

XIX a. antros pusės Rusijos slavofilų ir dešiniųjų narodnikų liaudiškumo mitologemos XXI a. pradžios Rusijos putiniškojo režimo propagandoje

Kęstutis Šapoka

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Lithuanian Culture Research Institute
kestas.sapoka@gmail.com

Santrauka. Rusijos karas prieš Ukrainą suaktualina putiniškojo režimo propagandos „argumentų“, neva pagrindiančių agresiją prieš suverenią valstybę, istorinės logikos ir socioideologinės semantikos tyrimus. Straipsnyje lyginamos XIX a. Rusijos inteligentų – slavofilų ir dešiniųjų narodnikų (liaudininkų) bei XXI a. 1–3 dešimtmečių putiniškojo režimo propagandoje eksploatuojamos liaudiškumo sampratos, veikiančios kaip mitologemų ir ideologemų rinkinys. Keliamas slavofilų ir dešiniųjų narodnikų ideologijos istorinio ir politinio perimamumo klausimas putiniškojo režimo propagandoje, vykdomoje įvairiuose karo Ukrainoje kontekstuose. Tyrime išryškinama dviprasmybė – viena vertus, nekorektiška tiesiogiai kildinti XXI a. pradžios Rusijos politinio režimo postulatų iš XIX a. Rusijos konservatyvios politinės minties (slavofilų) ir XIX a. antros pusės narodnikų ideologijos. Antra vertus, XIX a. slavofilų ir šio amžiaus antros pusės dešiniųjų narodnikų suformuotų liaudiškumo sampratų rudimentai tebėra aktyvūs nūdienos Rusijos kultūrinėje atmintyje, kaip politinio populizmo elementai jie naudojami putiniškojo režimo propagandoje. Tad XIX a. Rusijos slavofilų ir šio amžiaus antros pusės dešiniųjų narodnikų idėjų dalinis perimamumas traktuotinas ne kaip istorinis tęstinumas tiesiogine šio žodžio reikšme, o labiau kaip politinio populizmo naudojamas vienas situacinio „tradicionalizmo“ elementų.

Raktiniai žodžiai: Rusijos XIX a. slavofilai, dešinieji narodnikai, liaudiškumas, inteligentija, XXI a. pradžios Rusijos „naujoji bajorija“, karas Ukrainoje, mitologemos, ideologemos, kultūrinė atmintis, karo propaganda.

Folk Mythologems of the Late 19th-Century Russian Slavophiles and Right-wing Narodniks in the Propaganda of Putinism of the Early 21st Century

Summary. Russia's war against Ukraine has made the research on the historical logic and socio-ideological semantics of Putin regime's propaganda "arguments" that supposedly justify aggression against a sovereign state relevant. The article compares the notions of folk traditions and customs exploited by 19th-century Russian intellectuals, i.e., Slavophiles and right-wing Narodniks, and in Putin regime's propaganda in the 2000s-2020s, which function as a set of mythologems and ideologemes. It raises the question of the historical and political appropriation of Slavophile and right-wing Narodnik ideology in Putin regime's propaganda used in the various contexts of the war in Ukraine. The research highlights an ambiguity: on the one hand, it is erroneous to directly link the postulates of the Russian political regime of the early 21st century to the conservative political thought of 19th-century Russia (Slavophiles) and the Narodnik ideology. On the other hand, the fundamentals of the notions of folk traditions and customs formulated by the Slavophiles and the right-wing Narodniks of the 19th century are still alive in today's Russian cultural memory, and they are used as elements of political populism in

Received: 24/07/2023. Accepted: 11/12/2023.

Copyright © 2022 Kęstutis Šapoka. Published by the [Martynas Mažvydas National Library of Lithuania](#).

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](#) (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Putin's propaganda. The article argues that the partial appropriation of the ideas of the 19th-century Russian Slavophiles and the right-wing Narodniks should be treated as one of the elements of situational 'traditionalism' used by political populism and not as a historical continuity in the literal sense of the word.

Keywords: 19th-century Russian Slavophiles, right-wing Narodniks, folklore, intelligentsia, early 21st-century Russian "new nobility," war in Ukraine, mythologemes, ideologemes, cultural memory, war propaganda.

Įvadas

Rusijos prezidentas Vladimiras Putinas mėgsta kartoti XIX a. rusų konservatyvaus mąstytojo ir poeto Fiodoro Tiutčevo eilėraščio eilutę – „protu Rusijos nesuvokti“ (rus. *умом Россию не понять*)¹. Pasitelkiant kvazireliginio arba pseudoreliginio iracionalizmo ir misticizmo, likimo retoriką, bandoma vadinamajai liaudžiai, mobilizuojamai į karą Ukrainoje, diegti pasyvią fatalistinę pasaulėvoką ir savivoką, kurstyti jos resentimentą „išoriniams priešams“, atsigręžiant į Rusijos neva „tūkstantmetes tradicijas“. Rusijos prezidentas (faktiškai – caras) yra viešai įvertinęs vadinamąją liaudį kaip *resursą*, skirtą dabartiniam karui Ukrainoje. Prezidento (caro) teigimu, šis *resursas* ir turi save suvokti kaip *resursą*. Savo gyvenimo *rezultatyvumą* (tokį žodį vartoja pats V. Putinas) *liaudis* įgyvendina ir įprasmina tik (sumalta) karo mėsmaalėje.

Straipsnyje bandoma parodyti, jog tai, kas, atrodytų, šiandieninėje pokomunistinėje Rusijoje ir jos režimo paradoksaliaose veiksenuose yra „nepaaiškinaama“, iš tiesų yra situatyvios propagandos kalamų mitologemų / ideologemų poveikio rezultatas. Mitologema šiuo atveju traktuojama kaip abstraktaus objekto personifikacija, įdvasinta būtybė, pateikiama kaip reali. O ideologema –

*politinė sąvoka, kokios nors ideologijos dalis, jos elementas. [...] ideologemos reikšmė nėra griežtai apibrėžta. Ji keičiasi pagal politinius poreikius. Ideologema visados turi emocinį krūvį. Tikslingas ideologemos vartojimas yra efektyvi priemonė valdyti mases.*²

Vienas iš ryškiausių putiniškojo režimo politinės ir karo Ukrainoje demagogijos leitmotyvų – kovos už „rusų pasaulio“ („tėvynainių“) ir Rusijos „ypatingojo istorinio kelio tūkstantmetes tradicijas“ *idée fix*. Joje svarbus vaidmuo numatomas *liaudžiai* ir *liaudiškumui*, o *liaudiškumo* sampratos elementai yra (iš dalies) kildintini iš XIX a. rusų slavofilų ir šio amžiaus antros pusės dešiniųjų narodnikų (liaudininkų) konservatyvios filosofinės ir politinės minties³. Tad straipsnio tikslas ir yra eksplikuoti XIX a. (daugiausia) kilmingosios inteligentijos – slavofilų ir dešiniųjų narodnikų – sukurtas liaudiškumo ideologemas / mitologemas ir išryškinti jų pritaikymą XXI a. 1–3 dešimtmečių (ypač karo Ukrainoje fone) Rusijos putiniškojo režimo propagandoje⁴.

Sisteminę, kompleksinių šiame straipsnyje nagrinėjamos temos tyrimų nėra. Esama darbų, apimančių vieną ar kitą šios temos aspektą. Tarp Vakarų mokslininkų sovietologų, taip pat ir narodnikų ideologijos tyrinėtojų, pažymėtini lenkų ir amerikiečių istoriko Andrzejaus Walickio darbai, kuriuose analizuojami

¹ Rus. *Умом Россию не понять / Аршиномъ общимъ не измерить / У ней особенная статья / Въ Россию можно только верить*. (1866) (*Rusijos protu neįmanoma suvokti / Jos neišmatuoti / Jos būtis ypatinga / Rusija / Rusiją galima tik tikėti*). – Тютчевъ, Ф. И. *Полное собрание сочинений*. С.-Петербургъ: Издание Т-ва А. Ф. Марксъ, 1912, с. 309.

² Girkontas, R. *Rusų pasaulio ideologemos funkcija – stiprinti imperinę tapatybę. Genocidas ir rezistencija*, 2018, Nr. 1 (43), p. 42. Taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2018~1527597600821/J.04~2018~1527597600821.pdf> [žiūrėta 2023-10-15].

³ Žr. visų pirma: Зеленин, Ю. Опыт периодизации истории российского народничества. In: *Народники в истории России: межвузовый сборник научных трудов. Выпуск 1* / Ред. Г. Н. Мокшин. Воронеж: Истоки, 2013, с. 106–127. Taip pat prieiga per internetą: http://www.hist.vsu.ru/str/izdaniya/narodniki_1.pdf [žiūrėta 2023-10-15].

⁴ Straipsnyje apsiribojama XIX a. antros pusės dešiniųjų narodnikų (liaudininkų) pasaulėžiūros ir ideologijos sąsajų su XXI a. Rusijos putiniškojo režimu analize. XIX a. antros pusės kairiųjų narodnikų ir marksistų ideologija labiau praverčia siekiant pažinti XX a. *sovietinės* ir federacinės Rusijos ideologinę ir sociokultūrinę specifiką, bet tai jau būtų kito straipsnio tyrimo objektas. Beje, kairiųjų narodnikų ir marksistų ideologijos rudimentų taip pat gausu ir XXI a. Rusijos putiniškajame režime.

slavofilų konservatyvios pasaulėžiūrinės utopijos esminiai bruožai⁵. Taip pat pažymėtini rusų mokslininko Genadijaus Mokšino straipsniai ir veikalai, kuriuose nuosekliai (be putiniškosios propagandos) tiriama XIX a. rusų narodnikų istorija, ideologinė konceptualizacija, idėjų recepcijos šiuolaikinėje Rusijoje specifika⁶.

Tyrimui naudingi ir pačių XIX a. rusų slavofilų bei dešiniųjų narodnikų šaltiniai, publikuoti XIX a.⁷ arba perleisti (juos perinterpretavus pagal naujojo politinio režimo „gaires“) sovietmečiu⁸ ir posovietiniu (ypač V. Putinui atėjus į valdžią) laikotarpiu⁹. Justino Dementavičiaus veikale, skirtame XIX–XX a. Lietuvos politinės minties genezei, taip pat pateikiama nemažai vertingos medžiagos apie XIX a. Rusijos narodnikų ideologiją¹⁰.

XXI a. pokomunistinės Rusijos ir putiniškojo politinio režimo kvazideologinės struktūros ir jos veikimo mechanizmo tyrimų užsienyje ir pačioje Rusijoje yra nemažai. Rusijos naujojo elito, arba vadinosios naujosios bajorijos, ir jos eksploatuojamų liaudiškumo sampratų ypatumus fragmentiškai yra apžvelgęs Vytautas Keršanskas¹¹. Pažymėtina vokiečių sociologės Elisabethos Schimpfsössl studija, skirta Rusijos oligarchų (ypač putiniškosios „antrosios bangos“) formavimuisi, jų pasaulėžiūrai, savivokai, politikos ir istorijos traktavimui aptarti¹². Ypač minėtini Dovelės Jakniūnaitės, nuosekliai tyrinėjančios Rusijos ideologinio savivaizdžio, vidinės ir užsienio politikos aspektus, darbai¹³. Rusijos putiniškojo režimo

⁵ Žr. visų pirma: Walicki, A. *Russia. In: Populism: Its Meanings and National Characteristics* / Eds. G. Ionescu, E. Gellner. London: Weidenfeld and Nicolson, 1969, p. 62–96. Taip pat žr. Walicki, A. *The Slavophile Controversy: History of a Conservative Utopia in Nineteenth-century Russian Thought* / translated by H. Andrews-Rusiecka. Oxford: Clarendon Press, 1975; Walicki, A. *A History of Russian Thought: from the Enlightenment to Marxism* / translated from the Polish by H. Andrews-Rusiecka. Stanford: Stanford University Press, 1979.

⁶ Žr. visų pirma: Мокшин, Г. *Эволюция идеологии легального народничества в последней трети XIX – начале XX вв.* Воронеж: Научная книга, 2010, taip pat prieiga per internetą: http://www.hist.vsu.ru/str/izdaniya/izd2012/mok_ideology.pdf [žiūrėta 2023-10-15]. Taip pat žr. Мокшин, Г. Проблема реконструкции теории «малых дел» в отечественном народниковедении. In: *Народники в истории России: межвузовский сборник научных трудов. Вып. 2 / редколл.: Г. Н. Мокшин (отв. ред.)*. Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2016, с. 20–36, taip pat prieiga per internetą: http://www.hist.vsu.ru/str/izdaniya/moc/narod_2016.pdf [žiūrėta 2023-10-15]; Мокшин, Г. Основные этапы истории «культурного» народничества. In: *Вестник РУДН (серия История России)*, 2016, No. 2, с. 19–27, taip pat prieiga per internetą: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-etapy-istorii-kulturnogo-narodnichestva/viewer> [žiūrėta 2023-10-15].

⁷ Žr. Страховъ, Н. *Философские очерки*. С.-Петербургъ: Типографія бр. Пантелеевыхъ, 1895, taip pat prieiga per internetą: <https://runivers.ru/upload/iblock/e5d/Filosofskie%20ocherki.pdf> [žiūrėta 2023-10-15]; Киреевский, И. *Разум на пути к истине*. Москва: Правило веры, 2002; Хомяков, А. *Всемирная задача России*. Москва: Институт русской цивилизации, 2011.

⁸ Beje, sovietmečiu slavofilų ir dešiniųjų narodnikų teorinis palikimas buvo beveik išbrauktas iš viešojo diskurso. Iš dalies pasitelktos vadinamųjų kairiųjų narodnikų idėjos, kurios pritemptos prie klasių kovos bolševikinių interpretacijų. Plačiau žr. Козьмин, Б. *От «девятнадцатого февраля» к «первому марта»: очерки по истории народничества*. Москва: Изд-во Всесоюзного общества политкаторжан и ссыльно-поселенцев, 1933. Stalinmečiu apskritai visų narodnikų idėjų recepcija blokuota. Įvertinti narodnikų politinę mintį bandyta XX a. 7 dešimtmetyje vadinamojo chruščiovinio atšilimo laikotarpiu, tačiau neprieita prie konkretnių politinių išvadų – „reabilituoti“ narodnikus ar ne? Plačiau žr. Merkys, V. *Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1967. Todėl praėjusio amžiaus 8 dešimtmečio pradžioje sugrįžta prie (švelnesnės) stalinistinės taktikos – ignoruoti narodnikų politinę mintį, kaip nederančią su klasių kovos ir darbininkijos sureikšminimo ideologija. Apie santykį su kairiųjų ir dešiniųjų narodnikų idėjomis sovietmečiu žr. Зеленин, Ю. А.; Ильин, В. Н. Роль классического народничества в отечественной и всемирной истории в оценке советской историографии. *Известия АлтГУ. Исторические науки и археология*, 2018, No. 2 (100), с. 98–102, [https://doi.org/10.14258/izvasu\(2018\)2-16](https://doi.org/10.14258/izvasu(2018)2-16); Мокшин, Г. Народники-культурники в отечественной историографии конца 1970-х – 2000-х гг. In: *Народники в истории России: межвузовский сборник научных трудов. Вып. 1 / редколл.: Г. Мокшин (отв. ред.)*. Воронеж: Истоки, 2013, с. 59–72, taip pat prieiga per internetą: http://www.hist.vsu.ru/str/izdaniya/narodniki_1.pdf [žiūrėta 2023-10-15]. Kita vertus, slavofilų ir dešiniųjų narodnikų idėjos buvo savitai „puoselėjamos“ Rusijoje įvairiuose pagrindiniuose judėjimuose vadinamuoju brežnevinės stagnacijos laikotarpiu. Žr. Зеленин, Ю. *Опыт периодизации истории российского народничества*, с. 106–127.

⁹ Žr. visų pirma: *Народники в истории России: межвузовский сборник научных трудов. Вып. 1 / редколл.: Г. Мокшин (отв. ред.)*. Воронеж: Истоки, 2013. Taip pat prieiga per internetą: http://www.hist.vsu.ru/str/izdaniya/narodniki_1.pdf [žiūrėta 2023-10-15].

¹⁰ Dementavičius, J. *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 202–208.

¹¹ Žr. visų pirma: Keršanskas, V. V. Putino valdžios veikimas: kelių sluoksnių elito grupių sistema. *Politologija*, 2016, t. 84, Nr. 4, p. 134–174, <https://doi.org/10.15388/Polit.2016.4.10361>.

¹² Schimpfsössl, E. *Rich Russians: from Oligarchs to Bourgeoisie*. New York: Oxford University Press, 2018.

¹³ Žr. visų pirma: Jakniūnaitė, D. *Kur prasideda ir baigiasi Rusija: kaimynystė tarptautinėje politikoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007; Jakniūnaitė, D. Baltijos valstybės ir Rusija: liminali dvišalių santykių būseną. *Politologija*, 2013, t. 71, Nr. 3, p. 21–45, <https://doi.org/10.15388/Polit.2013.3.1733>.

„konservatyviojo posūkiu“ etiologiją tyrinėjo rusų istorikas ir politikos filosofas Ilja Budraitskis¹⁴. Galiausiai, Gintauto Mažeikio filosofinė studija apie propagandą leidžia tiksliau suprasti pačios propagandos struktūrą, semantiką ir veikimo mechanizmus (taip pat ir pokomunistinėje Rusijoje)¹⁵.

Pažymėtini Lietuvos filosofų, politologų, istorikų, tyrinėjančių įvairius posovietinio erdvėlaikio ideologinius ir sociokultūrinius aspektus, pavyzdžiui, „spalvotąsias revoliucijas“ (Sakartvele, Kirgizijoje, Ukrainoje)¹⁶, Rusijos politinės sanklodos (ypač putiniškojo režimo) ir Europos Sąjungos (ES) santykių¹⁷, istorijos politikos¹⁸ ir imperinio metanaratyvo¹⁹, geopolitikos²⁰, „naujojo Šaltojo karo“²¹, politikos niuansų Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (NVS) viduje²², postsovietinės NVS erdvės akademinio „metodologinio nacionalizmo“²³, rusiškojo konservatizmo²⁴, „rusų pasaulio“ koncepcijos²⁵, socialinių medijų įtraukimo į politiką ir propagandos²⁶, prezidentinių kalbų sociokognityvines²⁷ ypatybes, darbai.

Straipsnį sudaro trys dalys. Pirmojoje straipsnio dalyje „XXI a. Rusijos (para)konservatizmo bruožai“ analizuojama putiniškojo režimo dešinėsios konservatyviosios ideologinės eklektikos pasaulėžiūra, kurios vienas iš skiriamųjų bruožų – terminas „rusų pasaulis“. Pirmame skyriuje pateikiami argumentai prieš putiniškojo režimo istorinį perimamumą, remiantis XIX a. antros pusės rusų politine konservatyviaja mintimi, o antrame skyriuje – argumentai už putiniškojo režimo istorinį perimamumą. Ši dalis baigiama trečiu skyriumi, kuriame analizuojama XIX a. slavofilų kurta „Rusijos ypatingojo istorinio kelio“ koncepcija, kuri tapo vienu iš XXI a. 1–3 dešimtmečių (ypač karo Ukrainoje fone) Rusijos putiniškojo režimo propagandos ramsčių.

Antrojoje straipsnio dalyje „Liaudiškumo mitologemos XIX a. antros pusės Rusijos dešiniųjų narodnikų politinėje ir sociokultūrinėje mintyje“ analizuojama narodnikų pasaulėžiūra ir ideologija, nes toks uždavinys išplaukė iš pirmojoje dalyje išryškintų putiniškojo režimo parakonservatizmo bruožų. Iš pradžių (pirmame skyriuje) retrospektyviai rekonstruojama, kaip platesnėje XIX a. slavofilų („Rusijos

¹⁴ Žr. Будрайтскис, И. Мир, который построил Хантингтон, и в котором живем все мы. Парадоксы консервативного поворота в России. Москва: Издательство книжного магазина «Циолковский», 2020; Budraitskis, I. *Dissidents among Dissidents: Ideology, Politics and the Left in Post-Soviet Russia*. London: Verso, 2022; Будрайтскис, И. Рождение и гибель «русского мира»: к истории одного понятия. *Posle.Media*, 6 июня, 2022, prieiga per internetą: <https://syg.ma/@sygma/ilia-budraitskis-rozhdeniie-i-ghibiel-russkogho-mira-k-istorii-odnogho-poniatiia> [žiūrėta 2023-10-15].

¹⁵ Mažeikis, G. *Propaganda ir simbolinis mąstymas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010.

¹⁶ Žr. Volovoi, V. „Spalvotųjų revoliucijų“ fenomenas revoliucijos teorijos požiūriu. Tulpių revoliucija Kirgizijoje. *Politologija*, 2008, t. 51, Nr. 3, p. 89–120, <https://doi.org/10.15388/Polit.2008.51.8444>.

¹⁷ Žr. Lopata, R. Europos Sąjunga ir Rusija: ką reiškia „ir“? *Politologija*, 2010, t. 59, Nr. 3, p. 129–149, <https://doi.org/10.15388/Polit.2010.3.8301>.

¹⁸ Žr. Lopata, R. Rusijos istorijos politika. *Politologija*, 2013, t. 72, Nr. 4, p. 3–42, <https://doi.org/10.15388/Polit.2013.4.2559>.

¹⁹ Žr. Snežko, J. Imperinio diskurso problematika šiuolaikiniuose rusų kultūros tyrinėjimuose. *Politologija*, 2011, t. 61, Nr. 1, p. 4–28, <https://doi.org/10.15388/Polit.2011.1.8281>.

²⁰ Žr. Maliukevičius, N. *Rusijos informacijos geopolitikos potencialas ir sklaida Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.

²¹ Žr. Jurgelevičiūtė, D. Kodėl prasideda naujasis Šaltasis karas? *Politologija*, 2009, t. 56, Nr. 4, p. 153–166, <https://doi.org/10.15388/Polit.2009.4.8394>.

²² Žr. Pranevičiūtė, J. *Nacionalinės tapatybės formavimosi veiksniai NVS erdvėje: Baltarusijos ir Ukrainos atvejų analizė: [daktaro disertacija: socialiniai mokslai, politikos mokslai (02 S)]*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009. Taip pat prieiga per internetą: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:1873255/datastreams/MAIN/content> [žiūrėta 2023-10-09].

²³ Žr. Усманова, А. Дебаты о постсоциализме и политике знания в пространстве множественных «post-». *Социологическое обозрение*, 2020, t. 19, No. 3, c. 63–64, <https://doi.org/10.17323/1728-192x-2020-3-44-69>.

²⁴ Žr. visų pirma: Ivanauskas, V. Rusiškasis konservatizmas: nacionalinės ideologijos paieška ir santykis su Rusijos užsienio politika. *Politologija*, 2016, t. 81, Nr. 1, p. 36–79, <https://doi.org/10.15388/Polit.2016.1.10006>. Taip pat žr. *Transformation of Putin's Regime: Why Transitology is not Applicable to Post-Soviet Russia* / Eds. A. Jankauskas, R. Lopata, G. Vitkus. Vilnius: Vilnius University Press, 2007.

²⁵ Žr. Girkontas, R. *Rusų pasaulio ideologemos funkcija – stiprinti imperinę tapatybę*, p. 42–71.

²⁶ Žr., pavyzdžiui: Salikov, A. Telegram as a Means of Political Communication and its use by Russia's Ruling Elite. *Politologija*, 2019, t. 65, Nr. 3, p. 83–110, <https://doi.org/10.15388/Polit.2019.95.6>; Salikov, A. Social Media in Russian Politics. *Politologija*, 2020, t. 99, Nr. 3, p. 64–92, <https://doi.org/10.15388/Polit.2020.99.3>; Krapchuk, N.; Yuskiv, B. Dominating Concepts of Russian Federation Propaganda Against Ukraine (Content and Collocation Analyses of Russia Today). *Politologija*, 2021, t. 102, Nr. 2, p. 116–152, <https://doi.org/10.15388/Polit.2021.102.4>.

²⁷ Žr. Макарова, В. Инаугурационные речи президентов Грузии, Литвы и Сербии когнитивнориторический анализ. *Kalba ir kontekstai*, 2018, t. 8, Nr. 1, p. 129–137. Taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2018~1550930625352/J.04~2018~1550930625352.pdf> [žiūrėta 2023-11-30].

ypatingojo istorinio kelio“) politinėje paradigmoje susiformavo (dešiniųjų konservatyviųjų) narodnikų ideologija, kurioje svarbiausia tapo *liaudies* kategorija. Antrame skyriuje analizuojama, kaip narodnikų legalistų liaudiškumo samprata mutavo iš santykinai liberalios į konservatyvią. Dalis baigiama trečiu skyriumi – jame aptariamas XXI a. Rusijos politiniam režimui būdingas *liaudiškumo* mitologemų, funkcionuojančių naujoje neoimperinėje „rusų pasaulio“ paradigmoje, (ne)perimamumas.

Paskutinė, trečioji straipsnio dalis – „*Liaudiškumo* mitologemų veiksmena putiniškojo režimo propagandoje (karo Ukrainoje fone)“ – skirta *liaudiškumo* mitologemų putiniškojoje propagandoje veikimo mechanizmams išryškinti pasitelkiant konkrečius pavyzdžius. Šios dalies pirmame skyriuje tiriama, kaip V. Putino valdymo laikotarpiu pradėjo formuotis vadinamosios naujosios bajorijos socialinis sluoksnis, kurio atstovai sukūrė *giluminės liaudies* propagandinę mitologemą (iš dalies sietiną su XIX a. antros pusės dešiniųjų narodnikų liaudiškumo samprata). Antro skyriaus uždavinys – išskleisti „kuzmičių“ terminą (t. y. parafolklorinį personažą), kaip dar vieną retrospektyvią depersonifikuotos (giluminės) *liaudies* mitologemą. Straipsnio pabaigoje pateikiamos išvados.

Šis tyrimas prisideda prie atminties kultūros reguliavimo būdų, istorijos politikos putiniškojoje Rusijoje tyrimų, galiausiai, patvirtina ir praplečia šiandieninės pokomunistinės Rusijos paradoksalaus erdvinio tapatybinio pasaulėvaizdžio koncepciją²⁸.

1. XXI a. Rusijos (para)konservatizmo bruožai

1.1. Sampratos „rusų pasaulis“ etimologija: argumentai prieš istorinį perimamumą

Minėta, jog V. Putinas mėgsta kartoti XIX a. rusų poeto F. Tiutčevo eilėraščio eilutę – „protu Rusijos nesuvokti“. Tokiu būdu apeliuojama į „sielą“ ir „širdį“, kartu ir į menamai (religiškai) iracionalų Rusijos istorijos ir politikos genezės – „ypatingojo rusiškojo kelio“ – modelį. Taip pat apeliuojama ir į XIX a. rusiškojo „patriotinio“ konservatizmo, daugiausia besiremiančio šia iracionalumo idėja, kuri kilo vadinamųjų slavofilų ir dešiniųjų narodnikų ideologijos tradicijoje. Joje savitai išsitenka ir šiam tyrimui rūpimos *liaudies* ir *liaudiškumo* mitologemos.

2022 m. vasario 24 d. Rusijai įsiveržus į Ukrainą šis „iracionalus tradicionalizmas / konservatizmas“ paradoksaliai buvo užaštrintas atgaivinant dar ir radikaliai antivakarietišką – kovos su „satanistine“ Vakarų civilizacija – retoriką. Tad klaustina: ar galime *liaudiškumo* mitologemą, įkomponuotą į V. Putino paradoksalią, eklektišką konservatizmo paradigmą, kildinti iš XIX a. konservatyvios ideologinės ir socialinės minties?

Taip formuluoti klausimą skatina retrospektyvus žvilgsnis, kuris rodo, jog XIX a. Rusijos „ypatingojo istorinio kelio“ ir *liaudiškumo* leitmotyvai kultūrinėje atmintyje latentškai išliko tiek sovietmečiu, tiek ir posovietinio laikotarpio Rusijoje. Įsigalėjus bolševikų režimui ir lenininiam marksizmui, liaudiškumo segmentas ideologijoje ne tik neišnyko, tačiau netgi buvo stiprinamas. Tačiau *liaudiškumas* sietas ne su valstietija, kuri lenininio marksizmo atstovų vadinta smulkiaja buržuazija, o su proletariatu²⁹. Be to, *liaudiškumo*, počvenikų (žemininkų), taigi, iš dalies ir narodnikų, ideologiniai motyvai išliko stiprūs ir aktyvūs sovietinėje grožinėje, vadinamojoje kaimo literatūroje³⁰. Galiausiai, dalis slavofilų ir dešiniųjų narodnikų (ar veikiau neonarodnikų) po 1917 m. Spalio revoliucijos (perversmo) plėtojo savo ideologiją emigracijoje (tiesa, ši ideologija buvo atitrūkusi nuo to metu aktualios terpės). O sovietmečiu konservatyviųjų slavofilų ideologija drausta, tačiau didžiarusiškojo imperializmo leitmotyvai nepastebimai buvo integruoti į sovietinę socioideologinę sistemą³¹.

²⁸ Plačiau apie šią (politologinę) koncepciją žr. Jakniūnaitė, D. *Baltijos valstybės ir Rusija: liminali dvišalių santykių būseną*, p. 21–45.

²⁹ Žr. Зеленин, Ю. *Опыт периодизации истории российского народничества*, с. 108.

³⁰ Plačiau žr. *The Search for Self-Definition in Russian Literature* / Ed. E. M. Thompson. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1991, <https://doi.org/10.1075/upal.27>.

³¹ Plačiau apie tai žr. Зеленин, Ю. *Опыт периодизации истории российского народничества*, с. 106–127.

Tinkamas pavyzdys (kuriame susipina putiniškojo režimo *Realpolitik* interesai, susiję su menamu istorizmu ir XIX a. politine ir filosofine mintimis, *liaudies* ir *liaudiškumo* konceptai) būtų kategorija „rusų pasaulis“ (rus. *русский мир*). Šis terminas pradėtas vartoti Rusijos viešojoje informacinėje erdvėje XXI a. 1 dešimtmečio viduryje, V. Putinui pradėjus antrąją prezidento kadenciją. O nuo 2013–2014 m. „rusų pasaulis“ tapo viešai Rusijos oficiozų pripažinta ir vartojama samprata³². Maža to, terminas buvo pristatomas kaip „istorinis“ (pavyzdžiui, susiejamas su Kijevo Rusia) – „sąvoka „rusų pasaulis“ nuo seniausių laikų yra stipriai peržengusi Rusijos ir netgi rusų etnosą ribas“³³. Taigi, ar galima terminą „rusų pasaulis“ laikyti ir XIX a. slavofilų, počvenikų ir konservatyviųjų narodnikų plėtotos „Rusijos ypatingojo istorinio kelio“, kuriame tam tikras vaidmuo skirtas ir *liaudžiai*, idėjos tiesiogine tąsa?

Dalykinėje literatūroje vyrauja du skirtingi požiūriai, lemiantys atsakymą į iškeltą klausimą. Pirmajam atstovautų rusų istorikas, politikos filosofas Ilja Budraitskis, kuris teigia, jog tiesioginio perimamumo nėra. I. Budraitskio požiūriu, „rusų pasaulio“ terminas kildintinas konkrečiai iš *perestroikos* (1985–1990) ir ypač ankstyvojo posovietinio liberalių reformų laikotarpio. Žlugus Sovietų Sąjungai tuometiniai Rusijos intelektualai ieškojo naujos sociokultūrinės konsoliduojančios grandies, netgi nacionalinio postimperinio (netgi neimperinio) identiteto atspirties taškų. Šių paieškų rezultatas ir buvo „rusų pasaulio“ samprata, kuri bent iš pradžių nebuvo nei ultranacionalistinė, nei šovinistinė, nei revanšistinė. Tai buvo veikiau sintezuojanti kultūrinė kategorija, tiesa, su šokia tokia orientacija į kultūrinį bendrumą ir su rusakalbiais, gyvenančiais už Rusijos Federacijos ribų (daugiausia buvusių Sovietų Sąjungos respublikų teritorijose). Tačiau situacija pradėjo keistis į valdžią atėjus buvusiam KGB kadriniam darbuotojui, Federalinės saugumo tarnybos (FSB) vadovui V. Putinui³⁴.

Istorikas R. Girkontas iš dalies antrina šiam požiūriui, „rusų pasaulio“ terminą siedamas su putiniškuoju režimu, o „liberalių reformų“, t. y. Boriso Jelcino valdymo, laikotarpį laiko inkubaciniu³⁵. Skirtumas tas, kad R. Girkontas ir inkubaciniame laikotarpyje akcentuoja ne kultūrinę, o politinę (rusų, arba *tėvynainių*, subūrimo, jų teisių gynimo buvusiose Sovietų Sąjungos respublikose) dedamąją. Tad išeitų, kad V. Putino režimas šią inkubaciniame laikotarpyje nedominavusią kategoriją suvalstybino. R. Girkonto teigimu, „rusų pasaulio“ ideologema „pradėta plėtoti kartu su *tėvynainių* koncepcija dar 1999 m., beje, V. Putino viešųjų ryšių specialistų iniciatyva, siekiant pagrįsti Rusijos pretenzijas į supervalstybės (*deržavos*) statusą“³⁶.

Beje, R. Girkontas patikslina ir paties termino „rusų pasaulis“ atsiradimo aplinkybes. 1993 m. sovietinis disidentas, įtariamasis bendradarbiavimu su KGB, vėliau – viešųjų ryšių specialistas Glebas Pavlovskis įsteigė Rusų institutą, kuris tapo „Rusų žurnalo“ steigėju. Iš čia, R. Girkonto teigimu, ir prasidėjo „rusų pasaulio“ idėjos sklaida. O „rusų pasaulio“ terminą tas pats G. Pavlovskis 2004 m. pasiūlė oficialiai vartoti kaip stiprią ideologemą (ir mitologemą) Rusijos prezidento rinkimuose –

*G. Pavlovskio pasiūlytas rusų pasaulio terminas tuometinio prezidento administracijos vadovo pavaduotojo, atsakingo už vidaus politiką, V. Surkovo buvo sutiktas labai pozityviai ir jo pastangomis priimtas paties V. Putino*³⁷.

I. Budraitskio teigimu, iš pradžių Rusijos prezidentas „rusiškąjį pasaulį“ pristatinėjo kaip „rusiškai kalbančių, mąstančių ir jaučiančių“ žmonių dvasinę bendruomenę, neturinčią valstybinių sienų.

³² Žr. Girkontas, R. *Rusų pasaulio ideologemos funkcija – stiprinti imperinę tapatybę*, p. 42.

³³ Cituojami V. Putino žodžiai iš: Girkontas, R. *Rusų pasaulio ideologemos funkcija – stiprinti imperinę tapatybę*, p. 59.

³⁴ Žr. Будрайтскис, И. *Рождение и гибель «русского мира»: к истории одного понятия*.

³⁵ Žr. Girkontas, R. *Rusų pasaulio ideologemos funkcija – stiprinti imperinę tapatybę*, p. 43–44.

³⁶ *Ibidem*, p. 42. Beje, R. Girkontas išskiria tris „rusų pasaulio“ diskursus, kurie tarsi vienas kitą papildo, bet kartu ir paneigia, tačiau tai jų šalininkams netrukdo konsoliduotis rūpinantis „rusų pasaulio“ idėjos sklaida valstybės viduje ir už jos ribų. Pirmas, geopolitinis, diskursas dažniausiai tapatinamas su Aleksandru Duginu, antras, kultūrinis tinklinis, – su P. Ščedrovickiu, trečias, istorinis sakralinis, – su patriarchu Kirilu. Žr. *ibidem*, p. 42–43.

³⁷ *Ibidem*, p. 58.

Beje, tokią koncepciją galima laikyti artima „rusų pasaulio“ koncepcijos švelniajai galiai, kai po kultūrinio turinio pradėjo ryškėti specifinės moralinio ir ideologinio (plačiaja prasme) geopolitinio vertinimo užuomazgos³⁸. Vis dėlto tyrimai rodo, kad po „spalvotųjų revoliucijų“ 2003 m. Gruzijoje ir ypač 2005 m. Ukrainoje oficiali retorika ėmė sparčiai keistis. „Rusų pasaulio“ idėja buvo vis labiau politizuojama ir apibrėžiama jau per valstybės (ir besiermetizuojančio naujojo režimo) politinius siekius³⁹.

Pažymėtina, kad laikui bėgant „rusų pasaulio“ koncepcija laipsniškai radikalizuota ir sujungta su nacionalinio saugumo koncepcija. 2007 m. buvo sukurtas fondas „Rusų pasaulis“⁴⁰, o 2008 m. Rusijos užsienio ryšių centras pervadintas į Federalinę agentūrą Nepriklausomų Valstybių Sandraugos reikalams (rus. *Федеральное агентство по делам СНГ*). Šios organizacijos rūpinosi politiniu darbu su rusakalbiais, gyvenančiais ne Rusijoje, ir agitavo grįžti į „istorinę tėvynę“. Tiesa, repatriacijos agitacija nebuvo itin sėkminga, bet pradėta orientuotis į „patriotiškumo ugdymą“, suvokiant jį kaip lojalumą Rusijos vyriausybės paradoksaliai „gynybinei-puolamajai“ užsienio politikai, vykdomai vadinamųjų kolektyvinių Vakarų atžvilgiu⁴¹. Kaip rodo tyrimai, ši užsienio politika grįsta sovietine nostalgija, kartu paradoksaliai sumaišyta su ikibolševikiniu nacionalizmu ir neoimperiniu (cariniu) „tradicionalizmu“. Taip pat ji sieta su stabilumu, o ne laisvės kaip vertybės akcentavimu, pasitelkiant antivakarietiškas nuostatas, skirtas Vakarų pasaulio kaip Rusijos istorinio priešo įvaizdžiui formuoti⁴². Anot politologės Veros Agejevos, visi, kas nesutinka su Rusijos išorine politika, paverčiami tais, kurie neva propaguoja „rusofobiškas idėjas ir uždarbiauja kurstydami antirusiškas nuotaikas“⁴³. Tokiu būdu formuojasi specifinė *tėvynainių* kategorija, daugiausia apimanti rusiškas ir rusakalbes diasporas, po SSRS žlugimo likusias Baltijos ar NVS šalyse. Tačiau *tėvynainių* kategorija apima ir sunkiau apibrėžiamą dvasinį bendrumą, kai Rusija ar rusiškumas laikomas „tikrąja (dvasine) tėvyne“. Rusijos režimo požiūriu, šios „tėvynainių interesų gynimo“ koncepcijos pagrindas – nepasitikėjimas tomis „kitomis“ artimojo užsienio ar NVS valstybėmis, kuriose atsidūrė *tėvynainiai*. Atitinkamai – ir *tėvynainių* lojalumas ne toms valstybėms, kuriose faktiškai gyvenama, o „tikrajai (dvasinei) tėvynei“. Todėl, politologės D. Jakniūnaitės teigimu, tos teritorijos Rusijos laikomos ne tik svetimomis (tai yra „jų“ – svetimųjų – teritorijomis), bet kartu paradoksaliai tebelaikomos „savomis“, t. y. atimtomis iš Rusijos istorinėmis teritorijomis, išsitenkančiomis Rusijos „vidinės imperijos“ savivaizdyje ir erdvėlaikyje⁴⁴.

Prie Rusijos „vidinės imperijos“ puoselėjimo ir „patriotiškumo ugdymo“ prisideda ir oficialus valstybės ir Cerkvės suartėjimas (ortodoksinis posūkis), pasireiškiantis priešinant oficialų pravoslavišką (iracionalųjį) dvasingumą ir doroviškumą (tikrąją autentiškąją krikščionybę) vadinamųjų kolektyvinių Vakarų pragmatizmui, sekuliarumui, „bešakniam kosmopolitizmui“ ir netgi pamatiniam „satanizmui“⁴⁵.

Taigi, atrodytų, jog „rusų pasaulio“ koncepciją kildinti tiesiogiai iš XIX a. Rusijos politinės minties yra problemiška, nes ji labiau kildintina iš sovietmečio *perestroikos* laikų, posovietinės Rusijos (Boriso

³⁸ Plačiau apie Rusijos švelniosios galios koncepciją žr. Česnakas, G.; Isoda, V. Russia's Soft Power as a Limited Efficiency Tool in Lithuania. *Politologija*, 2019, t. 93, Nr. 1, p. 60–97, <https://doi.org/10.15388/Polit.2019.93.3>.

³⁹ Plačiau žr. Будрайтскис, И. *Рождение и гибель «русского мира»: к истории одного понятия*.

⁴⁰ Žr. Girkontas, R. *Rusų pasaulio ideologijos funkcija – stiprinti imperinę tapatybę*, p. 61. Taip pat žr. Ageeva B. D. *Global Russians как российская «мягкая сила»*. *Россия в глобальной политике*, 2022, t. 20, No. 1, c. 91–106, <https://doi.org/10.31278/1810-6439-2022-20-1-91-106>.

⁴¹ Derėtų priminti garsiąją V. Putino kalbą, pasakytą 2007 m. vasario 10 d. Miunchene vykusioje saugumo konferencijoje, kai jis prabilo apie Rusijos „tūkstantmetę istoriją ir ypatingą kelią“, kuris nesutampa su Vakarų pasaulio vystymosi keliu. Apie putiniškosios Rusijos politiką (beje, ir kultūrinę) NVS, ypač Ukrainos ir Baltarusijos, atžvilgiu plačiau žr. Pranevičiūtė, J. *Nacionalinės tapatybės formavimosi veiksniai NVS erdvėje: Baltarusijos ir Ukrainos atvejų analizė*, p. 101–113. Apie tai, kaip Rusija, pretenduojanti į didžiosios valstybės statusą, propaguoja mažų gretimų, atrodytų, nekeliančių grėsmės valstybių laikymą priešiškomis, žr. Jakniūnaitė, D. *Baltijos valstybės ir Rusija: liminali dvišalių santykių būseną*, p. 21–45.

⁴² Plačiau žr. Jurgelevičiūtė, D. *Kodėl prasideda naujasis Šaltasis karas?*, p. 158, p. 160.

⁴³ Ageeva B. D. *Global Russians как российская «мягкая сила»*, c. 96.

⁴⁴ Jakniūnaitė, D. *Kur prasideda ir baigiasi Rusija: kaimynystė tarptautinėje politikoje*, p. 114–115.

⁴⁵ Plačiau apie tai žr. Vacevičiūtė, D. *Religijos sugrįžimas ir radikalaus blogio problema: Rusijos karo Ukrainoje atvejo analizė. Religija ir kultūra*, 2019, t. 24–25, p. 21–25, <https://doi.org/10.15388/Relig.2019.12> Taip pat žr. Ivanauskas, V. *Rusiškasis konservatizmas: nacionalinės ideologijos paieška ir santykis su Rusijos užsienio politika*, p. 62–63. Kaip putiniškojo režimo propaganda traktuoja Ortodoksų Cerkvę Ukrainoje, žr. Krapchuk, N.; Yuskiv, B. *Dominating Concepts of Russian Federation Propaganda Against Ukraine (Content and Collocation Analyses of Russia Today)*, p. 116–152.

Jelcino valdymo laikotarpio) ir ypač V. Putino režimo politinės raidos aplinkybių. Tačiau tai pirmas (iš dviejų aukščiau minėtųjų) požiūris – *prieš* istorinį perimamumą. Kitame skyriuje pateikiami argumentai už „rusų pasaulio“ koncepcijos istorinį perimamumą iš XIX a. Rusijos konservatyvios pasaulėžiūros ir politinės minties.

1.2. Sampratos „rusų pasaulis“ etimologija: argumentai už istorinį perimamumą

Kaip žinoma, istorijos moksle plėtojama *kultūrinės atminties* perspektyva, kurioje tiriamas istorinių mitologemų ir ideologemų konstravimas ir jų tęstinumas. Istorikas Alvydas Nikžentaitis išskiria tris santykio su praeitimi XXI a. Rusijoje grupes:

1) *Kairysis konservatizmas, kuriam Rusijoje atstovauja komunistų partija, laikanti, kad Spalio revoliucija yra rusų tautos tradicijų tęsinys, tiesiogiai išplaukiantis iš valstiečių bendruomeniškumo, agrarinio valstiečių komunizmo. Cerkvė, kaip krikščioniškų moralinių vertybių nešėja, ir darbininkų ir valstiečių tarybos rėmėsi tais pačiais principais: bendruomeniškumu (sobornost) [...]; 2) Dešinysis konservatizmas, kurio atstovais laikomi rašytojas Aleksandras Solženicynas, filosofas A. Panarinas, nuo kairiojo skiriasi tuo, kad jie tapatinasi ne su sovietine Rusija, bet su Rusijos imperija. Jiems būdingas neigiamas požiūris į Spalio revoliuciją ir viską, kas sovietiška. Jų pasaulėžiūros pagrindinė atrama – slavofilai. [...]; 3) Trečia konservatizmo forma Rusijoje – valdžios, arba nomenklatūrinis konservatizmas, kuriam atstovauja „Jedinaja Rossija“ (Vieningoji Rusija). Svarbiausi jos prioritetai yra siekis pabrėžti rusų tautos išskirtinumą ir sukurti galingą suverenią valstybę [...] Jie mato valstybės raidos tęstinumą nuo Kijevo Rusios iki šiandienos ir nevertina neigiamai nė vieno istorijos periodo.*⁴⁶

Taigi, „rusų pasaulio“ ribos neapsiriboja Rusijos Federacija, nes juk egzistuoja didi Rusija (arba Rusijos imperija) kaip psichogeografinė ir geopolitinė kategorija, susieta su imperiniu nacionalizmu⁴⁷.

Viešose kalbose V. Putinas itin mėgsta cituoti rusų prieškarinės „baltosios“ emigracijos nacionalistinės filosofinės ir politinės minties atstovą Ivaną Iljiną (1883–1954). Šio veikalus bandyta susieti su A. Nikžentačio minėtu vėlyvojo dešiniojo konservatizmo šalininko Aleksandro Solženicyno imperiniu mąstymu apie Rusijos pertvarką ir ideologiją⁴⁸.

Savo veikaluose I. Iljinas ragino sugrįžti prie „totalios istorinės Rusijos“ idėjos. 1917 m. revoliuciją (perversmą) ir bolševikinį režimą jis vadino „dvasiniu maru“, atnešusiu Rusijos liaudžiai „karingą bedievybę“, „antikrikščioniškumą“, sąžinę ir garbę neigiantį „materializmą“, „teroristinį socializmą“ ir „totalitarinį komunizmą“ (pastebimas ir XIX a. slavofilams, ir narodnikams būdingas liaudies, kuri esą turėjo apriorinę iracionaliai įgytą sąžinę ir garbę, idealizavimas). Tačiau ši visa apimanti patologija, I. Iljino požiūriu, yra ne rusiškos, o Vakarų ir kartu europietiškos kilmės. I. Iljino teigimu, netgi XIX a. rusų inteligentai zapadnikai užsikrėtė šia „vakarietiškumo bacila“, kurios visa griaunamoji jėga ir pasireiškė XX a. pirmoje pusėje⁴⁹.

I. Iljinas ragino nuo naivių „idealų“, būdingų XIX a. Rusijos inteligentijai, sugrįžti prie „realistinio mąstymo“. Mąstyti realistiškai I. Iljinui reiškė remtis „rusų istorine, nacionaline, didžiavalstybine ir psichologine duotybe tokiu pavidalu, koku mes ją paveldėjome“⁵⁰. Šis grįžimas prie „istorinių šaknų“ reiškia visų pirma socialistinio ar komunistinio chaoso, kuriuo remiasi visos demokratijos, įveikimą ir grįžimą prie tradicinio monarchinio totalitarizmo, kaip atsvaros bolševikiniam totalitarizmui. Konservatyvi

⁴⁶ Nikžentaitis, A. *Valstybė ir atmintis: atminties kultūros ir jų reguliavimo būdai Lietuvoje, Vidurio ir Rytų Europoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021, p. 67–68.

⁴⁷ Žр. Янов, А. *Русская идея. От Николая I до Путина (Книга третья 1990–2000)*. Москва: Новый хронограф, 2015, с. 11.

⁴⁸ Žр. Маžeикис, G. *Kritinė teorija ir kultūros politika*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2023, p. 24.

⁴⁹ Ильин, И. *Национальная Россия: наши задачи*. Москва: Алгоритм, 2017, с. 21–22.

⁵⁰ *Ibidem*, с. 79.

totalitarinė teisė ir valdymas I. Iljinui nereiškė totalitarinio režimo neigiama prasme. Totalitarinis arba *valstybiškai totalinis valdymas*, I. Iljino nuomone, viso labo pašalina iš valstybės valdymo procesų „piliečių saviveiklą ir įveda tvarką“⁵¹.

Valstybę turi valdyti geriausieji. Tačiau, I. Iljino teigimu, vadinamuosiuose demokratiniuose rinkimuose dažniausiai renkami ne geriausieji, o *bet kas*. O geriausieji paprastai yra valstybiškai išauklėti per amžius, t. y. kilmingieji. Juk aristokratija yra pačių geriausiųjų, amžiams bėgant atsijotų iš liaudies, visuma. Taigi, I. Iljino teigimu:

*geriausieji gauna privilegijas ne šiaip iš niekur, o todėl, kad yra valstybiškai mąstantys nuoširdūs patriotai, sąžinės ir garbės žmonės, gebantys aukotis, protingi, valingi, gabūs organizatoriai, mąstantys į priekį ir išsilavinę*⁵².

Maža to, neįmanoma tiesiog imti ir atkurti monarchijos. Norint ją iš tiesų atkurti, I. Iljino nuomone, reikia bent dviejų sąlygų:

*visų pirma, teisingos liaudies dvasios monarchinės sandaros, kurią galima būtų išreikšti taip – reikia mokėti turėti Carą; antra, reikalingos tos socialinės jėgos, kurios pratęstų Dievo siųstąjį Valdovą – ištikimybę, tarnystę, garbę [...] ir ypač tuo teisybės sakymu (rus. *правдоговоренуем* – K. Š.) Valdovui, kuriam to reikia kaip „politinio oro“. [...] Monarchija turi būti paruošta morališkai, religiškai ir socialiai.*⁵³

Taigi, pirmiausia liaudis privalo dvasiškai transformuotis atgaivindama ir iš naujo užaugindama „valstybinio liaudiškumo“ (caro, Cerkvės ir liaudies vienovės) principą savyje. XIX a. pabaigos konservatyvieji slavofilai priekaištavo vokiečių filosofui Arthurui Schopenhaueriui (1788–1860), kad šis, išplėtojęs iracionalumo koncepciją, nesiryžo žengti esminio žingsnio į religinį misticizmą. I. Iljinas priekaištavo ir kitam vokiečių filosofui Edmundui Husserliui (su kuriuo studijavo Göttingene 1911 m.), jog šis, išplėtojęs fenomenologijos koncepciją, taip pat nesiryžo per psichofizinius reiškinius žengti į tikrąją – sakraliąją Dievo metafiziką. Nuo I. Iljino kluvo ir vienam garsiausių XIX a. Rusijos intelektualų, zapadnikui Piotriui Čaadajevui (1794–1856), kurį I. Iljinas vadino „katalikiškos propagandos auka, nesugebėjusia nieko pozityvaus įžiūrėti „rusiškoje dvasioje“⁵⁴. Maža to, I. Iljino teigimu, „vakarietiškojo satanizmo“ era prasidėjo XVIII a. sulig Apšvietos amžiumi ir nuo jo prasidėjusia sekuliarizacija, kuri žmogų neva išlaisvino nuo vadinamojo vidinio šėtono, pavertusi pastarąjį „prietaringa atgyvena“. Tačiau kaip tik tada tas vidinis šėtonas, arba demonas, iš tikrųjų buvo išlaisvintas, todėl Vakarų Europos kultūroje ir politikoje būtent XIX a. suklestėjo tikrasis „satanizmas“. Šėtonas, išsilaisvinęs nuo dievobaimingos kontrolės (nes buvo nuvertintas kaip atgyvenęs prietaras), tapo tikrai laisvas ir galėjo veikti ir nekludomai plėsti savo stichiją⁵⁵. I. Iljinas samprotavo netgi apie priešinimąsi blogiui jėga, nevengiant teroro, priešinantis tiek išoriniams, tiek vidiniams demonams⁵⁶. Anot I. Iljino, Rusijos nacionalinė savastis buvo jau beveik susiformavusi iki Petro I valdymo laikotarpio. Tai buvo visų pirma rusų liaudyje subrendusi iracionali mistinė jausena, kurią savo ruožtu reikiama – teisinga ir teisiąja – linkme formavo ir koregavo carai ir šventoji apaštališkoji Cerkvė:

*Tai tam tikra „nacionalinės teisybės būsena / būtis“, kurios neįmanoma atsisžadėti, nei ką nors atiduoti, kurios neįmanoma pasiskolinti iš kitų, nes toks maišymasis su kitais yra nuodėmė. Nereikia mokyti nei iš „basurmanų“ (tikinčių musulmonų – K. Š.), nei iš eretikų, nes iš klaidingų tikėjimų gali gimti tik klaidingas žinojimas.*⁵⁷

⁵¹ *Ibidem*, c. 289.

⁵² *Ibidem*, c. 290.

⁵³ *Ibidem*, c. 392.

⁵⁴ *Ibidem*, c. 105.

⁵⁵ Žr. *ibidem*, c. 428.

⁵⁶ Žr. taip pat: Budraitskis, I. *Dissidents among Dissidents: Ideology, Politics and the Left in Post-Soviet Russia*, p. 65.

⁵⁷ Ильин, И. О *грядущей России*. Москва: Военное издательство, 1993, c. 270.

Nenuostabu, jog JAV istorikas Timothy D. Snyderis I. Iljiną vadina „rusų religinio (proto)fašizmo“ (arba „rašizmo“) ir kartu putiniškojo režimo kvaziideologijos apologetu. Anot T. D. Snyderio, I. Iljinas propagavo politinio totalitarizmo ir specifinės rusiškojo nacionalizmo iracionalios-mistinės savivokos per „širdį“ ir „sielą“, bet ne „protą“, taip pat legalistinės savivokos (rus. *правосознание*), sutampančios su valstybe (ją valdančiu režimu), idėjas⁵⁸. Istorikas ir filosofas Ilja Budraitskis iš dalies sutinka su T. D. Snyderiu, tačiau I. Iljiną vadina ne tiek putiniškojo režimo politiniu ramsčiu, kiek „moraliniu“ („rusų pasaulio“ mistifikuotos idėjos) filosofu plačiąja prasme. I. Budraitskio požiūriu, I. Iljinas putiniškajam režimui svarbus ne tiek kaip tiesmukas „patriotizmo“ apologetas, o kaip mąstytojas, kurio teorinė mintis etiškai pateisina ir įprasmina būtent putiniškojo režimo iracionalųjį fatalistinį *status quo*⁵⁹.

O štai Rusijos naujojo šovinistinio (ir kartu eklektiško) tradicionalizmo ideologas filosofas Aleksandras Duginas (g. 1962 m.), nemažai idėjų perėmęs iš I. Iljino, dar Sovietų Sąjungos žlugimo išvakarėse 1989 m. įvardijo naujojo tipo tradicionalizmą, arba naująjį (*meta*)konservatizmą, kaip *ketvirtąją politinę doktriną*⁶⁰. „Rusiškojo patriotizmo paslaptį“ A. Duginas kildina iš *vidinės Rusijos* sakralaus archetipo. Tai ir „vidinės šalies“, „vidinio kontinento“, „vidinės kontinentinės imperijos“ sąvokos ir sampratos, kurių visos yra „Šventosios Rusios“ su sakraliais centrais – iš pradžių Kijeve, vėliau Maskvoje – vediniai. *Vidinės Rusijos* giluminiai archetipai, A. Dugino teigimu, gali pasyviai „glūdėti „sąmonės dugne“ per amžius... iki neišvengiamo pabudimo, kuris tampa vėtra, audra, klyksmu“⁶¹.

Atkreiptinas dėmesys, jog valstybės ir Cerkvės susilieimo (Cerkvei tampant vis lojalesnei politiniam režimui) šalininkas Rusijos stačiatikių patriarchas Kirilas Rusijos karinių pajėgų invazijos į Ukrainą išvakarėse 2022 m. vasario 23 d. laimino šalies karius, kurie menamai ruošiasi „apginti Tėvynę“⁶². Jis pabrėžė, jog ir dvasininkija šioje sakralioje kampanijoje „[...] gina savo liaudį labai sudėtingame nematomame fronte“⁶³. Maža to, karui įsibėgėjus patriarchas, antrindamas I. Iljino ir A. Dugino totalitarinio (meta)konservatizmo koncepcijoms „ontologinėje“ dimensijoje, pareiškė, kad jie (t. y. Rusija) stojo ne į fizinę, o į *metafizinę* kovą prieš blogį (kolektyvinius Vakarus), tokiu būdu „[...] atsistodama Dievo Išgelbėtojo, ateinančio kaip Teisiantysis ir Apdovanojantysis (rus. *Судия и Мздовоздатель* – K. Š.) dešiniojoje, t. y. teisiųjų, pusėje“⁶⁴.

Tęsdami (meta)konservatizmo kaip valstybinės eklektiškos ideologijos leitmotyvą, putiniškojo režimo konjunktūrinio elito atstovai itin dažnai apeliavo į XIX a. sakralumo, sumišusio su imperiniais motyvais, tradicijų atgaivinimą. Pavyzdžiui, Rusijos prezidento patarėjas Vladislavas Surkovas teigė, kad:

Nusiritusi nuo TSRS iki RF (Rusijos Federacijos) lygio, Rusija nustojo rintis, atsikūrė ir sugrįžo prie savo natūralios ir vienintelės galimos – didžios, besiplečiančios ir surenkančios tautų bendrumo žemės – būsenos. [...] Dar tada, kai visi kliedėjo apie globalizaciją ir triukšmavo sekliame

⁵⁸ Plačiau žr. Snyder, T. Ivan Ilyin, Putin's Philosopher of Russian Fascism. *The New York Review of Books*, March 16, 2018. Prieiga per internetą: <https://www.nybooks.com/online/2018/03/16/ivan-ilyin-putins-philosopher-of-russian-fascism/> [žiūrėta 2023-10-15].

⁵⁹ Budraitskis, I. *Dissidents among Dissidents: Ideology, Politics and the Left in Post-Soviet Russia*, p. 64.

⁶⁰ Pagrindinis *ketvirtosios politinės doktrinos* tikslas – įveikti tris XX a. ydingas ideologijas – fašizmą, komunizmą ir (neo)liberalizmą. Pirmosios dvi jau žlugo, o trečioji kol kas klesti. Bet ji neišvengiamai bus įveikta naujojo antivakarietiškojo *dvasingumo* – radikaliai interpretuojamo heidegeriško *Dasein* neoimperinio principo. A. Duginas tokią konsoliduojančią ir sintezuojančią naująją imperiją, arba „autentišką pasirinkimą“, mato Eurazijos imperijoje, kurioje svarbiausias yra būtent (rusiškasis) panslavizmas. Žr. Дугин, А. *Абсолютная родина*. Москва: Арктогея-центр, 1999, с. 5.

⁶¹ *Ibidem*, с. 576.

⁶² Žr. Basevičiūtė, D. *Religijos sugrįžimas ir radikalaus blogio problema: Rusijos karo Ukrainoje atvejo analizė*, p. 24.

⁶³ В день защитника Отечества Святейший Патриарх Кирилл возложил венок к могиле Неизвестного солдата у Кремлевской стены. *Русская православная церковь. Официальный сайт Московского Патриарха*, 23 февраля, 2022. Prieiga per internetą: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5903402.html> [žiūrėta 2023-10-15].

⁶⁴ Патриаршая проповедь в Неделю сыропустную после Литургии в Храме Христа Спасителя. *Русская православная церковь. Официальный сайт Московского Патриарха*, 6 марта, 2022. Prieiga per internetą: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5906442.html> [žiūrėta 2023-10-15]. Taip pat žr. Netburn, D. A Spiritual Defense of the War in Ukraine? Putin's Patriarch is Trying. *Los Angeles Times*, March 29, 2022. Prieiga per internetą: <https://www.latimes.com/world-nation/story/2022-03-29/russian-orthodox-patriarch-offers-a-spiritual-defense-of-the-war-in-ukraine> [žiūrėta 2023-10-15].

pasaulyje be ribų, Maskva aiškiai suvokė, kad suverenitetas ir nacionaliniai interesai yra svarbūs. Tada daug kas mus kaltino „naiviu“ prisirišimu prie tariamai seniai nebemadingų senienų. Mokė mus, kad nėra ko laikytis įsikibus XIX amžiaus, o reikia drąsiai žengti į XXI amžių, kuriame tarsi ir nebus jokių suverenių nacijų ir nacionalinių valstybių. XXI amžiuje išėjo vis dėlto mūsų šalis. Angliškas breksitas (angl. Brexit – K. Š.), amerikietiškas „greitagen“ (angl. make America great again – K. Š.), antiemigraciniai ribojimai Europoje – viso labo pirmosios visuotinės deglobalizacijos, resuverenizacijos ir nacionalizmo apraiškos.⁶⁵

Maža to, šis menamas tradicionalizmas, V. Surkovo nuomone, yra pamatas, ant kurio renčiama ateities „ilgalaikė V. Putino valstybė (imperija)“ ir „putinistinė ideologija“ apskritai. Šioje ateities „ilgalaikėje V. Putino valstybėje“ liaudis yra iracionali, instinktyvi potencija. V. Surkovas netgi sugalvojo specialų terminą *giluminė liaudis* (rus. *глубинный народ*), kuriuo remiasi „giluminė valstybė“. *Giluminės liaudies* (kaip ir pačios Rusijos) protu neįmanoma suvokti, jos gelmės ir galios nepasiekiamos ir nepaaiškinamos socialinėmis apklausomis ar kitais racionaliais būdais. Ką liaudis mąsto ir ko nori, dažnai suprantama per vėlai. Ir supranta ne tie, kas su šiuo supratimu gali susitvarkyti.

Antai Rimma Sokolova viename Rusijos interneto laikraštyje, atstovaujančiame imperinei ideologijai (palaiko siekį sujungti „baltąją“ ir „raudonąją“ Rusijos istorijas Imperijoje), parašė net du straipsnius, skirtus liaudies ir liaudiškumo klausimams. Pirmajame straipsnyje ji aiškina terminų „rusiškoji dvasia“ ir „liaudies dvasia“ (kurie, anot R. Sokolovos, aptinkami jau XIX a. rusų leksikografijoje) tapatumą, taip pat metafizinę jų dimensiją ir tiesioginį sąlytį su Dievu. Šias dimensijas diskreditavo, užteršė, R. Sokolovos požiūriu, vadinamasis Vakarų postmodernizmas, prasiskverbęs netgi į Rusiją. Tačiau įvykiai Ukrainoje tarsi nuvalė tą postmodernistinį šlaką, ir „rusiškoji dvasia“ jau bunda visu savo metafiziniu gilumu. „Rusiškąją“ arba „liaudies dvasią“ R. Sokolova kildina iš „žilos žilos“ (Kijevo Rusios) senovės, nutiesia giją per visą Rusijos istoriją, per Petro I reformas, XIX a. ir XX a. ir aktualizuoja XXI a. – karinėje invazijoje į Ukrainą – kaip įgimto pergalės troškimo ir nacionalinio (imperinio) konservatyvaus atsinaujinimo įsikūnijimą⁶⁶.

Antrajame straipsnyje, tęsiančiame pirmojo straipsnio mintis, R. Sokolova įrodinėja, jog vadinamoji Specialioji karinė operacija (SKO; faktiškai – karinė invazija į Ukrainą) pozityviai paveikė Rusijos „liaudį“, vėl sužadindama istorinę savimone, nepaklusnumą (Vakarams, kurie sukurstė Ukrainą išprovokuoti Rusiją ją pulti) ir „pergalės kodą“. Pritarimas vadinamajai SKO ir yra priklausymo „giluminei liaudžiai“, nuo kurios šturpsta tiek išoriniai, tiek ir vidiniai šalies priešai, įrodymas. Galiausiai, R. Sokolovos teigimu, Vakarai taip ir neįminė „rusiškosios dvasios“ paslapties, nes Vakaruose neegzistuoja pažintinė kategorija, vadinama „pajauta ir kontempliacija širdimi“ (rus. *созерцание сердцем*). Svarbu yra laiku išgirsti ir tinkamai suprasti *giluminės liaudies* troškimą „pasireikšti“. Ir jam netrukdyti. Taigi, iš to seka, kad iš tikrųjų liaudį girdi ir netrukdo jos menamiems „nuoširdiems ir masiniams (SKO palaikymo) proveržiams“ tik caras / imperatorius (šiuo atveju – V. Putinas)⁶⁷.

Apibendrinant teigtina, kad postsovietinis (pseudogynybinis) neoimperinis panslavizmas, ypač putiniškojo režimo propaguojama „rusų pasaulio“ idėja, (iš dalies) sietina su XIX a. slavofiliškomis Rusijos „ypatingojo istorinio kelio“, imperiškai suvokiamo patriotizmo idėjomis. Beje, tyrimai rodo, jog ir XIX a. slavofilai ne tiek atkūrė, atgaivino „tūkstantmetes tradicijas“, kiek taip pat išrado „rusiškąją ortodoksinę archetipą“⁶⁸. Apskritai visuomeniniai konservatyvieji posūkliai pasižymi tradicijos išradimu (sugalvojimu) *tarsi*

⁶⁵ Владислав Сурков: Долгое государство Путина. *Независимая газета*, 11 февраля, 2019. Prieiga per internetą: https://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html [žiūrėta 2023-10-15].

⁶⁶ Плаčiau žr. Соколова, Р. Дух народа: образ победы и русский характер. *Завтра.ру*, 1 сентября, 2022. Prieiga per internetą: https://zavtra.ru/blogs/duh_naroda [žiūrėta 2023-10-15].

⁶⁷ Плаčiau žr. Соколова, Р. Размышления о народе на фоне СВО (как в теории, так и на практике необходим народоориентированный подход). *Завтра.ру*, 8 августа, 2023. Prieiga per internetą: https://zavtra.ru/blogs/razmishleniya_o_narode_na_fone_svo [žiūrėta 2023-10-15].

⁶⁸ Žr. Engelstein L. *Slavophile Empire: Imperial Russia's Illiberal Path*. Ithaca: Cornell University Press, 2009, p. 111.

„istorinio tęstinumo atkūrimu“⁶⁹. Tad tikslesnei putiniškojo režimo propaguojamos „rusų pasaulio“ idėjos giminiškumo su XIX a. slavofiliškomis „Rusijos ypatingojo istorinio kelio“ idėjomis analizei reikalinga pateikti išsamesnį šio „kelio“ vaizdą. Tai ir yra kitame šio straipsnio skyriuje įgyvendinamas uždavinys.

1.3. XIX a. slavofilai ir „Rusijos ypatingojo istorinio kelio“ koncepcija

Rusijoje XIX a. 3–5 dešimtmečiais (ypač intensyviu laikytinas caro Nikolajaus I valdymo dešimtmetis, apytikriai tarp dekabristų sukilimo 1825 m. ir rašytojo Aleksandro Puškino mirties 1838 m.) tarp rusų kilmingosios inteligentijos išsiplieskė vadinamųjų zapadnikų ir slavofilų polemika, kuri koncentravosi ties „Rusijos ypatingojo istorinio kelio“ ir nacionalinio tapatumo idėjomis. Apskritai kalbant, XVIII a. paskutiniame ir XIX a. pirmame ketvirčiuose formavosi Rusijos ir rusiškumo (taip pat *liaudiškumo*) ideologemos / mitologemos⁷⁰.

1825 m. numalšinus dekabristų (monarchijos atstovų akimis – „pamišusių liberalų“), smerkusių autoritariškumą ir baudžiąvą, sukilimą sustiprėjo reakcingos nuotaikos, nukreiptos prieš naująjį liberalizmą. Šios neokonservatyvios reakcijos idėjas (XIX a. pirmoje pusėje) apibendrino ir esminius postulatus suformulavo liaudies švietimo ministras Sergejus Uvarovas (1786–1855), imperatoriui Aleksandriui I 1833 m. suformulavęs Rusijos imperijos naujosios valstybinės ideologijos, arba vadinamojo *oficialaus liaudiškumo*, doktriną.

Ji rėmėsi trimis bazinėmis kategorijomis: 1) *pravoslavišku tikėjimu* (Cerkvės viršenybe), 2) *pamatinium autoritariškumu* (imperatoriaus absoliučia valdžia) ir pirmas dvi jungiančiu (3) *liaudiškumu*. Ši triada taip pat apibūdinama per stačiatikybės, patvaldystės ir tautiškumo principus. Būtent šie triados principai, švietimo ministro manymu, išgelbėjo Rusiją nuo politinės ir dvasinės degradacijos, kurią išgyveno XIX a. pirmos pusės Vakarai⁷¹.

Liaudiškumą S. Uvarovas suprato kaip Cerkvės ir monarchijos dogmų nuleidimą pasyviai ir paklusniai liaudžiai. Monarchija ir Cerkvė liaudį formuoja ir šviečia. Liaudis yra „kūnas“, kuriam įpučia dvasią monarchijos ir Cerkvės institutai – tikrųjų vertybių nešėjai. Taip sukuriama ir istorija, per kurią liaudis save pažįsta ir suvokia. Todėl monarchija neturėtų nusigręžti nuo liaudies, priešingai – ji turėtų susirūpinti aktyviu liaudies „švietimu“, t. y. teisingų triados dogmų diegimu. Maža to, tokiu atveju monarchija turėtų susirūpinti ir pačios kultūros (kilmingosios inteligentijos) kontrole – pavyzdžiui, netinkamų idėjų sklidimu, iš užsienio plintančių destruktivių liberalių idėjų neigiamu poveikiu literatūrai, teatrui, dailei⁷².

Zapadnikų idėjinės stovyklos, taip pat politinės modernizacijos idėjų vienu pirmųjų atstovų laikytinas jau minėtas filosofas ir publicistas P. Čaadajevs. 1836 m. žurnale „Teleskop“ (rus. *Телескоп*) jis publikavo „Filosofinius laiškus“ (rašytus prancūzų kalba 1828–1830 m., vėliau perrašytus rusų kalba). „Pirmasis filosofinis laiškas“ išprovokavo aštrią polemiką, nes jame kritikuotas Rusijos istorinis pasirinkimas, mąstytojo požiūriu, lėmęs šalies atsilikimą nuo Europos. S. Uvarovas šį P. Čaadajevs „filosofinį laišką“ pavadino „akiplėšiška beprasmybe“. Caro Aleksandro I specialiu nurodymu P. Čaadajevs paskelbtas bepročiu – jam uždrausta viešai publikuoti savo darbus.

P. Čaadajevs požiūriu, Rusija klaidingai pasirinko Rytų, arba bizantiškąją, krikščionybę kaip valstybinę religiją, atkirsdama save ir nuo krikščioniškosios Vakarų Europos, ir nuo islamiškųjų Rytų, todėl nesugebėjo tapti visaverte pasaulinių didžiųjų civilizacijų atstove⁷³.

⁶⁹ Plg., žr. Hobsbawm, E. Introduction: Inventing Traditions. In: *The Invention of Tradition* / Eds. E. Hobsbawm, T. Ranger. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, p. 1, p. 7. Taip pat prieiga per internetą: https://psi424.cankaya.edu.tr/uploads/files/Hobsbawm_and_Ranger_ed's_The_Invention_of_Tradition.pdf [žiūrėta 2023-10-15].

⁷⁰ Plg. Snežko, J. *Imperinio diskurso problematika šiuolaikiniuose rusų kultūros tyrinėjimuose*, p. 20.

⁷¹ Plačiau apie tai žr. Dementavičius, J. *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, p. 202.

⁷² Plačiau žr. Уваров, С. О некоторых общих началах, могущих служить руководством при управлении Министерством Народного Просвещения 1833 г. *Музей истории российских реформ имени П. А. Столыпина*. Prieiga per internetą: <http://museumreforms.ru/node/13652> [žiūrėta 2023-10-15].

⁷³ Plačiau apie tai žr. Чаадаев, П. *Полное собрание сочинений. Том 1*. Москва: Наука, 1991, с. 324, с. 325, с. 328–329.

Vis dėlto tiek zapadnikų, tiek slavofilų pažiūrose kristalizavosi keli bendri ir monarchijai, ir kilmingajai Rusijos inteligentijai skirti semantiniai bei ideologiniai leitmotyvai, kaip platesnės pasaulėžiūros elementai⁷⁴. Tai „Rusijos ypatingojo istorinio kelio“, iracionalios religinės pajautos, ir (ne toks akivaizdus) – inteligentijos ir mitologizuotos *liaudies* santykio leitmotyvas.

Šiame straipsnyje analizuojamai temai yra svarbesni slavofilai (imperiniai konservatoriai ir nacionalistai). Jie, besiremdami S. Uvarovo suformuluota konservatyvumo „triada“, teigė, kad „Rusijos ypatingasis istorinis kelias“ yra dvasinės pergalės prieš „sukriušius“ Vakarų kelias. Vakarų Europos industrinis vystymasis, lėmęs pozityvizmą, racionalizmą, materializmą, demokratinį „impersonalizmą“ ir kitus ydingus reiškinius, privedė prie to, kad Vakarai, anot slavofilų, „prarado sielą“, kurią, savo ruožtu, išsaugojo Rusija. Šios „sielos“ esminė ašis yra „didi praeitis“, išaugusi ant religinio ortodoksinio (iracionalaus) pamato. Tai valstybingumo ir pasaulėjautos apskritai principas – „sobornost“ (rus. *соборность*) – *organiškos*, o ne organizacinės valstybės, Cerkvės ir liaudies vienybės, harmoningo dvasingumo pagrindas⁷⁵.

Slavofilas Ivanas Kirejevskis taip apibūdino šį principą:

*Tikroji meilė Carui yra neatsiejama nuo meilės Tėvynei, įstatymui ir Šventajai Pravoslavų Cerkvei. [...] Ir kaip tokiu atveju atskirti meilę Carui nuo įstatymo, Tėvynės ir Cerkvės? Įstatymas – tai Caro valia, liaudžiai išsakyta; Tėvynė – tai aukščiausios prabos jo širdies meilė; Šventoji Pravoslavų Cerkvė – tai jo stipriausias ryšys su liaudimi, tai jo valdžios pagrindas, liaudies pasitikėjimo juo priežastis, jo ir Tėvynės sąžinė, Caro ir liaudies bendros jausenos mazgas, jų bendros gerovės pamatas, dieviško palaiminimo Jam ir Tėvynei šaltinis.*⁷⁶

Aleksejus Chomiakovas (1804–1860), kitas slavofiliškosios filosofijos pradininkas, vadinamas „Cerkvės mokytoju“, „pravoslaviškumo riteriu“, slavofilijos „granitine uola“⁷⁷, aptarinėdamas tuo metu naują ir populiarią filosofo A. Schopenhauerio *aklos biologinės valios* koncepciją, redukavo ją į organišką žmogaus laisvę nuo racionalumo, kartu šopenhauerišką biologinį vitališkumą pakeisdamas „iracionalia religinio pravoslaviško tikėjimo galia“⁷⁸.

A. Chomiakovui antrino slavofilas počvenikas (žemininkas) Nikolajus Strachovas (1900–1978), parbrėždamas vakarietiškos pozityvistinės minties „egoistinių optimizmą“ ir A. Schopenhauerį priskirdamas prie „rytietiško pesimizmo“ tradicijos gaivintojų. Pasak N. Strachovo, savo iracionalizmu A. Schopenhaueris vėl iškėlė esminį dvasinės teleologijos klausimą⁷⁹. Taigi, A. Schopenhauerį rusų slavofilai iš dalies palaikė kaip iracionalumo propaguotoją ir vakarietiško pozityvizmo oponentą. Vis dėlto, slavofilų požiūriu, pasiekęs ribą, už kurios prasideda esminiai doroviniai religinės mistikos klausimai, A. Schopenhaueris nesiryžo tos ribos peržengti – liko „seklus“, kaip ir visi Vakarų pozityvistai.

Iracionalios valstybinės dvasios koncepcijoje svarbią jungiamąją funkciją atliko imperinis segmentas (vėliau savitai analizuotas ir narodnikų legalistų (kultūrininkų)). Antai A. Chomiakovas akcentavo prigimtinį „slaviškąjį (t. y. rusiškąjį) gerumą“, nes rusai tautas, atsidūrusias Rusijos imperijoje, esą vertina ne arogantiškai, o išimtinai „geranoriškai ir globėjiškai“. Be to, A. Chomiakovo nuomone,

⁷⁴ A. Walickis teigia, jog XIX a. Rusijos slavofilų idėjų visumą labiau tiktų vadinti pasaulėžiūra (vok. *Weltanschauung*), kuri yra platesnė sąvoka nei ideologija. Be to, skirtina slavofilų konservatyvi (tradicionalistinė) pasaulėžiūra ir konkreti XIX a. konservatizmo (filosofinė) ideologija, kaip išgryninta paradigma (turinio prasme), kuri mažiau būdinga slavofilams. Plačiau apie pasaulėžiūros ir ideologijos santykį žr. Walicki, A. *The Slavophile Controversy: History of a Conservative Utopia in Nineteenth-century Russian Thought*, p. 3–9.

⁷⁵ Plačiau žr. *Russian Philosophy, Vol. I: The Beginnings of Russian Philosophy, the Slavophiles, the Westernizers* / Eds. J. M. Edie, J. P. Scanlan, M.-B. Zelden, G. L. Kline. Knoxville: The University of Tennessee Press, 1987, p. 161, p. 167. Taip pat žr. Engelstein, L. *Slavophile Empire: Imperial Russia's Liberal Path*, p. 111.

⁷⁶ Киреевский, И. *Разум на пути к истине*, с. 51.

⁷⁷ Žr. Панфилов, М. «Подвиг освобождения нашей мысли» (Русский путь Алексея Хомякова). In: Хомяков, А. *Всемирная задача России*. Москва: Институт русской цивилизации, 2011, с. 695. Taip pat prieiga per internetą: <http://conservatism.lib.vsu.ru/files/bibl/9992note.pdf> [žiūrėta 2023-10-15].

⁷⁸ *Russian Philosophy, Vol. I: The Beginnings of Russian Philosophy, the Slavophiles, the Westernizers*, p. 219.

⁷⁹ Страховъ, Н. *Философские очерки*, с. XIV.

daugelis Rytų Europos valstybių (pavyzdžiui, Čekija), apsigina nuo Vokietijos ir (ar) Austrijos užkariavimais grįstos politikos ir dar sugeba išlikti tik dėl „taikios slaviškosios dvasios“, kylančios iš „senosios slaviškosios stichijos“:

[...] *ateitis parodys, kam bus lemta žengti visuotinio progreso priešakyje. Tačiau jeigu egzistuoja kokia nors žmonijos brolybėje tiesa, jeigu meilės ir gėrio pajauta nėra tik pamėklės, ne mirštanti, o gyva jėga – būsimos pasaulinės gyvybės gemalas, – ne vokietis – aristokratas ir užkariautojas, o slavai – darbštuolis ir raznočinsas, pašauktas turiningam žygdarbiui ir didžiai tarnystei.*⁸⁰

Imperinė panslavistinė pasaulėvoka formuluota paradoksaliai – kaip besiginanti nuo vakarietiško agresyvaus ekspansionizmo „taiki slaviškoji dvasia“. Rusiškasis imperializmas, skirtingai nuo vokiškojo, XIX a. slavofilų ideologiškai konstruotas per taikumo, maža to, netgi per aukos įvaizdžius (jie taip pat supinami su *liaudimi*, kurią įkūnija valstietija). A. Chomiakovas vardijo aplinkinių imperijų – tiek Vakarų, tiek Rytų, tiek Amerikos abiejuose žemynuose – vykdytas baisybes. O Rusija (ji A. Chomiakovo tekstuose neretai kaitaliojama su „slaviškosios dvasios“ sąvoka) visada tik ginasi ir „broliškai“ sugyvena su jos „priglobtomis“ tautomis. Šios ypatybės, ypač požiūris į Vakarų Europą kaip agresijos šaltinį, arba, A. Chomiakovo žodžiais tariant, – „pirminis įtūžis“, perduodamas ir „kultūrinėms palikuonėms“. Antai:

*Lenkija ir Lietuva nekentė Rusijos jau tais laikais, kada Rusija, palyginti su jomis, dar buvo visiškai švari ir nekalta [...]*⁸¹.

*„Rusijos žemės“ ėjo pirmyn, t. y., vystė visas savo galias – dorovines, protines ir materialines. Ją saugojo ir stiprino du pradmenys, svetimi kitam pasauliui: draugiškos liaudžiai valdžios valdymas ir švarios, apsišvietusios Cerkvės laisvė.*⁸²

Slavofilai rėmėsi idėja, kad Vakarų visuomeninio vystymosi tradicijoje stiprėjo individo teisės ir laisvės, Vakarų Europoje galiausiai lėmusios destruktivias revoliucijas. Bizantiškoje senojoje Rusijoje taip pat egzistavo individuali laisvė, tačiau individas ją neva *savanoriškai* deleguodavo kunigaikščiui. Todėl kiekvieno individo laisvė galop harmoningai įsikūnydavo valstybėje. Tai kunigaikščio, bendruomenės ir atskiro individo sąjunga, kurią sustiprina, sulydo bizantiškosios Cerkvės „šventosios dvasios“ koncepcija.

Joje buvo skirta vietos ir valstiečiams. Šie traktuoti kaip (romantizuota) atsvara europietiškojo kapitalizmo nulemtai industrializacijai ir liberalioms laisvėms. Buvo akcentuojama istorinio „grynojo slaviškumo“ (t. y. rusiškumo) idėja, įsikūnijusi rusiškoje valstietiškoje bendruomenėje, taip pat apibendrintame stojiško ir nuolankaus „rusų muziko“ vaizdinyje. Apibendrintai kalbant, valstietiškoji bendruomenė laikyta vadinamojo slaviškojo pasaulio *istoriškai unikalnia ląstele*.

XIX a. pirmoje pusėje ir viduryje vyko Rusijos (kilmingųjų) intelektualų mentalinis lūžis. Esminė intelektualine ašimi (netgi besiformuojančios kairiosios anarchistinės ir socialistinės politinės minties) tapo „Rusijos ypatingojo istorinio kelio“ (tiek monarchinio, tiek pravoslaviškojo, tiek socialistinio-utopinio), susieto ir su *liaudiškumo* idėja, leitmotyvas. Verta pažymėti, kad per „Rusijos ypatingojo istorinio kelio“ idėją tarsi buvo reaktualizuota Evangelijos mintis, kad „paskutiniam lemta tapti pirmuoju“.

Aptarta teorinė mintis, kurioje pynėsi „Rusijos ypatingojo istorinio kelio“ ir *liaudies* vietos jame idėjos, rodo, kad tuo pat metu formavosi ir „inteligentijos“ savivoka. O joje svarbią vietą užėmė rusiškų „valstiečių bendruomenių“ modelis, kokio neva neturėjo Vakarai. Su šio modelio idealizavimu stiprėjo ir *liaudies* (valstietijos) unikalumo idėja. Ilgainiui slavofilų pasauležiūroje ir konkrečiai politinėje mintyje labiausiai akcentuotas vadinamasis Rusijos ypatingasis istorinis (ir religinis-sakralusis) kelias bei imperiniai motyvai. Kitaip tariant, slavofilų politinėje mintyje imperinis nacionalizmas pasiglemžė ir pajungė

⁸⁰ Хомяков, А. *Всемирная задача России*. Москва: Институт русской цивилизации, Благословение, 2011, с. 180–181. Taip pat prieiga per internetą: http://imwerden.de/pdf/khomyakov_vsemirnaya_zadacha_rossii_2011_izd.pdf [žiūrėta 2023-10-15].

⁸¹ *Ibidem*, c. 190.

⁸² *Ibidem*, c. 204.

liaudiškumo kategoriją⁸³. O platesnėje slavofilijos paradigmoje nuo XIX a. vidurio ryškėjo kiek siauresnė politinė (kiek vėliau ir kultūrinė) minties tendencija – narodnikų intelektualiniuose judėjimuose *liaudies* ir *liaudiškumo* kategorijos (mitologemos) užėmė centrinę vietą. Tad šioms kategorijoms (mitologemos) aptarti ir skiriama kita – antroji straipsnio dalis.

2. *Liaudiškumo mitologemos XIX a. antros pusės Rusijos dešiniųjų narodnikų politinėje ir sociokultūrinėje mintyje*

2.1. *Narodnikų pasaulėžiūros ir ideologijos kristalizavimasis*

Iki XIX a. vidurio narodniku (liaudininku) save galėjo vadinti kilmingosios inteligentijos atstovas, susirūpinęs „liaudies“ klausimu ar „mylintis liaudį“ kaip dorovinį idealą. Narodnikus vienijo „meilė liaudžiai“ (rus. *народолюбие*) ir „paprasto rusų muziko“ idealizuotas vaizdinys⁸⁴. Kita vertus, narodnikų pažiūras išpažįstantieji nebūtinai save vadino narodnikais, tačiau juos jungė tai, jog bet kuris inteligentas kalbėjo liaudies vardu, dažnai perversindamas tos liaudies inteligento išsakomų idėjų realų palaikymą⁸⁵. Dažnai kalbėta *liaudies* vardu ir *liaudies* labai, tačiau nebūta tos *liaudies* atstovais, neturėta su ja realių sąsajų. Beje, tyrimai rodo, kad ir pati *liaudis* negalėjo išpažinti narodnikų idėjų, nes ji nebuvo suformavusi ideologinės ir kultūrinės savimonės, kaip kad (kilmingoji) inteligentija⁸⁶.

Nenuostabu, jog tarp „liaudies mylėtojų“ paplito ir „liaudiško kuklumo“ mada – buityje, aprangoje ir pasaulėžiūroje apskritai. Rusijoje kapitalistinės visuomenės ir industrializacijos priešaušryje tapo populiariu ieškoti dvasinės ramybės idealizuotame paprastame valstietiškame gyvenime ir darbe.

Apibendrintai galima sakyti, jog narodnikų pasaulėžiūrą suformavo „meilė liaudžiai“, „susirūpinimas liaudies švietimu“ ir kartu kultūrinė ir socialinė praraja tarp (dažniau kilmingosios) inteligentijos ir liaudies. Tačiau inteligentijos atstovai neretai rėmėsi ne tiek realiomis liaudies charakteristikomis ir socialiniais poreikiais, kiek savo pačios susikurta, romantizuota *liaudiškumo* vizija. Žinoma, „meilė liaudžiai“ bent iš dalies tikrai skatino domėtis valstietijos realia socialine padėtimi ir pasaulėžiūra. Romantizuotas ir realistinis požiūris vienas kitą papildė, bet kartu ir neigė.

Kilmingosios inteligentijos dalis paprastą valstietį, paprastą žmogų traktavo kaip pagrindinį nacijos „dvasios“, „gyvybinės energijos“ ir „autentiškumo“ šikūnijimą. Taip atsitiko todėl, kad, pavyzdžiui, tuometinėse Prancūzijoje ir Vokietijoje XIX a. valstietija buvo tik tam tikra *liaudies* sampratos dalis, o kitą svarbią dalį (įsigalint industrializacijai) sudarė miestų darbininkija. Rusijos situacija buvo kita, nes valstietija ir buvo *liaudis*. Industrializacija ir valstietijos proletarizacija Rusijoje įsibėgėjo tik XIX a. pabaigoje⁸⁷.

Vieningesnis narodnikų ideologinis ir kultūrinis judėjimas susiformavo XIX a. 6–7 dešimtmečiais, kaip reakcija į tariamą liaudies išlaisvinimą⁸⁸. Narodnikų judėjime išskirtinos dvi ideologinės kryptys.

⁸³ Žr. Berlin, I.; Hofstadter, R.; MacRae, D. To Define Populism. *Government and Opposition*, 1968, Vol. 3, No. 2, p. 138, <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.1968.tb01332.x>.

⁸⁴ Plačiau žr. *Russian Philosophy, Vol. II: The Nihilists, the Populists, Critics of Religion and Culture* / Eds. J. M. Edie, J. P. Scanlan, M.-B. Zelden, G. L. Kline. Knoxville: The University of Tennessee Press, 1994, p. 75, p. 111.

⁸⁵ Žr. Мокшин, Г. *Идеи и жизнь «артельного человека» С. Н. Кривенко (1847–1906)*. Воронеж: Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета, 2012, с. 54. Taip pat prieiga per internetą: http://www.hist.vsu.ru/str/izdaniya/izd2012/mok_kriv.pdf [žiūrėta 2023-10-15].

⁸⁶ Žr. Карпачев, М. Д. К вопросу об определении народничества. In: *Народники в истории России: межвузовый сборник научных трудов. Выпуск 1* / Ред. Г. Н. Мокшин. Воронеж: Истоки, 2013, с. 73. Taip pat prieiga per internetą: http://www.hist.vsu.ru/str/izdaniya/narodniki_1.pdf [žiūrėta 2023-10-15].

⁸⁷ Plačiau apie tai žr. Ambrulevičiūtė, A.; Voronič, T.; Žiemelis, D. *Modernėjantys Vilnius, Kaunas, Gardinas: miestų plėtra ir sanitariinės infrastruktūros pokyčiai 1870–1914 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019, p. 132–144.

⁸⁸ 1861 m. kovo 3 d. (vasario 19 d. pagal Julijaus kalendorių) caras Aleksandras II dekretu panaikino baudžiavą. Prasidėjo valstiečių migracija į didžiuosius miestus ir kartu laipsniška valstiečių proletarizacija. Dėl to sustiprėjo rusų inteligentijos ir būtent narodnikų socialistinis sparnas, o XIX a. paskutiniame dešimtmetyje – marksistinis judėjimas, jau nebesiejamas konkrečiai su narodnikais. Plačiau žr. Aleksandravičius, E.; Kulakauskas, A. *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 153, p. 229.

Pirmoji – akcentuojanti liaudies hegemoniją išsilavinusios aristokratiškosios mažumos atžvilgiu (socialistinis ir vėliau marksistinis sparnas). Antroji – konservatyvi *liaudiškumo* koncepcija kaip kapitalistinio vystymosi neigimas⁸⁹. Abi šios kryptys sudarė paradoksalią apolitišką ir aistorišką idealizuotą (vis dėlto) *ideologiją*, kurioje iškyla antikapitalistinės, orientuotos į idealizuotus praeities modelius, santvarkos atstovas – valstietis⁹⁰.

Kaip minėta, be liaudies idealizavimo ir išlaisvinimo, narodnikus vienijo ir švietėjiška vizija (kartu su reikalavimu „žemės ir laisvės“) – reikalavimas, kad liaudis turėtų galimybę įgyti išsilavinimą. Tačiau liaudies „išlaisvinimas“ buvo suprantamas skirtingai. Išsilavinęs mužikas turėjo išmokti spręsti ir mąstyti pats apie savo padėties priežastis ir jos pagerinimo galimybes, taigi, suformuoti politinę ir kultūrinę inteligentui artimą savimonę⁹¹.

XIX a. 7 dešimtmetyje tikėta, kad įmanoma „prikelti“ liaudį ir vesti ją visuomeninio progreso keliu. Pažymėtinos to meto „kultūrinių vienišių“ (laisvųjų mokytojų, gydytojų, agronomų ir kitų) „piligriminės kelionės į liaudį“⁹². Taip pat tarp inteligentijos (ypač *raznočinsų*) populiarėjo savitas (labiau kairysis) idealizmas, kurio išpažinėjai ragino atsisakyti „protinio darbo privilegijų“ (literatūros, politikos ir pan.) ir persikelti į kaimą tam, kad būtų galima „ištirpti“ valstietijoje, gyventi iš „savo rankų darbo“⁹³. Žinoma, šis gyvenimo modelis, turint omenyje ir vokiškojo ar britiškojo romantizmo atgarsius, (ne)sąmoningai buvo suvokiamas per estetizuotą, t. y. doroviškai nuspalvintą, *grožio* prizmę.

Tačiau „ėjimo į liaudį“ misija praktiškai subliūško susidūrus su tikra liaudimi ir jos mentaline sankloda – tamsumu, prietarais ir fatalizmu, nulemtu promonarchinio ultrakonservatizmo, netgi reakcionizmo. Vadinamoji liaudis (valstietija) į idealistus inteligentus žiūrėjo kaip į keistuolius, nesuprato ir nesiroošė suprasti jų kilnių švietėjiškų idėjų.

Dėl to kai kurios narodnikų grupelės, suvokusios narodnikų kultūrinio idealizmo naivumą, radikalėjo ir kryo į teroristinę ir revoliucinę ideologiją – konkrečius veiksmus liaudies labui. 1881 m. kovo 1 d. (kovo 13 d. pagal Julijaus kalendorių) pagrindinių narodnikų teroristinės grupuotės „Liaudies valia“ nariai nužudė carą Aleksandrą II. Prasidėjo represijos ir atitinkamai stipriai keitėsi intelektualinis bei kultūrinis klimatas. Buvo sparčiai kryptama nuo (saikingai) liberalaus intelektualizmo į konservatyviają reakciją – „religinį troškulį“, „tūkstantmečių kančių“ refleksijas ir imperialistinę retoriką⁹⁴.

Aleksandriui III įžengus į sostą su „liaudiškos monarchijos“ doktrina, daugelis liberalių ar net kairiųjų narodnikų atsisakė (teorinės) konfrontacijos su valstybe (monarchija) idėjos, perėjo iš „revoliucinio socializmo“ į apolitišką legalistinį „evoliucinį socializmą“ arba tam tikrais atvejais netgi suartėjo su slavofiliškojo „patriotizmo“ sparnu. Atkreiptinas dėmesys, jog XIX a. 7 dešimtmetyje Rusijoje klestėjęs intelektualinis liberalizmas ir pozityvizmas, kartu ir kairiųjų ar liberaliųjų narodnikų emancipacinis sekuliarizmas, pradėtas aiškinti kaip:

*menkas filosofinis išsilavinimas, dėl kurio suprimityvinama asmenybės koncepcija pašalinant iš jos esminius dvasinius ir religinius segmentus*⁹⁵.

⁸⁹ Žr. Walicki, A. *Russia*, p. 63.

⁹⁰ Plačiau žr. MacRae, D. *Populism as an Ideology*. In: *Populism: Its Meanings and National Characteristics* / Eds. G. Ionescu, E. Gellner. London: Weidenfeld and Nicolson, 1969, p. 157.

⁹¹ Žr. Мокшин, Г. *Основные этапы истории «культурного» народничества*, с. 21.

⁹² Pavelas Jakušinas – vienas pirmųjų rašytojų, rusų liaudies dainų rinkėjų, etnografas; teigiama, kad jis „išėjo į liaudį, norėdamas kuo arčiau ją pažinti, ir išėjo į ją, galima sakyti, visiškai, atsižadėdamas visų gėrybių ir naudos, kurią teikė „miestietiški“ laipsnis ir padėtis. [...] Jį įkvėpė išimtinai karšta meilė liaudžiai [...]“. Žr. Якушин, П. И. *Сочинения П. И. Якушкина*. С.-Петербург: Издание Вл. Михневича, 1884, с. 2.

⁹³ Мокшин, Г. *Основные этапы истории «культурного» народничества*, с. 21.

⁹⁴ Plačiau žr. Блохин, В. Критика народнического мировоззрения интеллигенции А. Л. Волынским и В. В. Розановым (конец 1880-х – начало 1890-х гг.). In: *Народники в истории России: межвузовый сборник научных трудов. Выпуск 1* / Ред. Г. Мокшин. Воронеж: Истоки, 2013, с. 281. Taip pat prieiga per internetą: http://www.hist.vsu.ru/str/izdaniya/narodniki_1.pdf [žiūrėta 2023-10-15].

⁹⁵ Мокшин, Г. *Основные этапы истории «культурного» народничества*, с. 21.

Šis „vulgarusis“ liberalizmas ir materializmas sietas su Vakarų Europos įtaka. Remiantis tuo, kas buvo pasakyta, galima teigti, jog inteligentija buvo skatinama išmokti „mąstyti rusiškai“ arba netgi „mužiškai“ (liaudiškai), nors šis raginimas veikia maskavo promonarchišką poziciją, nes *liaudis* ir imperatorius (*caras*) mąstė kaip *vienis*. Tiksliau – imperatorius (*caras*) „mąstė liaudį“, o šioji privalėjo atitinkamai gyventi ir veikti toje „mintyje“, t. y. ją materializuoti.

Iš šio retrospektyvaus nušvietimo pakanka suprasti, jog narodnikų apskritai ideologinis ir sociokultūrinis reiškinytis vertintinas kaip konceptų arba sociokultūrinių mitologemų sistema, aiškinanti tų konceptų įtaką visiems visuomenės segmentams. Svarbiausiais laikytini šie konceptai: *liaudis* (*liaudiškumas*), *naujasis žmogus*, *valia* (*laisvė*), *žemė* (*nuosavybė, gerovė*), *veiksmas* (*kova*), *šviesusis rytojus* (socializmas, komunizmas), ir kartu *liaudies dvasia*, susaistyta religinės mistikos ir „prigimtinio“ (Dievo skirta) lojalumo monarchijai. Kaip rodo tyrimai, kiekvienas konceptas buvo kultūriškai ir ideologiškai reflektuojamas ir netgi įgudavo mitologemų savybių, taigi, susiformavo įvairios narodnikų politinės ir kultūrinės ideologijos kryptys⁹⁶. Todėl kitame skyriuje ir yra labiau išryškinama viena iš ideologinių ir sociokultūrinių krypčių – dešinieji narodnikai, kurių genezėje geriausiai atsispindi *liaudiškumo* sampratos istorinė ir ideologinė kaita. Šio išsamesnio vaizdo prireiks baigiamajame, trečiame, šios dalies skyriuje siekiant kuo tiksliau identifikuoti dešiniųjų narodnikų *liaudiškumo* mitologemų (ne)perimamumą XXI a. Rusijos putiniškojo režimo propagandoje.

2.2. Dešiniųjų (kultūrinių) narodnikų legalistų *liaudiškumo* samprata

Konstantinas Kavelinas, vienas ankstyvosios narodnikų ideologijos formuotojų, teigė, jog konstitucinės reformos, aklaai nukopijuotos nuo europietiškiųjų analogų (tokiu būdu bandant neva apsaugoti liaudį nuo caro savivalės), tiesiog supriešino carą su liaudimi. Šis interesų atskyrimas esą ydingas, nes caro ir liaudies interesai istoriškai sutampa. K. Kavelino požiūriu, neįmanoma sukurti harmoningos visuomeninės sistemos iš priešybių, nes tarp caro ir liaudies atsideria suktų liberalių biurokratų kasta, kuri vienintelė iš tokios nenormalios situacijos gauna naudos. Tik kai monarchijos ir liaudies interesai tiesiogiai sutampa (pažabojus vidurinio – biurokratų – sluoksnio savivalę), įmanomas harmoningas valstybės vystymasis. Juk Rusijoje yra istoriškai natūraliai susiklostęs aukščiausios valdžios modelis. Būtent todėl, pasak K. Kavelino:

*rusų caras yra liaudies ir visų kastų kartu paėmus valdovas; jo svarba ir galia esti visoje liaudyje, visoje liaudyje kaip visumoje, o ne balansuoja tarp skirtingų, tarpusavyje nesutariančių grupių, remdamasi tai viena, tai kita, ir sėdamasi jėgų ir nesantaikos*⁹⁷.

Tokia valstybės samprata taip pat išsaugo ir etinius orientyrus (priešinamus to meto europietiškam liberalizmui, utilitarizmui, intuityvizmui, evoliucionizmui ir pan.), kuriuose individualumas organiškai susilieja su bendrais valstybės (įkūnijamos caro asmenyje ir Cerkvės institutuose) interesais. Galiausiai, šiai valstybei priklauso natūraliai susiformavusi aristokratiškoji bajorija, kurios užduotis ne užsidaryti savo kastos privilegijų rate (kaip žiauriai išnaudojanti liaudį Prancūzijos ir Anglijos aristokratija), o su gyventi su liaudimi ir atsinaujinti jos syvais. K. Kavelino manymu, Rusijos bajorija išskirtinė tuo, kad nuo pat jos formavimosi pradžios XVIII a. pradžioje

*tai buvo kartu ir centralizuota tarnautojų kasta, tarnaujanti savo valstybei (monarchijai) ir kartu besirūpinanti žemesnėmis socialinėmis kastomis*⁹⁸.

Narodnikų legalistų posūkis į (slavofiliškojo) konservatizmo ideologijos pusę ryškus prasidėjus minėtoms 1881 m. represijoms, kai narodnikų teroristų (radikalios kairės) sparno atstovai nužudė

⁹⁶ Žr. visų pirma: Зеленин, Ю. *Опыт периодизации истории российского народничества*, с. 108.

⁹⁷ Кавелин, К. *Государство и община* / Сост., предисл., коммент. В. Б. Трофимова. Москва: Институт русской цивилизации, 2013, с. 1014, с. 1018.

⁹⁸ *Ibidem*, с. 793–794.

carą Aleksandrą II. Po šių įvykių nusilpo liberalių ir kairiųjų narodnikų revoliucinis įkarštis ir sustiprėjo reakcionistinės, promonarchinės „patriotinės“ (artimos konservatyviems slavofilams) liaudies saikingo kultūrinio švietimo idėjos. Antai narodnikas legalistas, rašytojas Leonidas Obolenskis teigė, jog visuomenė gali vystytis tik „organiškai“. Tai reiškia, kad didžiąją Rusijos visuomenės dalį sudaro

*valstietija, vadinamoji pilkuma, daugiamilijoninė pravoslaviška masė, mylinti savo Carą ir tikinti, kad bet kokia gerovė gali ateiti tik per jį*⁹⁹.

Taigi, plėtota jau ne tiek „žemės ir laisvės“ ideologija, o „žemės ir valstybės“ vienybės idėja. Intelligentas, nenorintis eiti prieš liaudį, bet siekantis tapti jos galios ir stiprybės dalimi, turi išsiklaudyti į liaudies balsą. O valstybės pagrindinė funkcija ir yra ginti liaudį nuo išorinių priešų, net jei tai gynybai panaudojama pati liaudis kaip gyvasis resursas.

Kitas žymus kultūrinis narodnikas legalistas Nikolajus Michailovskis formulavo „harmoningai integruoto individualumo“ koncepciją. Ji menamai papildė anglų filosofo Herberto Spencerio (1820–1903) istorinio progreso (socialinio darvinizmo) idėjas. Ribotą H. Spencerio pozityvizmą, N. Michailovskio manymu, reikia išplėsti „monogeniškais individualumo“ aspektais, pirmiausia sietiniais su (neohėgeliškėmis) teleologinėmis prielaidomis¹⁰⁰. Jos esą paverčia visuomeninį progresą harmoningu procesu, kuriame atsiranda esminis dorovinis teleologijos aspektas, sietinas vėlgi su valstybės interesais¹⁰¹.

N. Michailovskis, konstatuodamas XIX a. 8 dešimtmečio Rusijos visuomeninį „nuopuolį“ ir „susmulkinimą“, teigė, jog 6–7 dešimtmečių liberalioji literatūra (ir apskritai inteligentija) idėjiškai klestėjo, nes turėjo tikslą – „valstietijos išlaisvinimą“¹⁰². Ji turėjo idealus – parodė (europietiškojo kapitalistinio) industrinio progreso apgaulingą vienpusiškumą ir kartu aistringai kėlė liaudies gerovės klausimus. Tačiau Vakarų primetamas industrinis progresas, N. Michailovskio manymu, kaip tik ir lėmė tą „nuopuolį“¹⁰³.

Prie dešiniųjų (kultūrinių) narodnikų legalistų *liaudiškumo* sampratos formavimo daug prisidėjo Josifo Kablico idėjos. Jis samprotavo, jog „liaudies masių visuomeninis gyvenimas turi remtis tik pačios liaudies nuomone“¹⁰⁴, nepaisant paplitusios inteligentų nuomonės, kad rusų mužikas neturi savimonės ir negali pats spręsti savo likimo. J. Kablicas bandė paaiškinti skirtumus tarp narodnikų visuomeninio judėjimo ir abstrakčios „meilės liaudžiai“ (rus. *народолюбие*). „Liaudies mylėtoju“, anot J. Kablico, „skauda širdį“ dėl engiamos nelaimingos liaudies, o tikras narodnikas *gerbia liaudį* kaip kolektyvinę vienetą, įkūnijantį savyje

*[...] gana aukštą teisingumo ir žmogiškumo lygį. Atskiri individai gali būti kvaili ir nedori, tačiau liaudies kolektyvinė mintis ir jausena visuomeninių klausimų sferoje visada yra aukščiau nei atskirų individų nuomonė.*¹⁰⁵

Taigi, negalima rūpintis liaudies interesais nekreipiant dėmesio į pačios liaudies „nuomonę“ apie šiuos interesus. Tačiau tai nereiškia, kad narodnikai turi visiškai nesikišti į liaudies reikalus. Priešingai, jie turi suartėti su liaudimi, „tačiau tik per dvasinę įtaką tai nuomonei, bet jokia būdu nesikišdami jėga“¹⁰⁶ ir negriaudami legalios valstybės pamatų.

Kaip minėta, ši pagarba liaudies nuomonei (ir oficialiajai absoliučios monarchijos ideologijai) taip pat buvo dviprasmiška. Po šia pagarba slėpėsi ir antiliberizmas, dozė slavofiliškojo konservatizmo, pasireiškiančių

⁹⁹ Мокшин, Г. Эволюция идеологии легального народничества в последней трети XIX – начале XX вв., с. 164.

¹⁰⁰ Plg., žr. *Russian Philosophy, Vol. II: The Nihilists, the Populists, Critics of Religion and Culture*, p. 114.

¹⁰¹ Ж. Михайловский, Н. К. Сочинения Н. К. Михайловскаго. Томъ первый. С.-Петербургъ: Типографія Б. М. Вольфа, 1896, с. 72.

¹⁰² *Ibidem*, с. 765.

¹⁰³ *Ibidem*, с. 772.

¹⁰⁴ Каблиц, И. (Юзов, И.). *Интеллигенция и народъ в общественной жизни Россіи*. С.-Петербургъ: Типографія Н. А. Лебедева, 1886, с. 38.

¹⁰⁵ *Ibidem*, с. 41.

¹⁰⁶ *Ibidem*, с. 42.

kritikuojant provakarietiško modelio kapitalistinę sistemą. Ją J. Kablicas siejo su „biurokratinio“ liberalizmu, prie kurio iš dalies priskyrė ir ekonominės sociologijos klasiko Karlo Marxo (1818–1883) ekonomizmą.

J. Kablico teigimu, Kijevo Rusios politinė struktūra susiformavo natūraliai – ginantis nuo išorinių priešų (totorių, lietuvių ir kitų). Jis pats kelia retorinį klausimą: kodėl rusų liaudis nepasirinko šių išorinių priešų jungo, nors jis, galbūt, tam tikrais atvejais netgi buvo lengvesnis (ekonomiškai labiau apsimokėjo) nei vietinių rusų kunigaikštukų savivalė? Ir į jį atsako:

*lemia ne ekonominiai faktoriai, o žmonių santykiai ir natūraliai susiformavusi Rusios visuomeninė struktūra, kuri yra svetima Vakarų tipo ekonominiam-biurokratiniam kapitalizmui*¹⁰⁷.

Galiausiai J. Kablicas plėtojo „mažųjų darbų“ sampratą¹⁰⁸, pasak kurios prievarta vykdomos liberalios reformos, valstietijos „švietimas“, remiantis pačios inteligentijos ar inteligentiškosios biurokratijos normomis, nėra vienareikšmiškai teigiamas dalykas, nes prieštarauja liaudies „nuomonei“ ir išplėšia rusų valstietį iš jo natūralios (konservatyvios pasaulėžiūros) aplinkos. Prie tokios „natūralios“ rusiškojo krašto aplinkos griovimo J. Kablicas priskyrė ir liberalių idėjų paveiktus bandymus „mažosios Rusijos“ regionus paversti „lenkiškoms provincijomis“. Jo manymu,

*šlėktoms teko smarkiai nusivilti, nes mažosios Rusijos liaudis, gindama savo unikalumą, šiam nelegaliam šlėktų judėjimui karštai priešinosi (ir pati išduodavo juos valdžiai). Ir tai patvirtina, kad liaudis jaučia šalies tikruosius interesus.*¹⁰⁹

Inteligentija ir valstietija, J. Kablico teigimu, gali turėti sąlyčio taškų, tačiau šios socialinės klasės (grupės) turėtų išlikti savarankiškos ir sau pakankamos. Taigi, jeigu valstietija yra itin konservatyvi ir promonarchiška, reikia gerbti šią „liaudies nuomonę“, nes ji susiformavo „per amžius organiškai“.

Žvelgiant per kultūrinio narodniko legalisto prizmę, reformos ir liaudies emancipacija yra būtinos, tačiau jos turi kilti iš lokaliai, natūraliai vietinės visuomeninės sanklodos. Negalima duoti valios Vakarų tipo liberaliai buržuazijai ir jos vertybėms, nes ji tik iš naujo pavergs liaudį. Tą įsisiautėjančią buržuaziją privalo suvaldyti, pažaboti ir kartu reformas laipsniškai ir apgalvotai įgyvendinti (kaip 1861 m. panaikindama baudžiavą) pati valstybė, t. y. imperatorius (caras), valdantis „gera valia“ (ji esą yra tobulesnė už nužmogintus liberalius įstatymus, nes savaime į valdymo procesą įtraukia „dorovinį“ lygmenį).

2.3. XIX a. liaudiškumo mitologemų (ne)perimamumas XXI a. pradžios Rusijoje

2007 m. Rusijoje buvo atliktas socialinis nedidelės apimties tyrimas, kurio metu vieno universiteto studentams pateikti keli „inteligentų“ apibūdinimai, tarp kurių buvo ir žodis „narodnikas“. Prašyta rinktis tuos inteligento modelius, su kuriais studentai tapatintųsi. Susumavus rezultatus, XIX a. inteligentas narodnikas netikėtai atsidūrė trečioje vietoje¹¹⁰. Pasirodo, pokomunistinei Rusijos jaunajai kartai tebesvarbus inteligento narodniko vaizdinys, kuris, atrodytų, turi mažai ką bendro su XXI a. pirmos pusės aktualijomis.

Tai aiškintina visų pirma latentiniu kultūriniu palikimu, kurio šerdis išliko sovietmečiu ir buvo iš naujo aktualizuota pokomunistiniu laikotarpiu¹¹¹. Beje, tyrimai rodo, jog tam tikri narodnikų ir slavo-

¹⁰⁷ *Ibidem*, c. 155.

¹⁰⁸ Žr. taip pat: Мокшин, Г. *Основные этапы истории «культурного» народничества*, c. 23.

¹⁰⁹ Каблиц, И. (Юзов, И.). *Интеллигенция и народъ в общественной жизни России*, c. 200.

¹¹⁰ Plačiau žr. Зеленин, Ю. *Опыт периодизации истории российского народничества*, c. 117.

¹¹¹ XXI a. 1 dešimtmetyje Rusijoje pastebimas socialinės ir (pseudo)istorinės problematikos su neonarodnikų pasaulėžiūriniais elementais įsigalėjimas grožinėje literatūroje. Jis keitė *perestroikos* metu ir pirmajame posovietiniame liberaliajame dešimtmetyje įsigalėjusią vadinamąją postmodernistinę literatūrą, daugiausia parodijavusią, paradoksalizavusią sovietinės ideologijos ir kultūros klišes (Viktoro Pelevino, Vladimiro Sorokino kūriniai). Vienu garsiausių „Rusijos ypatingojo istorinio (ir sakralaus) kelio“ ir „rusų pasaulio“ mitologemų (kai romantizuojami Rusios viduramžiai) gaivinančių grožinės literatūros kūrinių laikytinas Jevgenijaus Vodolazkino romanas „Lauras“ (rus. *Лавр*), išleistas 2012 m. (vertimas į lietuvių k.: Vodolazkin, J. *Lauras* / iš rusų k. vertė D. Kavaliauskienė. Vilnius: Gimtasis žodis, 2015). Ypač minėtinas rašytojas „revoliucionierius“ Zacharas Prilepinas, anksčiau viešai deklaravęs ne tik nacionalbolševikines pažiūras, bet ir narodnikų ideologijos „tęstinumą“. Aktyviai palaikęs Krymo, kitų Ukrainos teritorijų aneksiją, šiuo metu Z. Prilepinas yra vienas aktyviausių „rusų liaudies karo“ prieš „nacistinę Ukrainą“ šalininkų.

filų ideologijos elementai buvo „reanimuojami“ jau vėlyvojoje brežnevinėje epochoje – Rusijoje pagrindinėse anarchistinėse, nacionalistinėse „patriotinėse“, panslavistinėse imperinėse grupelėse bandyta atgaivinti slavofilų, dešiniųjų narodnikų filosofinę tradiciją¹¹².

Pokomunistinėje Rusijoje narodnikų (eklektizuotos) ideologijos įvairūs atgarsiai matomi įvairių, dažnai taip pat ideologiškai eklektiškų, politinių partijų politinėse programose. Antai su narodnikais save siejo centro kairės krypties Rusijos Federacijos liaudies partija, egzistavusi 2001–2007 m. (vėliau susiliejo su partija „Teisingoji Rusija“). Partijos programoje teigta, jog narodnikų ideologija suprantama kaip

*tradicijos, vertybės ir pasaulėžiūra, kuriomis remiantis apibrėžiamas Rusijos unikalumas, o jį apibendrina slavofiliška ideologija*¹¹³.

Partija „Teisingoji Rusija (Patriotai – Už teisybę)“ (rus. *Справедливая Россия – Патриоты – За правду*) taip pat deklaravo XIX a. antros pusės dešiniųjų narodnikų idėjų perimamumą. O štai Rusijos Federacijos komunistų partija (rus. *КПРФ*) deklaruoja kairiųjų narodnikų kai kurių idėjų perimamumą.

Narodnikų ideologijos elementų turi ir pagrindinė oficiozinė putiniškąjį klaną reprezentuojanti partija „Vieningoji Rusija“ (rus. *Единая Россия*). Partija, beje, kaip ir daugelis kitų režimo kontroliuojamų pusiau savarankiškų arba nesavarankiškų politinių partijų Rusijoje, naudoja konservatyvios, socialistinės ir liberalios ideologijos elementus visus iškart – kaip antikapitalistinių arba antivakarietiškų idėjų „kokteilį“. Todėl slavofilų, kairiųjų ir dešiniųjų narodnikų idėjų perimamumas traktuotinas kaip vienas populizmo segmentų¹¹⁴.

Šią tendenciją pastebėjo ir istorikas Aurimas Švedas:

*[...] šiandieninės Rusijos politinio elito atstovai gali vaidinti slavofilus arba zapadnikus, liberalus arba „vanagus“, socialdemokratus arba konservatorius, „Led Zeppelin“ arba „Liube“ gerbėjus – tai priklauso nuo auditorijos. Toks požiūris jiems leidžia vienoje ideologinės bibliotekos lentynoje surikiuoti Aleksandro Dugino, Franklino Ruzvelto ir Aleksandro Solženycino tekstus bei sumaniai žongliruoti iš konteksto ištrauktomis skambiomis citatomis.*¹¹⁵

Kartu pastebėtina, kad vienu labiausiai klaidinančių „Vieningosios Rusijos“ elementų galima laikyti būtent *liaudies* mitologemos aktyvų naudojimą, pavyzdžiui, kai vartojamos sąvokos „liaudies programa“, „bendrarusiškas liaudies projektas“, „liaudies politikas“, „liaudies kontrolė“¹¹⁶.

Simptomiškas yra ne tik minėtas XIX a. konservatyviųjų religinių slavofilų ir dešiniųjų narodnikų veikalų perleidimo bumus Rusijoje XXI a. 2 dešimtmetyje, tačiau ir XIX a. „patriotinių“ idėjų perinterpretavimas pagal naujosios politinės konjunktūros reikalavimus tuos veikalus pristatančiose išangose. Antai XIX a. slavofilo Nikolajaus Strachovo perleidžiamos knygos išangoje XIX a. slavofilų ideologijos tyrinėtojas, filosofas Anatolijus Belovas (iš)aiškina N. Strachovo požiūrį į rusiškąjį nacionalinį tapatumą per vadinamąjį „lenkų klausimą“ (t. y. po 1863–1864 m. sukilimo)¹¹⁷. Išangoje Rusijos okupuotų Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) teritorijų tautų (lenkų, lietuvių, baltarusių, ukrainiečių) sukilę atstovai (N. Strachovas samprotauja apie lenkus) traktuojami ne kaip Rusijos imperijos pavergtos

¹¹² Žr. visų pirma: Зеленин, Ю. *Опыт периодизации истории российского народничества*, c. 117. Apskritai kalbant, vėlyvuosiu sovietmečiu pastebimas nacionalistinių nuotaikų stiprėjimas visoje Sovietų Sąjungoje. Tačiau jeigu periferijos nacionalinėse (visų pirma, Baltijos ir Kaukazo) respublikose jis kreipiamas į nacionalinio išsivadavimo pusę, tai pačioje Rusijoje dėl istorinių aplinkybių jis dažniausiai „hermetizuodavosi“ – tapdavo šovinizmo arba neoimperializmo dedamąja.

¹¹³ Cituota iš: Зеленин, Ю. *Опыт периодизации истории российского народничества*, c. 123.

¹¹⁴ Į anglų kalbą žodžiai „narodnikai“ arba „liaudininkai“ verčiami vienodai – *populists*. Dėl to gali kilti šokia tokia prasminė painiava. Šiame straipsnyje *populizmas* atskiriamas nuo narodnikų ideologijos.

¹¹⁵ Švedas, A. Istorijos erdvės „užkariavimas“ XXI amžiaus Rusijoje: negatyvioji istorinė tapatybė. *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, t. 24, p. 168–169. Pastebėtina, jog tarp A. Solženycino konservatyvaus panslavizmo ir A. Dugino neoimperialinio panslavizmo nėra tokios radiklios skirties, kaip, galbūt, atrodo A. Švedui. Tiek sovietmečio disidento A. Solženycino, tiek (taip pat disidento – *sic!* – pačiu vėlyvuosiu sovietmečiu) A. Dugino posovietinis antiliberizmas ir konservatizmas (kurį laiką netgi antiputinizmas) XXI a. 1 dešimtmečio pabaigoje ir 2 dešimtmetyje galiausiai susiliejo su neoimperialinio panslavistinio „rusų pasaulio“ doktrina.

¹¹⁶ Taip pat žr. Зеленин, Ю. *Опыт периодизации истории российского народничества*, c. 122–123.

¹¹⁷ Žr. Белов, А. Предисловие. In: Н. Н. Страхов. *Борьба с Западом*. Москва: Институт русской цивилизации, 2010, c. 5–36.

ir išsivadavimo siekiančios tautos, o kaip ekspansyvos europietiškos kultūros atstovai, kurie įtikėję savo išskirtinėmis teisėmis destruktvyviai reikalauja nepriklausomybės. Anot A. Belovo, kuris perinterpretuoja ir „atnaujina“ N. Strachovo „patriotinį“ imperializmą, Rusijos valstybė iš dalies suprato ir priėmė šiuos „lenkų jausmus“, suteikusi lenkams tam tikras savivaldos teises ir netgi teisę vadintis „Lenkijos karalyste“. Vis dėlto A. Belovas formuluoja požiūrį (jį interpretuojant galėtų būti teigiama, kad perteikia N. Strachovo požiūrį), jog Rusijos valstybėje „nuo amžių amžinųjų“ unikaliai „išikūnijo liaudies dvasia“, svetima europietiškosios vertybėms. Tad nenuostabu, jog sukilėliai lenkai jo vertinami kaip savo išskirtinumu įtikėję arogantiški agresoriai, kurie Rusiją laiko „barbarišku“ atsilikusiu Europos užkampiu, ir

*nori primesti rusiškajai dvasiai svetimas ekspansyvaus europietiško idėjas. O Rusija juk vystėsi ir vystosi ypatinguoju, savuoju keliu, todėl natūraliai ginasi nuo bet kokių bandymų jėga jai primesti svetimus civilizacinius modelius.*¹¹⁸

Paradoksalu šiuo atveju tai, kad nepaisant tipiškos „nacionalinio išsivadavimo“ retorikos A. Belovas (ir per jį N. Strachovas) šią „liaudies dvasios“ koncepciją natūraliai tapatina su „pozityviuoju ir sakraliuoju“ imperializmu. Išeitų, jog ypatingasis rusiškojo tapatumo kelias, atsisakant „bendrų europietiško klišių“, paradoksaliai pristatomas kaip gynybinis. Tai ne lenkai (t. y. Abiejų Tautų Respublikos tautos) kovojo su juos pavergusia Rusijos imperija dėl nacionalinio išsivadavimo, o imperinė Rusija gynė nuo „lenkų arogancijos“ (grįstos savo kultūrinio išskirtinumo pajauta) *savo autentiškąjį (taikųjį) rusiškumą*. Lenkai traktuotini kaip „civilizaciniai agresoriai“, bandę jėga suardyti natūralų Rusijos valstybinumą. Kai siekdami tautinio išskirtinumo ir nepriklausomybės lenkai sukilo,

*Rusija tarsi veidrodis atspindėjo šį nacionalinį skausmą ir apmąstė savo vidinėje, giliojoje savasties dalyje*¹¹⁹.

Akivaizdu, jog atspindėdama lenkų kultūrinio ir tautinio išskirtinumo jauseną Rusija taip pat pajuto „nacionalinį pasididžiavimą“, išskirtinumo ir nepriklausomybės siekį, todėl natūraliai gynėsi nuo tų, kurie save laiko išskirtiniais, „esančiais aukščiau už kitas tautas“ (šiuo atveju – rusus). Todėl Rusija, kaip „liaudies dvasios išikūnijimas“, dėl (pavergtų) lenkų agresijos, A. Belovo teigimu, įsisąmonino savo unikalumą – istorinę ir kartu ateities misiją:

*Visame tame reikale galime pasiremti tik liaudimi ir jos ypatingu savitu pradū (rus. началом – K. Š.), rusiškų žemių sava lemtimi, sava tolīma ir svarbia paskirtimi [...]*¹²⁰.

Bene įtikinamiausiai šių požiūrių atsiradimą paaškina istorikas Viačeslavas Morozovas. Jis teigia, jog neoimperinė restauracija pokomunistinėje Rusijoje buvo neišvengiama, nes joje, skirtingai nuo kitų pokomunistinių šalių, nebuvo alternatyvaus imperiniam istorinio naratyvo, kuris galėtų suformuoti naują nacionalinį tapatumą (nors *perestroikos* laikų ir pokomunistinė inteligentija kurį laiką bandė tokį tapatumą kurti)¹²¹.

Šį aiškinimą galima papildyti ir pratęsti Lietuvos politikos mokslų tyrėjų įžvalgomis. Esmė ta, kad Rusija buvo žemyninė imperija, neturinti aiškių ribų tarp centro ir periferijų (kolonijų), vadinas, „nesuvokė“ savo imperializmo mastų¹²². Todėl Rusija yra tiesiog priversta pretenduoti į imperinį perima-

¹¹⁸ *Ibidem*, c. 12–13.

¹¹⁹ Страхов, Н. *Борьба с Западом*. Москва: Институт русской цивилизации, 2010, c. 40.

¹²⁰ *Ibidem*, c. 47.

¹²¹ Žr. Морозов, В. *Россия и другие: идентичность и границы политического общества*. Москва: Новое литературное обозрение, 2009, c. 580. Plačiau apie modernųjų socialinių sistemų restauracijas pokomunistinėse Baltijos šalyse žr. Norkus, Z. *The Great Restoration: Post-Communist Transformations from the Viewpoint of Comparative Historical Sociology of Restorations*. Leiden: Brill, 2023, <https://doi.org/10.1163/9789004683327>; Norkus, Z. *Post-Communist Transformations in Baltic Countries: A Restorations Approach in Comparative Historical Sociology*. Cham: Springer, 2023, <https://doi.org/10.1007/978-3-031-39496-6>.

¹²² Plg., žr. Snežko, J. *Imperinio diskurso problematika šiuolaikiniuose rusų kultūros tyrinėjimuose*, p. 13–14.

mumą, nes priešingu atveju ji galimai „neišsaugotų savo vientisumą“¹²³. Taigi, prisimenant XIX a. rusų slavofilų (panslavistų), počvenikų (žemininkų), kairiųjų, liberaliųjų ir konservatyviųjų narodnikų ideologijas ir kultūrinės vizijas, kaip taikliai pastebi politologas Nerijus Maliukevičius, visos šios ideologijos ir sociokultūrinės vizijos daugeliu aspektų skiriasi, tačiau visas jas vienija *neoimperinis* (su iracionalizmo arba tikėjimo likimu doze) leitmotyvas¹²⁴. Tai reiškia, kad putiniškojo režimo vėliavnešiai bandė (bando) „sukalti“, sudurstyti naująją (para)ideologiją, vėl ir vėl atsigręždami į didžiarusiškumą ir revanšizmą, projektuojamus į „tūkstantmetę istoriją“, į kurią integruojama ir buvusios SSRS istorija¹²⁵. Tačiau, politologės D. Jakniūnaitės teigimu, SSRS toje istorijoje iškyla nebe kaip buvusi penkiolikos „lygiateisių“ nacionalinių respublikų „sąjunga“, o kaip Didžiarusija, „priglobusi“ kaimynines („istoriškai“ laikytinas „rusiškomis“) teritorijas ir jomis „besirūpinusi“¹²⁶.

Šis istoriškai ir politiškai „vientisas“ naratyvas „gražinamas“ ne tik į mitologizuotą praeitį, tačiau paradoksaliai iš jos perprojektuojamas ir į ateitį kaip V. Putino atkurtos senosios ir kartu pradėtos kurti jos pagrindu „naujosios ilgalaikės valstybės“ politinė ir ezoterinė vizija. Putiniškasis režimas, iš dalies remdamasis XIX a. slavofilų ir konservatyviųjų narodnikų ideologine baze, išranda, anot minėto I. Budraitiskio, naują „tūkstantmetę tradiciją“, kartu laikomą „sėkmingos vadybos“ (*sic!*) rezultatu¹²⁷:

[...] daugumoje šiuolaikinių rusų istorikų interpretacijų vyrauja civilizacinė paradigma, iš esmės besilaikanti eurazinės, konservatoriškos pozicijos. Civilizacinė paradigma grįsta prielaida, kad Rusijos istorija yra ypatingos civilizacijos ir ilgo liaudies valstybingumo istorija¹²⁸.

Maža to, pasak XX–XXI a. Rusijos vykdomos propagandos modelį tiriančių lietuvių autorių, minėtos pozicijos vadintinos (psichologizuotu) populistiniu posūkiu¹²⁹, kuriam būdingas naujasis (socialinis) konservatizmas kaip *radikalaus antišiuolaikiškumo* (ir tuo pačiu antivakarietiškumo) išraiška. Kaip rodo Viliaus Ivanausko tyrimas, Rusijos populistų *socialinis konservatizmas*, ypač specifinis emocinis konservatizmas, išryškėja kaip krizės padarinys daugiau ar mažiau subalansuotoje politinėje sistemoje, kuri iki tol keletą dešimtmečių sėkmingai funkcionavo Vakarų pasaulyje¹³⁰. Todėl naujojo (socialinio) konservatizmo propagautojai jį suvokia kaip radikaliai antisisteminį (t. y. antivakarietišką). Radikalumas savo ruožtu pasiskolinamas iš ultradešiniųjų (taip pat ir ultrakairiųjų) ideologijų, nes konservatyvusis pasirinkimas yra ne pasyvus, o agresyvus – orientuotas į veiksmą. Tačiau tai yra „išprovokuotas“, „perversstinis“ reagavimas į ekspansyvų globalųjį neoliberalizmą¹³¹.

¹²³ Žr. Lopata, R. *Rusijos istorijos politika*, p. 5.

¹²⁴ Maliukevičius, N. *Rusijos informacijos geopolitikos potencialas ir sklaida Lietuvoje*, p. 62.

¹²⁵ O. Malinovo teigimu, po 2000 m. politinei legitimacijai pasitelkiamų „tūkstantmetės istorijos“ ir ikirevoliucinės istorijos didinimo simbolinių resursų naudojimas prezidentinėse oficialiose kalbose išaugo 28 procentais. Vis dėlto esminiu resursu režimo savilegitimacijoje išlieka sovietinė praeitis – ypač stalinmetis ir Antrojo pasaulinio karo pergalės mitas, įkomponuojami į „tūkstantmetės istorijos“ naratyvą. Plačiau žr. Малинова, О. *Актуальное прошлое: символическая политика властвующей элиты и дилеммы российской идентичности*. Москва: Политическая энциклопедия, 2015, с. 175–180. Apie Sakartvelo, Lietuvos ir Serbijos prezidentų metinių kalbų specifiką, vartojamas sąvokas (taip pat ir santykiams su Rusija apibūdinti) žr. Макарова, В. *Инаугурационные речи президентов Грузии, Литвы и Сербии когнитивно-риторический анализ*, с. 129–137.

¹²⁶ Palčiau žr. Jakniūnaitė, D. *Kur prasideda ir baigiasi Rusija: kaimynystė tarptautinėje politikoje*, p. 96–97.

¹²⁷ I. Budraitiskis putiniškojo režimo virsmą iš neoliberalaus XXI a. 1 dešimtmetyje į konservatyvų 2 dešimtmetyje vadina „postmoderniu konservatizmu“ arba „konservatizmu kaip įrankiu autoritariniam neoliberalizmui“ kurti. „Istorinio likimo“ konservatyvi kategorija tampa tūkstantmetės „efektyvios vadybos“ sinonimu. Žr. Budraitiskis, I. *Dissidents among Dissidents: Ideology, Politics and the Left in Post-Soviet Russia*, p. 49.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 98.

¹²⁹ Tam tikrų nuostatų diegimas per loginių argumentų pašalinimą ir apeliavimą į emocijas yra būdingas propagandai. Plačiau žr. Buinauskas, D.; Keršanskas, V.; Kasčiūnas, L. Propagandos tyrimo modelis Rusijos propagandai Lietuvoje analizuoti. *Politologija*, 2016, t. 83, Nr. 3, p. 4–40, <https://doi.org/10.15388/Polit.2016.3.10236>.

¹³⁰ Žr. Ivanauskas, V. *Rusiškasis konservatizmas: nacionalinės ideologijos paieška ir santykis su Rusijos užsienio politika*, p. 36–79.

¹³¹ Plačiau apie tai žr. Будрайтскис, И. *Мир, который построил Хантингтон, и в котором живем все мы. Парадоксы консервативного поворота в России*, с. 9–10. Taip pat žr. Ivanauskas, V. *Rusiškasis konservatizmas: nacionalinės ideologijos paieška ir santykis su Rusijos užsienio politika*, p. 59–65.

Kiek kitu kampu, tačiau iš dalies panašiai politinės psichologijos atstovai Ivanas Krastevas ir Stephenas Holmesas aiškino Rytų Europai ir pokomunistinei erdvei po 1989–1990 m. komunistinio režimo žlugimo būdingą vadinamojo liberalios visuomenės projekto laipsnišką degradaciją. Rytų Europos pokomunistinį liberalizmą šie tyrėjai apibūdina kaip *imitacijos politiką*, kai į vakarietiškas sąvokas ir sampratas, pavyzdžiui, liberalizmo sąvoką, projektuojamos alternatyvios situacinės prasmės¹³². Pokomunistinės Rusijos politinė sankloda minėtų mokslininkų vadinama vakarietiškojo liberalizmo simuliacinio modeliu¹³³. Žinoma, tokiu jis laikytinas iki 2014 m. Krymo aneksijos, o galutinai diskredituotas Rusijos karinėms pajėgoms įsiveržus į Ukrainos teritoriją 2022 m. vasario 24 d., kai pasitelkta atvirai antivakarietiška ir kartu Rusijos „unikalios tūkstantmetės tradicijos“ retorika.

Šią retoriką grindžiančioje V. Putino režimo propagandoje (ypač karo Ukrainoje fone) sporadiškai atgaivintoms *liaudiškumo* mitologemoms / ideologemoms, jų veiksena konkrečioms pavyzdžiams detaliau atskleisti ir yra skirta trečia – baigiamoji – straipsnio dalis.

3. *Liaudiškumo* mitologemų veikseną putiniškojo režimo propagandoje (karo Ukrainoje fone)

3.1. „Naujoji bajorija“ ir „senoji liaudis“

Verta priminti minėtą Erico Hobsbawmo mintį, kad visuomeniniai „konservatyvieji posūkiai“ dažniausiai reiškia „tradicijos išradimą“ – tarsi būtų „atkurtas istorinis tęstinumas“¹³⁴. 2000 metais tuometinis FSB vadovas Nikolajus Patruševs, pakeitęs iki tol FSB vadovavusį ir tapusį prezidentu V. Putiną, kalbėdamas apie šią galios struktūrą ir jos tarnautojus pasitelkė specifinį terminą – „neobajorija“:

Nenoriu kalbėti patetiškai, tačiau mūsų geriausi tarnautojai, FSB garbė ir pasididžiavimas, dirba ne dėl pinigų. Kada man tenka įteikinti mūsų vaikinams valstybinius apdovanojimus, aš įdėmiai išžiūriu į jų veidus. Plačiakakčiai intelektualai analitikai, plačiaapečiai vėjų nugairinti specnazo (išretinta – K. Š.) smogikai, tyleniai bombų detonuotojai, griežti tyrėjai, santūrus kontržvalgybininkai... Išoriškai jie skirtingi, tačiau yra viena svarbi, juos jungianti, savybė – tai tarnaujantys žmonės, jeigu, norite „neobajorija“ (pabraukta ir išskirta – K. Š.).¹³⁵

Galima vėlgi priminti XIX a. ankstyvosios narodnikų ideologijos formuotojo K. Kavelino ištarą apie Rusijos aristokratiškąją inteligentiją, kuri kartu turi ir *tarnautojo* (tarnystės ir religine prasme) luominę savybę. Į tai taip pat atkreipė dėmesį žurnalistai Andrejus Soldatovas ir Irina Borogan:

Jeigu FSB ir būdinga kokia nors ideologija, tai ją galima pavadinti stabilumo ir tvarkos misija. Šiandieniniai FSB darbuotojai save laiko ne tik KGB palikuonimis, tačiau atitinkamai ir caro sargybos (Ochrankos), kuri kovojo su politiniu teroru, tradicijų tęsėjais.¹³⁶

SSRS KGB „tradicijas“ tęsiantis Rusijos Federacijos FSB, kovojantis su „politiniu teroru“, susiejamas su etikos ir moralės sfera, todėl putiniškojo oligarchų klanu (valdančio valstybę) tapatinimasis su „neobajorija“ taip pat nėra atsitiktinis. V. Putinui atėjus į valdžią, pramaišiusi su (neo)liberalia sistema

¹³² Žr. taip pat: Norkus, Z. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?: pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 336–344. Taip pat prieiga per internetą: https://www.vu.lt/site_files/LD/Kokia_demokratija_koks_kapitalizmas.pdf [žiūrėta 2023-11-15].

¹³³ Žr. Krastev, I.; Holmes, S. *The Light that Failed: A Reckoning*. London: Penguin Books, 2019, p. 32–33.

¹³⁴ Hobsbawm, E. *Introduction: Inventing Traditions*. In: *The Invention of Tradition*, p. 7.

¹³⁵ Патрушев, Н. Если мы «сломаемся» и уйдем из Кавказа – начнется развал страны (Комсомольская правда, 20 декабря 2000). *Федеральная служба безопасности Российской Федерации*, 20 декабря, 2000. Cituojama iš: *Федеральная служба безопасности Российской Федерации*, <http://www.fsb.ru/fsb/comment/rukov/single.htm%21id%3D10309764%40fsbAppearance.html> [žiūrėta 2023-10-15].

¹³⁶ Солдатов, А.; Бороган, И. *Новое дворянство: Очерки истории ФСБ*. Москва: Юнайтед Пресс, 2011, с. 13.

ir retorika sustiprėjo specifinė panslavistinio konservatizmo politinėje retorikoje kryptis, kurios viena ypatybių galėtų būti pokomunistinės Rusijos grįžimas nuo klasinės visuomenės modelio prie „aristokratiškos tendencijų“¹³⁷ ir *luominės* santvarkos, imperijos laikų absoliutinės neomonarchijos¹³⁸. Žinoma, tai nebuvo visiškai atvirai ir viešai deklaruojama putiniškojo oligarchų klanų „kryptis“, tačiau V. Putino trečiosios kadencijos (2012–2018 m.) metu ši tendencija tapo beveik viešai deklaruojama *idée fixe*. O „naujosios bajorijos“ terminas ir samprata įgavo ryškių paradoksalių mitologemos / ideologemos bruožų, savitai, per specifinio rusiškojo konservatizmo diskursą koreliuojančių ir su *liaudies* mitologema.

Sociologė E. Schimpfössl šiuos pokomunistinės Rusijos politinius ir mentalinės transformacijos procesus sieja su oligarchų „antrąja banga“¹³⁹, arba, jau minėto istoriko V. Ivanausko žodžiais tariant, „Putino ratu“¹⁴⁰. Anot E. Schimpfössl, XX a. 10 (pokomunistiniame) dešimtmetyje nelegalios ir pusiau legalios prekybos, bankų steigimo ir stambių valstybinių įmonių korumpuotos privatizacijos būdu „iš liaudies“ iškilo pirmosios bangos turtuoliai – vadinamieji „naujieji rusai“¹⁴¹. Prezidentu tapęs V. Putinas pradėjo politinės ir finansinės galios laipsniškos centralizacijos ir naujos vertikalės formavimo procesus. Anot politologo V. Keršansko:

*Šitaip V. Putino sistema savotiška sutartimi, garantuojančia lojalumą, „įrėmino“ vadinamąsias sisteminės partijas (jėgas), paskatino jas remti status quo, prisidėti prie jo išlaikymo. Politinio elito lojalumą lemia ne tik Rusijoje nusistovėjusi, institucine galia besiremianti valdžios vertikalė, V. Putino „draugų“ sistema, bet ir tarpusavio susisaistymas korupciniais ryšiais. Korupcija šiuo požiūriu yra ne vien kultūrinis ar teisinis reiškinys, tačiau turi ir sociopolitinę reikšmę. Ji formuoja grupės įsipareigojimus, kuria lojalumą, stiprina dalyvaujančiųjų joje tarpusavio ryšį.*¹⁴²

Didesnioji dalis pirmosios bangos „naujųjų rusų“ buvo ekonomiškai (kartais ir fiziškai) sunaikinta, o išlikusieji turėjo paklusti naujiems klanams ir naujoms žaidimo taisyklėms. O maždaug nuo 2000 iki 2010 metų formavosi antroji oligarchų banga, neretai kildinama iš sovietinio KGB ir naujojo FSB tinklo¹⁴³. Beje, politologas Danielis Treismanas šią V. Putino sukurtą sistemą įvardijo terminu *silovarchija* (jis sudarytas iš žodžių *siloviki* (jėgos struktūros) ir *oligarchija*)¹⁴⁴.

Per dešimtmetį tapę naujuoju ekonominiu ir politiniu elitu, „antrosios bangos“ oligarchai pradėjo „keistis“ ir „orientuotis“ į menamos bajorijos pasaulėžiūrą ir „vertybes“ – viena vertus, populiariu tapo

¹³⁷ Plg. Keršanskas, V. V. *Putino valdžios veikimas: kelių sluoksnių elito grupių sistema*, p. 136.

¹³⁸ Rusijos politinio režimo tyrėjai nesutaria, kokių modelių tai laikytina – (neo)feodaliniu ar (neo)patrimonialistiniu. Žr. Lopata, R. Apie politinį režimą Rusijoje: žurnalistų požiūriai. *Politologija*, 2015, t. 80, Nr. 4, p. 149–158, <https://doi.org/10.15388/Polit.2015.4.9311>.

¹³⁹ Žr. Schimpfössl, E. *Rich Russians: from Oligarchs to Bourgeoisie*, p. 25–27. Paprastai turtuolių (milijonierių, milijardierių) ir oligarchų kategorijos atskiriamos. Turtuolių kategorija laikytina grynai ekonomine. Oligarchais laikytini tie turtuoliai, kurie susiję ir su politine galia. Šiame straipsnyje siekiami tikslumo vartosime oligarchų sąvoką, juo labiau kad „antrosios bangos“ Rusijos oligarchai daugiausia yra ir putiniškojo režimo politinės-korupcinės-ekonominės sistemos neatsiejama dalis.

¹⁴⁰ Ivanauskas, V. *Rusiškasis konservatizmas: nacionalinės ideologijos paieška ir santykis su Rusijos užsienio politika*, p. 41.

¹⁴¹ Sociologės tyrimas rodo, kad „iš paprastos liaudies“ iškilo gana nežymi dalis turtuolių arba oligarchų, kuriems iškilti labiausiai padėjo socialinė kilmė – priklausymas sovietiniam mokslui ar nomenklatūros pirmojo, antrojo ar bent trečiojo ešelono elitui. Tiesioginio finansinio kapitalo tai negarantavo, tačiau buvo svarbus simbolinis kapitalas – dinastijos KGB struktūrose, „savųjų“ grupelės, ryšiai (*blatas*) ideologinės konjunkcijos, techninės inteligentijos vadovaujamuose postuose, galimybė studijuoti prestižinėse sovietinėse aukštosiose mokyklose ir panašiai. Žlugus Sovietų Sąjungai likę pažinčių ir nepotizmo tinklai praverė privatizuojant valstybinį turtą, steigiant komercines struktūras, patenkant į valdžią. Žr. Schimpfössl, E. *Rich Russians: from Oligarchs to Bourgeoisie*, p. 31–33. Beje, tokia visuomeninė perėjimo iš socializmo į kapitalizmą ir (finansinių, intelektualinių ir kitų) resursų pasidalijimo specifika buvo daugiau ar mažiau būdinga visoms pokomunistinėms šalims. Žr. Norkus, Z. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?: pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, p. 569.

¹⁴² Keršanskas, V. V. *Putino valdžios veikimas: kelių sluoksnių elito grupių sistema*, p. 148.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 149. Taip pat žr. Schimpfössl, E. *Rich Russians: from Oligarchs to Bourgeoisie*, p. 27.

¹⁴⁴ Plačiau žr. Treisman, D. Putin's Silovarchs. *Orbis*, 2007, Vol. 51, No. 1, p. 141–153, <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2006.10.013>. Apie *silovikų* įsigalėjimo tendencijas Rusijoje nuo V. Putino valdymo pradžios taip pat žr. Keršanskas, V. V. *Putino valdžios veikimas: kelių sluoksnių elito grupių sistema*, p. 149–153.

giminės medyje ieškoti „mėlynojo kraujo“ (beje, ir sovietinėje sistemoje – vadinamojo sovietinio „mėlynojo kraujo“), perkurti šeimos kilmės legendas, atrasti ar susikurti šeimos herbus ir taip toliau. Kita vertus, pastebima ir oligarchų „naujojo kuklumo“ mada – fiktyvus, parodomasis intelektualizmas, filantropija – tradicinio arba šiuolaikinio meno rėmimas. Tai buvo užuominos į XIX a. Rusijos imperijos kilmingosios inteligentijos „aukso amžių“. Šių procesų dalimi tapo ir slavofilų bei dešiniųjų narodnikų pasaulėžiūros bei gyvenamosios stilizuotų motyvų atgaivinimas – kultūrinis naujasis tradicionalizmas. Konkrečiai tai pasireiškė per rusų impresionistų darbų kolekcionavimą, domėjimąsi XIX a. konservatyviąją rusų literatūra, tradicinės slaviskosios (arba narodnikų) aprangos detalių ir kitų elementų naudojimą. Šis „kultūrinis lakas“ ne tik užmaskavo biurokratinės-korupcinės bet netgi ir atvirai kriminalinės putiniškojo elito formuojamos valstybinės-korporacinės sistemos šaknis. Paradoksas tas, anot E. Schimpfössl, jog tam tikra prasme pokomunistinėje Rusijos visuomenėje (pusiau) nuoširdžiai įtikėta į „organišką“ virsmą naujuoju kilminguoju luomu „nuo Dievo“¹⁴⁵.

Iš dalies tai galima laikyti grynojo cinizmo ir kartu kraštutinio atvirumo apraiška – juk bet kokia bet kokių istorinių laikų aristokratija formavosi ne „Dievo“ valia, o dažniausiai užgrobdama ekonominę ir politinę galią, vykstant korupcijai, intrigoms, politinėms žmogžudystėms, išdavystėms, sukčiavimui, pilietiniams ir grobikiškiems karams, taigi, reiškiantis grynajam pragmatizmui ir cinizmui. Juk „mėlynasis kraujas“ tėra taip pat mitologemų / ideologemų „kokteilis“, kurį vartoja tiek pats elitas, tiek ir juo „girdoma“ vadinamoji paprasta liaudis. Tai kodėl kaip identiškų procesų rezultatas XXI a. pradžioje negalėtų atsirasti ir pats save sukurti naujasis kilmingasis luomas?

Tačiau, panašu, tokio šokiruojančio atvirumo Rusijos „naujoji bajorija“ taip pat vengia, nuolat apeliuodama į „(sovietinį ar imperinį) mėlynąjį kraują“, „Dievo suteiktus neįtikėtinus gebėjimus“, talento „genus“, „Dievo skirtą misiją“ ir panašiai. Maža to, prie šios oligarchų legalios „aristokratizacijos“ prisidėjo net ir Vakarų šalys, neatsispyrusios korumpuotiems didžiuliams finansiniams srautams iš Rusijos. Viena tokių – Didžioji Britanija (ypač Londonas), tapusi Rusijos oligarchų „naująja tėvyne“. Antai rusų oligarchui Jevgenijui Lebedevui (buvusio KGB tarnautojo, vėliau milijardieriaus putinisto Aleksandro Lebedevo sūnui) 2020 m. suteiktas paveldimas barono titulas už „filantropiją ir nuopelnus medių srityje“¹⁴⁶. Naujasis baronas automatiškai tapo ir Jungtinės Karalystės Parlamento nariu. Taigi, vykstant šiam virsmui putiniškoje Rusijoje taip pat formavosi ar buvo formuojama panaši į caro Aleksandro I švietimo ministro S. Uvarovo XIX a. pirmoje pusėje suformuluotą *oficialaus liaudieskumo* triadą.

Be to, kalbant apie putiniškojo režimo paradoksalią parakonservatizmą ir minėtą triadą (Cerkvės, caro ir liaudies vienybės), galima prisiminti Rusijos XIX a. slavofilijos ir panslavizmo tyrinėtojo A. Walickio įžvalgas apie XIX a. Rusijos ideologinės minties konservatyviąją utopiją. Mokslininkas apibūdino specifinį XIX a. antros pusės slavofilų deklaruojamą, savitai suprastą konservatyvųjį dešinįjį liberalizmą, kurio esminiai ideologiniai postulatai rėmėsi antikonstitucionalizmu (geriausiu atveju – daliniu konstitucionalizmu) ir antibiurokratizmu (buržuazinio liberalizmo neigimu) minėtos triados labui¹⁴⁷.

Maža to, aptariant kultūrinės atminties formavimą, istorijos politiką, atkreiptinas dėmesys į dar vieną aspektą. Antai socialinės filosofijos atstovė Almira Ousmanova, tyrinėjanti postsocialistinį erdvėlaikį, atkreipė dėmesį į specifinį „metodologinį nacionalizmą“, būdingą buvusių SSRS respublikų (nesančių Europos Sąjungos narėmis) ir ypač Rusijos akademiniam pasauliui. Rašoma daugybė disertacijų, mokslinių studijų apie „rusų civilizacinį kodą“, „rusų liaudies dvasinę sanklodą“, „rusų liaudies dvasingumo

¹⁴⁵ Žr. Schimpfössl, E. *Rich Russians: from Oligarchs to Bourgeoisie*, p. 41.

¹⁴⁶ Žr. Евгений Лебедев получил в Британии титул барона Сибири. Как такое возможно? *BBC NEWS Русская служба*, 24 ноября, 2020. Prieiga per internetą: <https://www.bbc.com/russian/news-55061035> [žiūrėta 2023-10-15]. Tiesa, prasidėjus karui Ukrainoje, Didžioji Britanija kritiškai permąstė (ar bent sudarė išpūdį, kad permąsto) savo politiką Rusijos finansinių srautų ir oligarchų atžvilgiu.

¹⁴⁷ Walicki, A. *The Slavophile Controversy: History of a Conservative Utopia in Nineteenth-century Russian Thought*, p. 475.

civilizacinį pagrindą, tačiau esmine šio „autochtoniško unikalumo“ savybe tampa dekolonizacinės ir (savi)kritinės optikos pašalinimas ir Vakarų mokslinių studijų ignoravimas, kuris sutapatina minėtas studijas ir tyrimus su dominuojančio politinio režimo (kvazi)ideologine kryptimi¹⁴⁸.

Autochtoniškas unikalumas ir *likimo*, kuriame tarpsta liaudis, mitologema turi būti perprojektuojama net Rusijos Federacijos konstitucijoje. 2020 m. pavasarį buvusi TSRS kosmonautė, Valstybės dūmos narė Valentina Tereškova išreiškė „žmonių“ norą „sudemokratinti“ rinkimus į prezidento postą:

*[...] kuriems galams rėsti kažkokias dirbtines konstrukcijas. Reikia viską atvirai, sąžiningai, viešai numatyti ir iš viso atšaukti prezidentinių kadencijų limitą Konstitucijoje. Ir apskritai, jeigu to reikalauja situacija arba to nori žmonės, numatyti galimybę veikiantiems prezidentams vėl būti išrinktiems į šias pareigas.*¹⁴⁹

Žinoma, „veikiantys prezidentai“ šiuo atveju reiškė konkrečiai ir išimtinai V. Putiną. „Dirbtinės konstrukcijos“ gali būti suvokiamos kaip socialinis sluoksnius – bajorija, valdininkija, t. y. elitas – trukdantis imperatoriui (carui) tiesiogiai „mintyti“ liaudį. Todėl imperatorius (caras), susietas su ta liaudimi ypatingais saitais, pažaboja bajorijos savivalę ir kartu tiesiogiai rūpinasi liaudimi, ją „mintija“:

*Liaudis ne itin gerai nusiteikusi elito atžvilgiu. Tik liaudies masėse dominuojantis pasitikėjimas Putinu sulaiko liaudį nuo agresyvių veiksmų elito atžvilgiu. Putinas jaučia liaudies giluminę būtį / būseną (pabraukta – K. Š.) už internetinių intrigų ribų ir todėl nepalenkiamai kuria – žinoma, dar nebaigė šio proceso – aristokratijos sutvarkymo mechanizmus. Tai, ką darė visi Rusijos carai. Būtent šie mechanizmai pasitraukus Putinui leis valstybei gyvuoti toliau.*¹⁵⁰

Šiuo atveju atkreiptinas dėmesys į vieną semantinę gudrybę. Jei V. Putino valdymo pradžioje prabilta apie „naujosios bajorijos“ formavimąsi, tai 2019 m. jau kalbama apie „aristokratijos arba bajorijos sutvarkymą“ (V. Putinas sutramdo korumpuotą „naująją bajoriją“). Tačiau svarbiausias (neakivaizdus) šiuo atveju yra ne tiek „sutvarkymo“, o tarsi savaime suprantamas, apriorinis (*naujosios bajorijos egzistavimo* – luominės sanklodos (naujojo feodalizmo) – konstatavimas.

Beje, demokratinių institutų naikinimas ir prasidėjusios vidinės represijos Rusijoje, pradėjus karą Ukrainoje, savitai rezonuoja ir su narodnikų ideologijos konservatyviuoju arba netgi totalitariniu posūkiu, įvykusių po represijų bangos (po 1881 m. caro Aleksandro II nužudymo). Netgi inteligentiškos antiputinės liberaliosios opozicijos emigracijoje tarpusavio polemika dažniausiai baigiasi opozicinės inteligentijos bejėgiškumo prieš *liaudies* fatališkumą ir abejingumą konstatavimu¹⁵¹. Kaip ir XIX a. narodnikų legalistų tarpusavio polemikoje (pavyzdžiui, prisimenant J. Kablico retoriką), ginčijamasi dėl „pagarbos“ arba „nepagarbos“ *liaudžiai* ir jos „nuomonei“. Ar *liaudį* reikia priversti jėga, botagu „pabusti“, ar vis dėlto gerbti „liaudies nuomonę“, t. y. totalų abejingumą ir pasyvumą „neišvengiamo likimo“ fone? Ir ar apskritai egzistuoja vadinamoji *liaudies nuomonė*?¹⁵² Negalintys realiai paveikti karo eigos ir, vaizdžiai

¹⁴⁸ Plačiau žr. Усманова, А. *Дебаты о постсоциализме и политике знания в пространстве множественных «post-», с. 63–64.*

¹⁴⁹ Терешкова предложила обнулить президентские сроки Путина. *Ведомости*, 10 марта, 2020. Prieiga per internetą <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2020/03/10/824795-tereshkova-predlozhila> [žiūrėta 2023-10-15].

¹⁵⁰ Халдей, А. Что стоит за идеей «долгого государства» Владимира Путина? *Regnum*, 14 февраля, 2019. Prieiga per internetą: <https://regnum.ru/news/polit/2572353.html> [žiūrėta 2023-10-15].

¹⁵¹ Vadinamosios *liaudies* abejingumo leitmotyvas savitai koreliuotų su Sakartvelo, Kirgizijos ir Ukrainos „spalvotųjų revoliucijų“, turėjusių įtakos ir Rusijos karinei invazijai į Ukrainą, etiologija. Konstatuojama, kad minėtų šalių liaudis nebuvo pasyvi, todėl sugebėjo paveikti politinius procesus, o Rusijos liaudis jų nesuvokė, išliko pasyvi ir nepajėgė ko nors imtis. Plačiau apie „spalvotąsias revoliucijas“ žr. Sirutavičius, V. Ukraine: the Orange Revolution and its Aftermath. *Lithuanian Annual Strategic Review*, 2006, Vol. 4, No. 1, p. 145–165, <https://doi.org/10.47459/lasr.2006.4.8>; Volovoi, V. „Spalvotųjų revoliucijų“ fenomenas revoliucijos teorijos požiūriu. *Tulpių revoliucija Kirgizijoje*, p. 89–120.

¹⁵² Vykstant karui Ukrainoje „Radio svoboda“ dažnai vykdo improvizuotas apklausas Maskvos gatvėse apie Rusijos valdžios įvairius nutarimus, ypač susijusius su mobilizacija. Dažnas praeivių atsakymas būna: „Jie yra valdžia – jie tenai – iš viršaus“ geriau mato, jie geriau žino už mus, ką daryti. Tam jie ir valdžia.“

tariant, savo sultyse verdantys liberalios inteligentijos (emigracijoje) atstovai, kaip ir XIX a. narodnikai, iki užkimimo ginčijasi – „blogo“ ar „gera“ yra vadinamoji paprasta rusų liaudis?¹⁵³

O paprastą rusų liaudį įprasmina, simbolizuoja, be kitų, ir parafolklorinis personažas Kuzmičius, kaip iš dalies personifikuota *giluminės liaudies* mitologema. Ji aptariama kitame skyriuje.

3.2. „Kuzmičiai“ kaip (de)personifikuota liaudis

Liaudiškumo ir liaudies mitologemos / ideologemos, dažnai susietos su folkloriniais ar net realiais personažais, pradėtos itin aktyviai eksploatuoti putiniškojo režimo propagandoje 2022 m. vasario 24 d. Rusijos karinėms pajėgoms įsiveržus į Ukrainą. Propagandinė karštinė piką pasiekė 2022 m. rudens pradžioje po Rusijos patirtų stambių pralaimėjimų ir ypač po rugsėjo 21 d. Rusijoje paskelbtos dalinės mobilizacijos, kuri vadinamąją liaudį jau palietė tiesiogiai.

Kaip minėta, XIX a. tarp daugelio narodnikų (ir ypač slavofilų) buvo paplitęs romantizuotas ir abstrahuotas *liaudies* ir „rusų muziko“ įvaizdis. Tačiau tikroji *liaudis* (valstietija) tarpo savame pasaulyje, kuris taip pat iš dalies buvo paremtas savitu *resentimentu*. XXI a. 2 ir 3 dešimtmečių Rusijos „naujoji bajorija“ taip pat suformavo savitą „tiesioginio gilaus ryšio su liaudimi“ modelį, kuriame *liaudis* maitinama „sau pakankamu“, hermetišku *resentimentu*. Tai reiškia, kad šis į save patį sukonzentruotas (fatalistinis), išėigos neturintis *resentimentas* socialiniame lygmenyje virsta agresyvia apatija – transformuojama į (ne)gyvąją *resursą* karui¹⁵⁴. Šį pasyvumą pasisavina ir „įkrauna“, paaiškina ir „į išorės priešus“ nukreipia tiesiogiai caras (imperatorius).

Ryšėja iš dalies panaši į XIX a. praraja tarp pokomunistinės Rusijos inteligentų narodnikų ir *liaudies*. Tiesa, XIX a. narodnikais save laikė inteligentijos atstovai, o pokomunistinėje Rusijoje reikėtų kalbėti ne tiek apie inteligentijos sluoksnį (nebent prie jo būtų priskiriami oficialios propagandos televizijoje, viešųjų ryšių atstovai), kiek apie ekonominio ir politinio elito propagandoje naudojamas *liaudiškumo* mitologemas. Inteligentija, daugiausia atstovaujanti viduriniam socialiniam sluoksniui, vykstant karui Ukrainoje yra faktiškai eliminuota iš Rusijos visuomeninių procesų.

Verta atkreipti dėmesį į kelis pokomunistinės Rusijos oficialioje propagandoje paplitusius *liaudiškumo*, *paprasto žmogaus* įvaizdžius, kurie, beje, siejasi ir su sovietmečiu dominavusiomis *liaudiškumo* mitologemomis. Siekiant suprasti šiuos įvaizdžius itin pravartūs filosofo Gintauto Mažeikio teiginiai apie propagandos estetiką:

*Propagandos estetika pirmiausia yra kasdienybės džiaugsmo, neapykantos, pasididžiavimo išryškintimas, vizualizacija religine, ideologine patirtimi. Vis dėlto propagandos estetika nėra visai tradicinė kasdienybė, o paverstoji, transformuota. Paprastas valstiečio, šachtininko, melžėjos darbas iki propagandos nėra herojiškas ideologinis veiksmas, o propagandos akivaizdoje jis tampa religinio išsigelbėjimo, šalies nepriklausomybės, nacijos atgimimo ar komunizmo keliu, pasiaukojimo tėvynei veiksmu, didvyrišku žygiu [...]. Propagandos estetika yra iš esmės mitinė ir net maginė, nes nuolatos liudija virsmą, dialektinę raidą ar kokybinį šuolį.*¹⁵⁵

¹⁵³ Žr., pavyzdžiui: Фейгин, Л. Противостояние и русский вопрос. Дискуссия с Михаилом Световым. *Youtube*, 8 января, 2023. Prieiga per internetą: <https://www.youtube.com/watch?v=1TAtcQcGYnI&list=PLCvrKelokWEueLh64DQy5t2yqq3CkyOTx&index=18> [žiūrėta 2023-10-15].

¹⁵⁴ Kare Ukrainoje žūstančių Rusijos karių (daugiausia – naujai mobilizuotų, tačiau ir reguliarios kariuomenės karių) kūnai: „Gabenami į pafrontės miestų ligoninių morgus, kuriuose iš žuvusiųjų paimami dokumentai, ir jų kūnai, virtę „išnaudotais resursais“, išgabenami transportavimo maišuose nežinoma kryptimi (spėjama, kad Rusijoje kur nors deginami ir / arba masiškai laidojami kaip neatpažintų asmenų kūnai). Taigi vykdoma žuvusiųjų depersonalizacija ir dehumanizacija“ (rus. обезличивание)”. Жданов, О. Оперативная обстановка. *Youtube*, 26 ноября, 2022. Prieiga per internetą: https://www.youtube.com/watch?v=l_rm-j36fxDI&t=914s [žiūrėta 2023-10-15].

¹⁵⁵ Mažeikis, G. *Propaganda ir simbolinis mąstymas*, p. 180.

Štai keletas šio virsmo ar kokybinio šuolio tipiškiausių pavyzdžių. Antai 2022 m. gegužę (pseudo)-patriotinio herojiškumo *temu* tapo močiutė su raudona vėliava (rus. *Бабушка с красным флагом*), rusų propagandos pakrikštyta *Močiute Z* (rus. *Бабушка Z*) ir *Pergalės Močiute* (rus. *Бабушка Победы*). Socialiniuose tinkluose paplito Ukrainos karių nufilmuotas vaizdo įrašas, kaip ukrainietė močiutė Ana Ivanova, gyvenanti Charkivo priemiestyje Velikaja Danilovkoje ir kalbanti suržiku (ukrainiečių ir rusų kalbų mišiniu), su sovietine vėliava išėjo pasitikti Ukrainos karių.

Ukrainiečių kariui numetus vėliavą ant žemės ir ją užmynus močiutė iš pradžių atsisakė priimti iš kario maisto produktus. Originalų vaizdo įrašą, iš pradžių paplitusį proukrainietiškuose socialiniuose tinkluose, pasigavo ir Rusijos oficialioji propaganda. Valstybiniuose kanaluose ukrainiečių kariai pateikti kaip „radikalai, atvirai besityčiojantys iš pagyvenusios moters“. Buvo teigiama, jog Rusijos kariniai daliniai Ukrainoje gina būtent tokius paprastus žmones.

Močiutei pagerbti paskubomis išleisti plakatai, kurti eilėraščiai, grafičiai ant sienų, laikančios raudoną vėliavą *Močiutės* kartoninė figūra iškelta virš įėjimų į kai kuriuos prekybos centrus, išleisti specialūs antsiuvai, lipdukai ir ženkliukai, marškinėliai, kuriais prekiaavo kareiviškų prekių ir kitos internetinės parduotuvės.

Močiutės su vėliava medines skulptūras kūrė savamoksliai skulptoriai, taip pat pramoniniu būdu sukurti ir išplatinti standartizuoti plastikiniai paminklai. Rusijos kosmoso agentūros „Roskosmos“ (rus. *Роскосмос*) vadovas netgi viešai pažadėjo užklajuoti *močiutės* atvaizdą ant į kosmosą skrisiančios kosminės raketos. Žymiausiu tapo paminklas *Močiutei Z*, pastatytas Rusijos karinių pajėgų subombarduotame ir sugriautame Mariupolyje.

Tikrosios močiutės namui nukentėjus nuo apšaudymų, šioji, atsidūrusi ligoninėje ir dalydama gausius interviu, savo akciją aiškino vis kitaip – viena versijų, jog ji palaikanti Ukrainą, o su raudona sovietine vėliava Antrajame pasauliniame kare tiesiog kariavę jos tėvai.

Paklausta, kodėl sutikdama Ukrainos karius sakiusi, jog meldžiasi už V. Putiną, močiutė BBC žurnalistams sakė:

*Taip, meldžiuosi ir už Putiną, ir už Zelencevą (Ukrainos prezidentą Volodymyrą Zelenskį – K. Š.). Prašau Dievo, kad jiems įkrėstų proto. Ir už Lukašovą (Baltarusijos prezidentą Aliaksandrą Lukašenką – K. Š.) meldžiuosi. Už visus meldžiuosi, kad visi atsipeikėtų ir nebekariautų vienas su kitu.*¹⁵⁶

Tą pačią gegužę Rusijos propagandinių socialinių tinklų žvaigžde – „tikro patrioto“ simboliu – tapo berniukas Alioša iš Belgorodo (Rusijos miestas pasienyje su Ukraina). Socialiniuose tinkluose paplito vaizdo įrašas, kaip berniukas, užsidėjęs tankisto kepurę, stovėjo pakelėje ir sveikino į Ukrainą vykstančią Rusijos karinę techniką ir karius. Rusijoje taip pat skubiai imti leisti plakatai su užrašais „ačiū tau, Alioša“ ir pradėti statyti standartizuoti paminklai. O gegužės pabaigoje berniukas Alioša iškilmingai priimtas į „Jaunosios armijos“ (rus. *Юнармия*) gretas. Priėmimo ceremonija vyko forumo „Jaunoji armija UŽ“ (rus. *Юнармия ЗА*) metu¹⁵⁷.

2022 m. rugsėjo 21 d. Rusijoje paskelbus dalinę mobilizaciją, propagandinėje informacinėje erdvėje, taip pat šovinistiniuose rusų socialiniuose tinkluose *liaudies* ir *mužiko* kategorijomis pradėta manipuluoti itin dažnai ir aktyviai. O kartu per manipuliacijas *liaudiškumu* išryškėjo ir „naujosios bajorijos“ paradoksali saviidentifikacijos modeliai. Kitaip tariant, *elito* ir *liaudies* mitologemos vėl susipynė, formuodamos paradoksalią, caro ir „likimo“ lemiamą hierarchiją.

¹⁵⁶ Хоменко, С.; Фохт, Е.; Платонова, А. «Лучше бы я знаменитой не была». Как украинка с советским флагом стала культурным феноменом в России и что она об этом думает. *BBC NEWS Русская служба*, 16 мая, 2022. Prieiga per internetą: <https://www.bbc.com/russian/features-61460620> [žiūrėta 2023-10-15].

¹⁵⁷ Мальчик Леша из-под Белгорода вступил в ряды Юнармии. *Belai.ru*, 30 мая, 2022. Prieiga per internetą: https://bel.aif.ru/society/malchik_lesha_iz-pod_belgoroda_vstupil_v_ryady_yunarmii [žiūrėta 2023-10-15].

Propagandoje savitai naudojami iracionalios *giluminės liaudies*, sujungiančios materialų ir dvasinį rusiškumo pradą ir intuityviai pritariančios vadinamajai SKO (karinei invazijai į Ukrainą) leitmotyvai. Anot jau cituotos R. Sokolovos, *giluminės liaudies* kategorija neapsiriboja vien „darbininkais, valstiečiais, vargingaisiais visuomenės sluoksniais. Tai gali būti mokslininkai, kariškiai, kultūros darbuotojai, valstybės tarnautojai ir t. t.“¹⁵⁸. *Giluminės liaudies* kategorija yra dvasinė kategorija, apibrėžiama per vadinamosios SKO palaikymą. Tiesa, vieni karinę operaciją palaikantys socialiniai sluoksniai vyksta į frontą, o kiti pasitarnauja tėvynei kitais – ne kuo mažiau naudingais, o gal netgi naudingesniais – būdais.

Antai Chabarovsko gubernatorius Michailas Degteriovas pareiškė, kad jis pats „su malonumu vyktų į karą, bet negali, nes jį sulauko „gubernatoriavimas“ („gubernatoriaus skydas“)¹⁵⁹. Viename Valsybės dūmos posėdžių „Vieningosios Rusijos“ atstovas Dmitrijus Viatkinas iš tribūnos kalbėjo, kad:

[...] kartais, atrodo, mestum visas problemas čia (taikiame gyvenime, Dūmoje – K. Š.), parašytum atsisattydinimo pareiškimą ir išeitum į frontą... tai, ko gero, būtų paprasčiausias sprendimas... Tačiau už kiekvieno mūsų (Dūmos deputato – K. Š.) pečių, už mūsų partijų pečių, yra piliečiai, kurie, atrodytu, gyvena paprastus taikius gyvenimus. Pasižiūrėkime – tarsi dvi tikrovės. Viena – fronto, kita – taiki. Šventės, fejerverkai... virš kiekvieno miesto. Pasilinksminimo įstaigos perpildytos. Tačiau, nepaisant visko, ant mūsų (deputatų – K. Š.) pečių gula pareiga, atsakomybė už tai... kad paaiškintume šiandieninės situacijos svarbą ir kritiškumą kiekvienam, su kuriuo galime pasikalbėti, kurį galime pasiekti...¹⁶⁰

Politikė, Rusijos Federacijos Vyriausiosios rinkimų komisijos narė, buvusi Žmogaus teisių institutų vystymo tarybos prie Rusijos Prezidento narė Ella Pamfilova 2022 m. lapkričio 18 d. televizijos šou duotame interviu apie karą pareiškė, kad:

[...] trisdešimt metų (po SSRS žlugimo – K. Š.) mes lipome į kalną... ir dabar jį nusimetėme nuo pečių... o kai pamatėme visa tai, kas dabar vyksta... ir dabar mūsų liaudis (rus. народ – K. Š.) kažkaip išsitiesė, pajuto nacionalinį ir pilietinį išdidumą... ir pasireiškė toks stiprus potraukis teisingumui... Mes visą laiką linkome į teisingumą, tačiau dabar šis jausmas ypač užaštrintas! [...] Todėl ir toks kategoriškumas, kompromisų nepripažinimas! Tai yra suprantama ir man artima! Mūsų vaikinai lieja kraują, atiduoda gyvybes... už tai, kad būtų mūsų šalis, kad jos nesunaikintų! Pavyzdžiui, neseniai vienas senatorius (JAV senatorius – K. Š.) pareiškė, kad Rusija yra pravoslaviška, todėl ją reikia sunaikinti! Jie to neslepia! Jie mus „paskyrė“ savo priešais! [...] Dar didieji mąstytojai apie tai kalbėjo – nekartosiu citatų – kad su išorės priešais mes susitvarkysime! Tačiau susitvarkysime tuo atveju, jeigu susitvarkysime su vidaus priešais! Su išdavikais! [...] Su tais, kurie stengiasi mus sugriauti iš vidaus! [...]¹⁶¹

Kitą dieną vienas socialinio tinklo Twitter vartotojas priminė E. Pamfilovai, kad frazės apie vidaus priešus autorius yra „didysis mąstytojas“ Josifas Stalinas¹⁶².

¹⁵⁸ Соколова, Р. *Размышления о народе на фоне СВО (как в теории, так и на практике необходим народоориентированный подход)*.

¹⁵⁹ Хабаровский губернатор заявил, что «сам бы поехал» на фронт в Украину. *Радио свобода*, 13 сентября, 2022. Prieiga per internetą: <https://www.svoboda.org/a/habarovskiy-gubernator-zayavil-chto-sam-by-poehal-na-front-v-ukrainu/32023915.html> [žiūrėta 2023-10-15].

¹⁶⁰ Уйти на фронт – это самое легкое. Депутат Госдумы попытался объяснить, почему не пойдет воевать. *BBC News Русская служба*, 21 сентября, 2022. Prieiga per internetą: <https://www.bbc.com/russian/media-62985283> [žiūrėta 2023-10-15].

¹⁶¹ «Из либерала в фашисты». Рунет об интервью Эллы Памфиловой. *Радио свобода*, 21 ноября, 2022. Prieiga per internetą: <https://www.svoboda.org/a/iz-liberala-v-fashisty-runet-ob-intervjyu-elly-pamfilovoy/32139367.html> [žiūrėta 2023-10-15].

¹⁶² Josifas Stalinas, kalbėdamas CK ir CKK (VPK) (rus. ЦК и ЦКК ВКП(б)) 1928 m. balandžio mėnesio plenumo, aptarė kovo 7 d. prasidėjusią, tačiau dar nepasiekusią teismo „Šachtininkų“ bylą. 1927 m. sabotazu ir kenkimu buvo apkaltinti ir suimti 53 anglies pramonės gamyklų vadovai ir specialistai. CK Politbiurui priėmus nutarimą dėl „konspiracijos“, byla perkvalifikuota į politinę. Stalinas kalbėjo, kad: „[...] turime vidaus priešus. Turime išorės priešus. Apie tai, draugai, negalime pamiršti nė minutei. [...] Mūsų uždavinys – būti maksimaliai akylais ir budėti. Ir jeigu mes, draugai, būsimė akylai, mes tikrai sutriuškinsime savo priešus ateityje taip pat, kaip triuškiname dabartyje ir praeityje. (Audringi pratisi aplodismentai.)“ Žr. Сталин, И. *Сочинения. Том 11*. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1954, с. 63.

Įsibėgėjus mobilizacijai ir pirmiesiems mobilizuotiems rusams pradėjus žūti Ukrainoje, vienas putiniškojo režimo ruporų, karo žurnalistas Dmitrijus Stešinas socialiniuose tinkluose paskelbė įrašą apie „vidinę jėgą“ išsaugojusį „rusų muziką“, dar vadinamą ir „kuzmičiumi“ (rus. *кузьмич*).

Kuzmičiaus personažas yra giliai išsisknijęs rusiškoje kultūrinėje (pa)sąmonėje. Galima prisiminti rusų folkloro personažus Kuzmičių ir Fomičių, kurie pasakoje yra herojaus Fedoto šaulio pagalbininkai ir simbolizuoja apibendrintus liaudies narius. Taip pat „kuzmičiais“ Rusijoje vadinami pasyvieji futbolo mėgėjai, kurie ateina pasižiūrėti rungtynių, tačiau nėra aktyvūs sirgaliai – „fana“ arba „ultros“ (apskritai „kuzmičiais“ vadinami rusų vidutinio amžiaus, 40–50 metų, vyriškiai). Galiausiai, girininkas jėgeris Kuzmičius – kultinių Rusijoje posovietinio kino komedijų „Nacionalinės medžioklės ypatumai“ (rus. *Особенности национальной охоты*, 1995) ir „Nacionalinės žūklės ypatumai“ (rus. *Особенности национальной рыбалки*, 1998) veikėjas – „tikras paprastas rusas“. Filmai ir jų veikėjai vadinti „rusų nacionalinės dvasios portretu“, jie yra tapę Rusijos šiuolaikinio kultūrinio folkloro neatsiejama dalimi.

D. Stešinas, agituodamas liaudį tapti resursu karui („patrankų mėsa“), per populiarų „Kuzmičiaus“ įvaizdį kruviną karą Ukrainoje makabriškai susieja su populiariaja kultūra – transformuoja tarsi į kultinių komedijų tęsinį, kuriame ir atsiduria – tarsi komiški veikėjai – iš vadinamosios liaudies mobilizuoti rusai, patys tapdami „kuzmičiais“. Kartu D. Stešinas papildoma šį (de)personalizuotą „Kuzmičiaus“ įvaizdį menamai aktualiais bruožais ir kartu iš naujo jį susieja su „realia istorine“ praeitimi:

Apie tai, kas „išveža“ šitą karą, apie „kuzmičius“. Jie jau kartą „išvežė“, patį šlykščiausią periodą tarp 2015 ir 2022 m. (turimas omenyje „neoficialus“ Rusijos karas separatistinėse Ukrainos teritorijose – K. Š.) [...] apleista sovietinė karta, tie, kurie moka atskirti konkretų verslo puolimą nuo „pramušinėjimų“ ir moka tinkamai įeiti į kalėjimo kamerą (turimas omenyje kriminalinio pasaulio nerašyto elgesio kodekso taisyklių išmanymas – K. Š.). „Kuzmičiai“ yra praradę iliuzijas ir supranta, kad už juos niekas nieko nepadarys. Ir svarbiausia, ką reikia žinoti tiems, kas į „kuzmičius“ kreipiasi pagalbos, kai „reikalas dega“: jų nereikia papildomai agituoti, jie ir taip gali pakęsti purvą, šaltį, badą ir produktų, amunicijos pirkimą už savus pinigus. Tačiau gerai būtų nelaikyti „kuzmičiaus“ nebyliu idiotu. Negalima apgaudinėti žmogaus, kuris pasiryžęs paaukoti gyvybę ar sveikatą už Tėvynę. „Kuzmičiai“ tokio požiūrio nepakenčia. Jie nemoka pasiduoti, todėl eis iki galo: rusiškąją specialiąją operaciją jie tempia ant savo pečių.¹⁶³

Šiame „kuzmičių“ kolektyviniame portrete galima išvelgti ir XIX a. rusų literatūros personažus, simbolizuojančius *giluminę liaudį*. Pavyzdžiui, nebylį gigantą, kiemsargį tarną Gerasimą iš Ivano Turgenevo apsakymo „Mumu“. Kai kilmingoji ponia pareiškia, kad nepakęs Gerasimo priglauto šuniuko ir įsako juo atsikratyti, Gerasimas stojiškai priima šį įsakymą kaip „likimą“. Jis nesipriešina – šuniuką paskandina pats (iš meilės ir prisirišimo), tada savavališkai pasišalina į savo gimtąjį kaimą ir ten, atsiskykęs nuo visų, vienas pats kęsdamas vidinį skausmą nugyvena savo dienas.

Pažymėtina tai, jog kalbama (nebylių) „kuzmičių“ vardu už juos pačius, neva jie patys „pasiryžę“ kęsti purvą, šaltį, badą ir, galiausiai, paaukoti gyvybes už tėvynę. Paradoksalu yra tai, jog vadinamosios mobilizuotosios liaudies, arba „kuzmičių“, „gerasimų“, dauguma iš tiesų yra absoliučiai abejingi tiek sau, tiek aplinkiniam pasauliui, pasyviai („stojiškai“) pasitikdami ir priimdami „likimą“. O štai, prievarta surinkti į Kazanės tankų poligoną tam, kad būtų išsiųsti į karą, mobilizuotieji sukėlė maištą dėl... malkų stygiaus, skalbimo mašinų nebuvimo ir surūdijusių automatų¹⁶⁴.

¹⁶³ Dmitrijaus Stešino 2022 m. lapkričio 4 d. įrašas socialiniame tinkle *В контакте*: <https://vk.com/id189477881> [žiūrėta 2023-10-15].

¹⁶⁴ Plačiau žr. Мобилизованные устроили бунт в учебном центре в Казани. *Mkset.ru*, 5 ноября, 2022, prieiga per internetą: <https://mkset.ru/news/2022-11-05/mobilizovannye-ustroili-bunt-v-uchebnom-tsentre-v-kazani-2580778> [žiūrėta 2023-10-15]; «Бунт» мобилизованных в Казани: что произошло и чем закончился конфликт. *Mkset.ru*, 7 ноября, 2022, prieiga per internetą: <https://mkset.ru/news/2022-11-07/bunt-mobilizovannyh-v-kazani-cto-proizoshlo-i-chem-zakonchilsya-konflikt-2581962> [žiūrėta 2023-10-15].

2022 m. lapkričio 26 d. V. Putinas susitiko su mobilizuotųjų „motinomis ir žmonomis“¹⁶⁵ ir apibrėžė *liaudies* – būtent kaip karui skirto pigaus resurso – socialinę vertę. Prezidentas sarkastiškai ir absurdiškai replikavo aneksuotoje Ukrainos teritorijoje žuvusio samdinio motinai¹⁶⁶, jog Rusijoje:

[...] autoįvykiuose kasmet žūsta apie 30 000 žmonių, maždaug tiek pat miršta nuo alkoholio... mes visi esame Dievo akivaizdoje... [...] mes visi esame mirtingi, ir visi kada nors iš šito pasaulio pasitrauksime. Tai neišvengiama! Pagrindinis klausimas – kaip mes nugyvenome?! Juk kai kurie gyvena neaišku kaip ir neaišku kaip miršta... nuo degtinės ar dar kaip nors... tarsi gyvena, tarsi negyveno... O jūsų sūnus gyvena! Ir jo tikslas pasiektas! Tai reiškia, kad jis pasitraukė iš gyvenimo ne veltui! Šia prasme jo gyvenimas [...] buvo rezultatyvus (rus. результативная жизнь – К. Š.). Be to, rezultatas yra toks, kokio jūsų sūnus ir siekė.¹⁶⁷

Taigi, „rusų caras yra liaudies ir visų kastų kartu paėmus valdovas; jo svarba ir galia esti visoje liaudyje kaip visumoje“¹⁶⁸. Liaudis tampa „nacijos ištikimybės pačiai sau“ įsikūnijumu¹⁶⁹ per fatalistinį abejingumą ir kartu valdomą resentmentą, kurį reikiama linkme nukreipia būtent „caras“ ir jam lojali (sutramdyta) „naujoji bajorija“. Žinoma, atkreiptinas dėmesys į tai, jog ši retorika ir joje eksploatuojamos *liaudies* ir *liaudiškumo* mitologemos daugiausia yra skirtos „vidiniam naudojimui“, t. y. vadinamajai Rusijos liaudžiai, kuri (tebe)verda „savo sultyse“. Šios XIX–XX a. susiformavusios mitologemos / ideologemos, net jei racionaliai ne visada aiškiai reflektuojamos, aktyvizuojasi latentinėje kultūrinėje atmintyje kaip tam tikri psichoemociniai menamo (istorinio) patriotiškumo „trigeriai“. Tad kaip šio skyriaus užsklanda ir pasitelkiamas V. Surkovo ideologinės demagogijos, prismaigstytos šių „trigierių“, perlas:

Gebėjimas išgirsti ir suprasti liaudį, matyti ją kiaurai, per visą jos gylį ir veikti savitai – unikali ir esminė Putino valstybės vertė. Ši valstybė adekvati liaudžiai, lygiagreti jai, ir tai reiškia, jog ji atspari istorijos skersvėjų sukeliams grįžantys potencialams.¹⁷⁰

Išvados

Straipsnyje aiškintasi, kaip XXI a. 1–3 dešimtmečių Rusijos putiniškojo režimo propagandoje eksploatuojama ir manipuluojama vadinamojo liaudiškumo mitologemomis / ideologemomis, iš dalies pasiskolintomis iš XIX a. antros pusės Rusijos inteligentų – slavofilų ir dešiniųjų narodnikų (liaudininkų).

V. Putino valdymo laikotarpiu ideologinė propaganda nemažai manipuliavo ir tebemanipuliuoja „grįžimo prie tūkstantmečių tradicijų“, taip pat XIX a. rusų „patriotinės“ politinės minties tariamo primamumo specifine konservatyvia retorika. Vienas jos ramsčių yra „tėvynainių teisių gynimo“ už Rusijos Federacijos ribų arba „rusų pasaulio“ neoimperinis terminas.

„Rusų pasaulio“ terminas kildintinas išimtinai iš pokomunistinės Rusijos specifinės situacijos,

¹⁶⁵ Rusų žurnalistas ir tinklaraštininkas Maiklas Naki išanalizavo vadinamojo susitikimo režisūrą, struktūrą, dalyves. Žurnalisto teigimu, buvo atrinktos režimui lojalios „Vieningosios Rusijos“ narės arba funkcionierės. Nepatogių klausimų nebuvo ir negalėjo būti. Pavyzdžiui, dalyvavo režimui atvirai lojali aktyvistė Nina Pšeničkina, Konstantino Pšeničkino – kario, kuris 2019 m. (*sic!*) žuvo netoli Pervomaisko miesto Ukrainoje, motina. Plačiau žr. Наки, М. Встреча Путина со спецматерями. Почему она разозлила всех? *Youtube*, 26 ноября, 2022. Prieiga per internetą: <https://www.youtube.com/watch?v=2HHenLVOh-M> [žiūrėta 2023-10-15].

¹⁶⁶ Rodydama sūnaus fotografiją motina pasakojo, kad sūnus kaip samdiny s kariauti (į separatistines Ukrainos teritorijas) „už rusų pasaulį ir rusišką žodį“ savanoriškai išėjo dar 2014 metais. Žuvo 2019 m. viename rytinių mūšių, „ginant miestą“: [...] „taip jau atsitiko, kad priešas prislinko per arti, jis išsoko iš apkasos, sutelkdamas prieš ugnį į save, ir paskutiniai jo žodžiai buvo – „eikime, chebra (rus. *братва* – К. Š.), skersti ukropų! (*paniekinamai – ukrainiečių* – К. Š.)“ Žr. Встреча Владимира Путина с матерями военнослужащих – участников СВО. 25 ноября 2022. Полное видео. *Youtube*, 26 ноября, 2022. Prieiga per internetą: <https://www.youtube.com/watch?v=ceOQyjrDN4Q> [žiūrėta 2023-10-15]. Кавелин, К. *Государство и община*, с. 345.

¹⁶⁷ Встреча Владимира Путина с матерями военнослужащих – участников СВО. 25 ноября 2022. Полное видео.

¹⁶⁸ Кавелин, К. *Государство и община*, с. 1014, с. 1018.

¹⁶⁹ *Ibidem*, с. 47.

¹⁷⁰ Сурков, В. Владислав Сурков: Долгое государство Путина.

daugiausia iš V. Putino politinio klanų sistemos viešųjų ryšių kampanijos ir formuojamos užsienio politikos. Tačiau nepaneigtinas ir tam tikras kultūrinės atminties gajumas – pokomunistinės Rusijos kultūrinėje atmintyje tebėra veiksniai XIX a. konservatyviųjų slavofilų ir to paties XIX a. antros pusės dešiniųjų narodnikų (liaudininkų) suformuluota „Rusijos ypatingojo istorinio kelio“ koncepcija, kurioje specifiškai atsiskleidžia ir iracionali *giluminės liaudies* („rusiškosios dvasios“, „liaudies dvasios“) istorinė misija. Antra vertus, putiniškojoje Rusijoje nemažai pusiau savarankiškų politinių partijų (tiek konservatyviai kairiųjų (prokomunistinių), tiek konservatyviai dešiniųjų (nacionalistinių ir neoimperinių)) savo programose yra perėmusios XIX a. antros pusės slavofilų bei dešiniųjų narodnikų ideologinių postulatų.

Putiniškosios Rusijos sąsajas su XIX a. Rusija taip pat patvirtina „naujosios bajorijos“ reiškinio susiformavimas. V. Putino (ir Dmitrijaus Medvedevo) valdymo laikotarpiu susiformavo pokomunistinių antrosios bangos turtuolių ir oligarchų socialinis sluoksniu, kuriam šis naujasis tradicionalizmas – XIX a. konservatyviųjų slavofilų pasaulėžiūros „atgaivinimas“ – tapo naujojo socioideologinio tapatumo šerdimi. Šie oligarchai suvokia save kaip „naująją bajoriją“ „nuo Dievo (ar likimo)“, kuri kartu su imperatoriumi (caru) yra tiesiogiai susijusi su *gilumine liaudimi* ypatingais (dvasiniais) saitais – „jaučia ir girdi“ tą liaudį, jos „giluminius“ poreikius ir tą *liaudį* harmoningai valdo. Tokia liaudiškumo samprata iš dalies rezonuoja su dar 1833 m. suformuluota *oficialaus liaudiškumo* (Cerkvės, imperatoriaus ir liaudies vienybės) doktrina.

Šios doktrinos naujos interpretacijos leidžia (dabartinę) liaudį, veikiamą išimtinai fatalizmo ir resentimento, traktuoti kaip imperatoriaus (caro) mintijimo materializaciją – (ne)gyvąją *resursą*, skirtą karui Ukrainoje. Tačiau tam, kad pasyvus ir paklusnus *resursas* tokiu save ir laikytų, putiniškojo režimo propaganda sporadiškai pasitelkia atitinkamas, kartais personifikuotas, parafolklorines tariamai patriotines *liaudies* ir *liaudiškumo* mitologemas, iš dalies susiformavusias XIX a. antros pusės dešiniųjų narodnikų ideologijose. Jos daugiausia ir yra skirtos „vidiniam naudojimui“ pačioje Rusijoje, o kartu ir plačiau suvokiamam „rusų pasauliui“ už Rusijos Federacijos ribų. Šios mitologemos aktyvuojasi ne racionaliai, o iracionaliai (faktiškai „administruojant“ iš viršaus) – kaip menamas *patriotiškumas*, po kuriuo slypi tiesiog resentiškumas ir žadinantys psichoemociniai impulsai.

Visi šie tyrimai pastebėti dalykai leidžia konstatuoti, jog putiniškojo režimo propaganda (kurios viena iš taktikų – XIX a. slavofilų ir šio amžiaus antros pusės dešiniųjų narodnikų suformuluota *liaudiškumo* mitologema) nėra išgryninta, kitaip tariant, nėra vieningas ideologijos ruporas. Propaganda veikia naudojama to tikro deideologizuoto ir kriminalizuoto klanų, kuris pasirinktinai eksploatuoja įvairių ideologijų elementus – savotiškas mitologemų „mišraines“. Tai ne tiek ilgalaikių tikslų siekianti ir tą ideologiją formuojanti, o gana padrika, eklektiška, sporadiška situacinė propaganda. Tad XIX a. Rusijos slavofilų, taip pat XIX a. antros pusės dešiniųjų narodnikų idėjų dalinis perimamumas traktuotinas ne kaip istorinis tęstinumas tiesiogine šio žodžio reikšme, o labiau kaip politinio populizmo naudojamas vienas situacinio „tradicionalizmo“ elementų.

Padėka

Straipsnio autorius dėkoja anoniminiams recenzentams už vertingus, taiklius pastebėjimus ir komentarus bei diskusinius klausimus, padėjusius tekstui įgauti esamą formą. Taip pat autorius yra dėkingas žurnalo „Aktualu rytoj / *Relevant Tomorrow*“ moksliniam redaktoriui dr. Dariui Žiemeliui už naudingus patarimus rengiant šį straipsnį.

ORCID

Kęstutis Šapoka <https://orcid.org/0000-0001-6729-4865>

Šaltinių ir literatūros sąrašas

- Aleksandravičius, Egidijus; Kulakauskas, Antanas. *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*. Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- Ambrulevičiūtė, Aelita; Vronič, Tatjana; Žiemelis, Darius. *Modernėjantys Vilnius, Kaunas, Gardinas: miestų plėtra ir sanitarinės infrastruktūros pokyčiai 1870–1914 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.
- Bacevičiūtė, Danutė. Religijos sugrįžimas ir radikalaus blogio problema: Rusijos karo Ukrainoje atvejo analizė. *Religija ir kultūra*, 2019, t. 24–25, p. 19–36. <https://doi.org/10.15388/Relig.2019.12>
- Berlin, Isaiah; Hofstadter, Richard; MacRae, D. To Define Populism. *Government and Opposition*, 1968, Vol. 3, No. 2, p. 137–179. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.1968.tb01332.x>
- Budraitis, Ilya. *Dissidents among Dissidents: Ideology, Politics and the Left in Post-Soviet Russia*. London: Verso, 2022.
- Buinauskas, Darius; Keršanskas, Vytautas; Kasčiūnas, Laurynas. Propagandos tyrimo modelis Rusijos propagandai Lietuvoje analizuoti. *Politologija*, 2016, t. 83, Nr. 3, p. 4–40. <https://doi.org/10.15388/Polit.2016.3.10236>
- Česnakas, Giedrius; Isoda, Vytautas. Russia's Soft Power as a Limited Efficiency Tool in Lithuania. *Politologija*, 2019, t. 93, Nr. 1, p. 60–97. <https://doi.org/10.15388/Polit.2019.93.3>
- Dementavičius, Justinas. *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
- Girkontas, Robertas. *Rusų pasaulio ideologemos funkcija – stiprinti imperinę tapatybę. Genocidas ir rezistencija*, 2018, Nr. 1 (43), p. 42–71. Taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-00001:J.04~2018~1527597600821/J.04~2018~1527597600821.pdf> [žiūrėta 2023-10-15].
- Engelstein, Laura. *Slavophile Empire: Imperial Russia's Illiberal Path*. Ithaca: Cornell University Press, 2009.
- Hobsbawm, Eric. Introduction: Inventing Traditions. In: *The Invention of Tradition* / Eds. Eric Hobsbawm, Terence Ranger. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, p. 1–14. Taip pat prieiga per internetą: https://psi424.cankaya.edu.tr/uploads/files/Hobsbawm_and_Ranger_edds_The_Invention_of_Tradition.pdf [žiūrėta 2023-10-15].
- Ivanauskas, Vilius. Rusiškasis konservatizmas: nacionalinės ideologijos paieška ir santykis su Rusijos užsienio politika. *Politologija*, 2016, t. 81, Nr. 1, p. 36–79. <https://doi.org/10.15388/Polit.2016.1.10006>
- Ivanauskas, Vilius; Janeliūnas, Tomas; Jasutis, Gražvydas; Jonavičius, Laurynas; Kasčiūnas, Laurynas; Keršanskas, Vytautas; Kojala, Linas. *Rusijos raidos scenarijai: implikacijos Lietuvos ir regiono saugumui*. Vilnius: Aukso žuvys, 2016.
- Jakniūnaitė, Dovilė. *Kur prasideda ir baigiasi Rusija: kaimynystė tarptautinėje politikoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007.
- Jakniūnaitė, Dovilė. Baltijos valstybės ir Rusija: liminali dvišalių santykių būseną. *Politologija*, 2013, t. 71, Nr. 3, p. 21–45. <https://doi.org/10.15388/Polit.2013.3.1733>
- Jurgelevičiūtė, Diana. Kodėl prasideda naujasis Šaltasis karas? *Politologija*, 2009, t. 56, Nr. 4, p. 153–166. <https://doi.org/10.15388/Polit.2009.4.8394>
- Keršanskas, Vytautas. V. Putino valdžios veikimas: kelių sluoksnių elito grupių sistema. *Politologija*, 2016, t. 84, Nr. 4, p. 134–174. <https://doi.org/10.15388/Polit.2016.4.10361>
- Krapchuk, Nataliia; Yuskiv, Bohdan. Dominating Concepts of Russian Federation Propaganda Against Ukraine (Content and Collocation Analyses of Russia Today). *Politologija*, 2021, t. 102, Nr. 2, p. 116–152. <https://doi.org/10.15388/Polit.2021.102.4>
- Krastev, Ivan; Holmes, Stephen. *The Light that Failed: A Reckoning*. London: Penguin Books, 2019.
- Lopata, Raimundas. Europos Sąjunga ir Rusija: ką reiškia „ir“? *Politologija*, 2010, t. 59, Nr. 3, p. 129–149. <https://doi.org/10.15388/Polit.2010.3.8301>
- Lopata, Raimundas. Rusijos istorijos politika. *Politologija*, 2013, t. 72, Nr. 4, p. 3–42. <https://doi.org/10.15388/Polit.2013.4.2559>
- Lopata, Raimundas. Apie politinį režimą Rusijoje: žurnalistų požiūriai. *Politologija*, 2015, t. 80, Nr. 4, p. 149–158. <https://doi.org/10.15388/Polit.2015.4.9311>

- MacRae, Donald. Populism as an Ideology. In: *Populism: Its Meanings and National Characteristics* / Eds. Ghita Ionescu, Ernest Gellner. London: Weidenfeld and Nicolson, 1969, p. 153–160.
- Maliukevičius, Nerijus. *Rusijos informacijos geopolitikos potencialas ir sklaida Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
- Mažeikis, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010.
- Mažeikis, Gintautas. *Kritinė teorija ir kultūros politika*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2023.
- Merkys, Vytautas. *Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1967.
- Netburn, Deborah. A Spiritual Defense of the War in Ukraine? Putin's Patriarch is Trying. *Los Angeles Times*, March 29, 2022. Prieiga per internetą: <https://www.latimes.com/world-nation/story/2022-03-29/russian-orthodox-patriarch-offers-a-spiritual-defense-of-the-war-in-ukraine> [žiūrėta 2023-10-15].
- Nikžentaitis, Alvydas. *Valstybė ir atmintis: atminties kultūros ir jų reguliavimo būdai Lietuvoje, Vidurio ir Rytų Europoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.
- Norkus, Zenonas. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?: pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008. Taip pat prieiga per internetą: https://www.vu.lt/site_files/LD/Kokia_demokratija_koks_kapitalizmas.pdf [žiūrėta 2023-11-15].
- Norkus, Zenonas. *The Great Restoration: Post-Communist Transformations from the Viewpoint of Comparative Historical Sociology of Restorations*. Leiden: Brill, 2023. <https://doi.org/10.1163/9789004683327>
- Norkus, Zenonas. *Post-Communist Transformations in Baltic Countries: A Restorations Approach in Comparative Historical Sociology*. Cham: Springer, 2023. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-39496-6>
- Pranevičiūtė, Jovita. *Nacionalinės tapatybės formavimosi veiksniai NVS erdvėje: Baltarusijos ir Ukrainos atvejų analizė: [daktaro disertacija: socialiniai mokslai, politikos mokslai (02 S)]*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009. Taip pat prieiga per internetą: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:1873255/datastreams/MAIN/content> [žiūrėta 2023-10-15].
- Russian Philosophy, Vol. I: The Beginnings of Russian Philosophy, the Slavophiles, the Westernizers* / Eds. James M. Edie, James P. Scanlan, Mary-Barbara Zelden, George L. Kline. Knoxville: The University of Tennessee Press, 1987.
- Russian Philosophy, Vol. II: The Nihilists, the Populists, Critics of Religion and Culture* / Eds. James M. Edie, James P. Scanlan, Mary-Barbara Zelden, George L. Kline. Knoxville: The University of Tennessee Press, 1994.
- Salikov, Alexey. Telegram as a Means of Political Communication and its use by Russia's Ruling Elite. *Politologija*, 2019, t. 65, Nr. 3, p. 83–110. <https://doi.org/10.15388/Polit.2019.95.6>
- Salikov, Alexey. Social Media in Russian Politics. *Politologija*, 2020, t. 99, Nr. 3, p. 64–92. <https://doi.org/10.15388/Polit.2020.99.3>
- Schimpfsoßl, Elisabeth. *Rich Russians: from Oligarchs to Bourgeoisie*. New York: Oxford University Press, 2018.
- Sirutavičius, Vladas. Ukraine: the Orange Revolution and its Aftermath. *Lithuanian Annual Strategic Review*, 2006, Vol. 4, No. 1, p. 145–165. <https://doi.org/10.47459/lasr.2006.4.8>
- Snežko, Julija. Imperinio diskurso problematika šiuolaikiniuose rusų kultūros tyrinėjimuose. *Politologija*, 2011, t. 61, Nr. 1, p. 4–28. <https://doi.org/10.15388/Polit.2011.1.8281>
- Snyder, Timothy. Ivan Ilyin, Putin's Philosopher of Russian Fascism. *The New York Review of Books*, March 16, 2018. Prieiga per internetą: <https://www.nybooks.com/online/2018/03/16/ivan-ilyin-putins-philosopher-of-russian-fascism/> [žiūrėta 2023-10-15].
- Stešin, Dmitrij. *В контакте*, 2022 m. lapkričio 4 d. Prieiga per internetą: <https://vk.com/id189477881> [žiūrėta 2023-10-15].
- Švedas, Aurimas. Istorijos erdvės „užkariavimas“ XXI amžiaus Rusijoje: negatyvioji istorinė tapatybė. *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, t. 24, p. 167–177.
- The Search for Self-Definition in Russian Literature* / Ed. Ewa M. Thompson. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1991. <https://doi.org/10.1075/upal.27>
- Transformation of Putin's Regime: Why Transitology is not Applicable to Post-Soviet Russia?* / Eds. Algimantas Janauskas, Raimundas Lopata, Gediminas Vitkus. Vilnius: Vilnius University Press, 2007.

- Treisman, Daniel. Putin's Silovarchs. *Orbis*, 2007, Vol. 51, No. 1, p. 141–153. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2006.10.013>
- Vodolazkin, Jevgenij. *Lauras / iš rusų k. vertė Danutė Kavaliauskienė*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2015.
- Volovoi, Vadim. „Spalvotųjų revoliucijų“ fenomenas revoliucijos teorijos požiūriu. Tulpių revoliucija Kirgizijoje. *Politologija*, 2008, t. 51, Nr. 3, p. 89–120. <https://doi.org/10.15388/Polit.2008.51.8444>
- Walicki, Andrzej. Russia. In: *Populism: Its Meanings and National Characteristics* / Eds. Ghita Ionescu, Ernest Gellner. London: Weidenfeld and Nicolson, 1969, p. 62–96.
- Walicki, Andrzej. *The Slavophile Controversy: History of a Conservative Utopia in Nineteenth-century Russian Thought* / translated by Hilda Andrews-Rusiecka. Oxford: Clarendon Press, 1975.
- Walicki, Andrzej. *A History of Russian Thought: from the Enlightenment to Marxism* / translated from the Polish by Hilda Andrews-Rusiecka. Stanford: Stanford University Press, 1979.
- Агеева Вера Д. *Global Russians как российская «мягкая сила»*. *Россия в глобальной политике*, 2022, t. 20, No. 1, с. 91–106. <https://doi.org/10.31278/1810-6439-2022-20-1-91-106>
- Белов, Анатолий. Предисловие. In: Н. Н. Страхов. *Борьба с Западом*. Москва: Институт русской цивилизации, 2010, с. 5–36.
- Блохин, Владимир. 9 (конец 1880-х – начало 1890-х гг.). In: *Народники в истории России: межвузовый сборник научных трудов. Выпуск 1* / Ред. Г. Мокшин. Воронеж: Истоки, 2013, с. 278–287. Taip pat prieiga per internetą: http://www.hist.vsu.ru/str/izdaniya/narodniki_1.pdf [žiūrėta 2023-10-15].
- Будрайтскис, Илья. *Мир, который построил Хантингтон, и в котором живем все мы. Парадоксы консервативного поворота в России*. Москва: Издательство книжного магазина «Циолковский», 2020.
- Будрайтскис, Илья. Рождение и гибель «русского мира»: к истории одного понятия. *Posle.Media*, 6 июня, 2022. Prieiga per internetą: <https://syg.ma/@sygma/ilia-budraitiskis-rozhdienie-i-ghibiel-russkogho-mira-k-istorii-odnogho-poniatiia> [žiūrėta 2023-10-15].
- «Бунт» мобилизованных в Казани: что произошло и чем закончился конфликт. *Mkset.ru*, 7 ноября, 2022. Prieiga per internetą: <https://mkset.ru/news/2022-11-07/bunt-mobilizovannyh-v-kazani-chto-proizoshlo-i-chem-zakonchilsya-konflikt-2581962> [žiūrėta 2023-10-15].
- В день защитника Отечества Святейший Патриарх Кирилл возложил венок к могиле Неизвестного солдата у Кремлевской стены. *Русская православная церковь. Официальный сайт Московского Патриарха*, февраля 23, 2022. Prieiga per internetą: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5903402.html> [žiūrėta 2023-10-15].
- Встреча Владимира Путина с матерями военнослужащих – участников СВО. 25 ноября 2022. Полное видео. *Youtube*, 26 ноября, 2022. Prieiga per internetą: <https://www.youtube.com/watch?v=ceOQyjrDN4Q> [žiūrėta 2023-10-15].
- Владислав Сурков: Долгое государство Путина. *Независимая газета*, 11 февраля, 2019. Prieiga per internetą: https://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html [žiūrėta 2023-10-15].
- Дугин, Александр. *Абсолютная родина*. Москва: Арктогея-центр, 1999.
- Евгений Лебедев получил в Британии титул барона Сибири. Как такое возможно? *BBC NEWS Русская служба*, 24 ноября, 2020. Prieiga per internetą: <https://www.bbc.com/russian/news-55061035> [žiūrėta 2023-10-15].
- Жданов, Олег. Оперативная обстановка. *Youtube*, 26 ноября, 2022. Prieiga per internetą: https://www.youtube.com/watch?v=l_rmj36fxDI&t=914s [žiūrėta 2023-10-15].
- Зеленин, Юрий. Опыт периодизации истории российского народничества. In: *Народники в истории России: межвузовый сборник научных трудов. Выпуск 1* / Ред. Г. Н. Мокшин. Воронеж: Истоки, 2013, с. 106–127. Taip pat prieiga per internetą: http://www.hist.vsu.ru/str/izdaniya/narodniki_1.pdf [žiūrėta 2023-10-15].
- Зеленин, Ю. А.; Ильин, В. Н. Роль классического народничества в отечественной и всемирной истории в оценке советской историографии. *Известия АлтГУ. Исторические науки и археология*, 2018, No. 2 (100), с. 98–102. [https://doi.org/10.14258/izvasu\(2018\)2-16](https://doi.org/10.14258/izvasu(2018)2-16)
- Ильин, Иван. *О грядущей России*. Москва: Военное издательство, 1993.
- Ильин, Иван. *Национальная Россия: наши задачи*. Москва: Алгоритм, 2017.

- «Из либерала в фашисты». Рунет об интервью Эллы Памфиловой. *Радио свобода*, ноября 21, 2022. Prieiga per internetą: <https://www.svoboda.org/a/iz-liberala-v-fashisty-runet-ob-intervjyu-elly-pamfilovoy/32139367.html> [žiūrėta 2023-10-15].
- Каблиц, Иосиф (Юзов, И.). *Интеллигенция и народъ в общественной жизни России*. С.-Петербургъ: Типографія Н. А. Лебедева, 1886.
- Кавелин, Константин. *Государство и община* / Сост., предисл., коммент. В. Б. Трофимова. Москва: Институт русской цивилизации, 2013.
- Карпачев, Михаил Д. К вопросу об определении народничества. In: *Народники в истории России: межвузовый сборник научных трудов. Выпуск 1* / Ред. Г. Н. Мокшин. Воронеж: Истоки, 2013, с. 73–90. Taip pat prieiga per internetą: http://www.hist.vsu.ru/str/izdaniya/narodniki_1.pdf [žiūrėta 2023-10-15].
- Киреевский, Иван. *Разум на пути к истине*. Москва: Правило веры, 2002.
- Козьмин, Борис. *От «девятнадцатого февраля» к «первому марта»: очерки по истории народничества*. Москва: Изд-во Всесоюзного общества политкаторжан и ссыльно-поселенцев, 1933.
- Малинова, Ольга. *Актуальное прошлое: символическая политика властвующей элиты и дилеммы российской идентичности*. Москва: Политическая энциклопедия, 2015.
- Макарова, Виктория. Инаугурационные речи президентов Грузии, Литвы и Сербии когнитивнориторический анализ. *Kalba ir kontekstai*, 2018, t. 8, Nr. 1, p. 129–137. Taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2018~1550930625352/J.04~2018~1550930625352.pdf> [žiūrėta 2023-11-30].
- Мальчик Леша из-под Белгорода вступил в ряды Юнармии. *Belaif.ru*, 30 мая, 2022. Prieiga per internetą: https://bel.aif.ru/society/malchik_lesha_iz-pod_belgoroda_vstupil_v_ryady_yunarmii [žiūrėta 2023-10-15].
- Михайловский, Николай Константинович. *Сочинения Н. К. Михайловскаго. Томъ первый*. С.-Петербургъ: Типографія Б. М. Вольфа, 1896.
- Мобилизованные устроили бунт в учебном центре в Казани. *Mkset.ru*, 5 ноября, 2022. Prieiga per internetą: <https://mkset.ru/news/2022-11-05/mobilizovannye-ustroili-bunt-v-uchebnom-tsentre-v-kazani-2580778> [žiūrėta 2023-10-15].
- Мокшин, Геннадий. *Эволюция идеологии легального народничества в последней трети XIX – начале XX вв.* Воронеж: Научная книга, 2010. Taip pat prieiga per internetą: http://www.hist.vsu.ru/str/izdaniya/izd2012/mok_ideology.pdf [žiūrėta 2023-10-15].
- Мокшин, Геннадий. Что такое «легальное народничество»? In: *Известия Саратовского университета*, 2011, t. 11: Сер. История. Международные отношения, вып. 2, ч. 1, с. 21–29. Taip pat prieiga per internetą: <https://imo.sgu.ru/ru/journal/2011/2-0> [žiūrėta 2023-10-15].
- Мокшин, Геннадий. *Идеи и жизнь «артельного человека» С. Н. Кривенко (1847–1906)*. Воронеж: Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета, 2012. Taip pat prieiga per internetą: http://www.hist.vsu.ru/str/izdaniya/izd2012/mok_kriv.pdf [žiūrėta 2023-10-15].
- Мокшин, Геннадий. Основные этапы истории «культурного» народничества. In: *Вестник РУДН (серия История России)*, 2016, No. 2, с. 19–27. Taip pat prieiga per internetą: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-etapy-istorii-kulturnogo-narodnichestva/viewer> [žiūrėta 2023-10-15].
- Мокшин, Геннадий. Проблема реконструкции теории «малых дел» в отечественном народниковедении. In: *Народники в истории России: межвузовский сборник научных трудов. Вып. 2* / редколл.: Г. Н. Мокшин (отв. ред.). Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2016, с. 20–36. Taip pat prieiga per internetą: http://www.hist.vsu.ru/str/izdaniya/moc/narod_2016.pdf [žiūrėta 2023-10-15].
- Мокшин, Геннадий. Народники-культурники в отечественной историографии конца 1970-х – 2000-х гг. In: *Народники в истории России: межвузовый сборник научных трудов. Вып. 1* / редколл.: Г. Мокшин (отв. ред.). Воронеж: Истоки, 2013, с. 59–72. Taip pat prieiga per internetą: http://www.hist.vsu.ru/str/izdaniya/narodniki_1.pdf [žiūrėta 2023-10-15].
- Морозов, Вячеслав. *Россия и другие: идентичность и границы политического общества*. Москва: Новое литературное обозрение, 2009.

- Наки, Майкл. Встреча Путина со спецматерями. Почему она разозлила всех? *Youtube*, 26 ноября, 2022. Prieiga per internetą: <https://www.youtube.com/watch?v=2HHenLVOh-M> [žiūrėta 2023-10-15].
- Народники в истории России: межвузовый сборник научных трудов. Вып. 1* / редкол.: Г. Мокшин (отв. ред.). Воронеж: Истоки, 2013. Taip pat prieiga per internetą: http://www.hist.vsu.ru/str/izdaniya/narodniki_1.pdf [žiūrėta 2023-10-15].
- Панфилов, М. «Подвиг освобождения нашей мысли» (Русский путь Алексея Хомякова). In: Хомяков, Алексей. *Всемирная задача России*. Москва: Институт русской цивилизации, 2011, с. 695–709. Taip pat prieiga per internetą: <http://conservatism.lib.vsu.ru/files/bibl/9992note.pdf> [žiūrėta 2023-10-15].
- Патриаршая проповедь в Неделю сыропустную после Литургии в Храме Христа Спасителя. *Русская православная церковь. Официальный сайт Московского Патриарха*, 6 марта, 2022. Prieiga per internetą: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5906442.html> [žiūrėta 2023-10-15].
- Патрушев, Николай. Если мы «сломаемся» и уйдем из Кавказа – начнется развал страны (Комсомольская правда, 20 декабря 2000). *Федеральная служба безопасности Российской Федерации*, 20 декабря, 2000. Cituojama iš: *Федеральная служба безопасности Российской Федерации*. Prieiga per internetą: <http://www.fsb.ru/fsb/comment/rukov/single.htm%21id%3D10309764%40fsbAppearance.html> [žiūrėta 2023-10-15].
- Солдатов, Андрей; Бороган, Ирина. *Новое дворянство: очерки истории ФСБ*. Москва: Юнайтед Пресс, 2011.
- Соколова, Римма. Дух народа: образ победы и русский характер. *Завтра.ру*, 1 сентября, 2022. Prieiga per internetą: https://zavtra.ru/blogs/duh_naroda [žiūrėta 2023-10-15].
- Соколова, Римма. Размышления о народе на фоне СВО (как в теории, так и на практике необходим народоориентированный подход). *Завтра.ру*, 8 августа, 2023. Prieiga per internetą: https://zavtra.ru/blogs/razmishleniya_o_narode_na_fone_svo [žiūrėta 2023-10-15].
- Сталин, Иосиф. *Сочинения. Том 11*. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1954.
- Страховъ, Николай. *Философские очерки*. С.-Петербургъ: Типографія бр. Пантелеевыхъ, 1895. Taip pat prieiga per internetą: <https://runivers.ru/upload/iblock/e5d/Filosofskie%20ocherki.pdf> [žiūrėta 2023-10-15].
- Страхов, Николай. *Борьба с Западом*. Москва: Институт русской цивилизации, 2010.
- Терешкова предложила обнулить президентские сроки Путина. *Ведомости*, 10 марта, 2020. Prieiga per internetą <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2020/03/10/824795-tereshkova-predlozila> [žiūrėta 2023-10-15].
- Тютчевъ, Ф. И. *Полное собрание сочинений*. С.-Петербургъ: Издание Т-ва А. Ф. Марксъ, 1912.
- Уваров, Сергей. О некоторых общих началах, могущих служить руководством при управлении Министерством Народного Просвещения 1833 г. *Музей истории российских реформ имени П. А. Столыпина*. Prieiga per internetą: <http://museumreforms.ru/node/13652> [žiūrėta 2023-10-15].
- Уйти на фронт – это самое легкое. Депутат Госдумы попытался объяснить, почему не пойдет воевать. *BBC News Русская служба*, 21 сентября, 2022. Prieiga per internetą: <https://www.bbc.com/russian/media-62985283> [žiūrėta 2023-10-15].
- Усманова, Альмира. Дебаты о постсоциализме и политики знания в пространстве множественных «post-». *Социологическое обозрение*, 2020, t. 19, No. 3, с. 44–69. <https://doi.org/10.17323/1728-192x-2020-3-44-69>
- Фейгин, Live. Противостояние и русский вопрос. Дискуссия с Михаилом Световым. *Youtube*, 8 января, 2023. Prieiga per internetą: <https://www.youtube.com/watch?v=1TAtcQcGYnI&list=PLCvrKelokWEueLh64DQy-5t2yqq3CkyOTx&index=18> [žiūrėta 2023-10-15].
- Хабаровский губернатор заявил, что «сам бы поехал» на фронт в Украину. *Радио свобода*, 13 сентября, 2022. Prieiga per internetą: <https://www.svoboda.org/a/habarovskiy-gubernator-zayavil-chto-sam-by-poehal-na-front-v-ukrainu/32023915.html> [žiūrėta 2023-10-15].
- Халдей, Александр. Что стоит за идеей «долгого государства» Владимира Путина? *Regnum*, 14 февраля, 2019. Prieiga per internetą: <https://regnum.ru/news/polit/2572353.html> [žiūrėta 2023-10-15].
- Хоменко, Святослав; Фохт, Елизавета; Платонова, Анастасия. «Лучше бы я знаменитой не была». Как украинка с советским флагом стала культурным феноменом в России и что она об этом думает. *BBC NEWS Русская служба*, 16 мая, 2022. Prieiga per internetą: <https://www.bbc.com/russian/features-61460620> [žiūrėta 2023-10-15].

Хомяков, Алексей. *Всемирная задача России*. Москва: Институт русской цивилизации, Благословение, 2011.

Таір pat prieiga per internetą: http://imwerden.de/pdf/khomyakov_vsemirnaya_zadacha_rossii_2011_izd.pdf [žiūrėta 2023-10-15].

Чаадаев, Петр. *Полное собрание сочинений. Том 1*. Москва: Наука, 1991.

Якушин, Павел Иванович. *Сочинения П. И. Якушкин*. С.-Петербургъ: Издание Вл. Михневича, 1884.

Янов, Александр. *Русская идея. От Николая I до Путина (Книга третья 1990–2000)*. Москва: Новый хронограф, 2015.